اهل مدينه جي مسڪين حالي

خيرات جا طلبگار، ۽ محتاجن جي بخشش جا اميدوار هئا. الله سبحانه تعالى انهن جي پريشان حالي تي پنهنجو فضل ۽ ڪرم ڪري، ۽ پنهنجي گنج مان هنن کي رزق روزي ڏئي، ۽ فقر فاقو دفع ڪري. ورنه حاجتمند جي وقتي امداد ۽ ناچيز بخشش سان هنن جو ڪيترو وقت گذاري سگهندو.

اهل مديني کي خيرات ڏيڻ جي ترغيب

خير حضرات ۽ استطاعت وارن کي خير خيرات ڪرڻ جو هي چڱو موقعو آهي جيران رسول ڪريم جا عليه الصلوٰة والسلام جي فقر فاقه ۾ رهندڙ جملو ويٺا آهن ۽ هر حال ۾ صبر ۽ شڪر سان گذاريندا. تنهن حال تي رحم ڪرڻ ۾ انهن سان همدردي ڪرڻ فراخدلي سان هنن کي خير خيرات ڏيڻ باعث رضامندي خدا تعالى ۽ خوشنودي رسول الله صلى الله تعالى عليه وسلم جو آهي. ڪير مومن هوندو، جو هيڏي وڏي اجر جي سعادت کان پاڻ کي محروم رکندو. مگر هي خيال رکڻ گهرجي ته خيرات مستحق کي ملي.

خيرات جا مستحق ڪهڙا آهن

غير مستحق کي ڏيڻ ۽ عادتي سوالين کي هٿان نه گهرجي. في الحقيقت خيرات مستحق اهي اشراف ماڻهون آهن جي باوجود تنگدستي ۽ محتاجي جي دست سوال ڪنهن ڏانهن دراز نه ڪن. بلڪ شرم ۽ حيا کان پنهنجو احوال ڪنهن وٽ ظاهر ڪري نه سگهن. سفيد پوش عيالدار ۽ بيوه رنڊ ڪاريون مگر ڪنهن کان نه گهرن. يا ته بعضي محترم خاتون پرده نشين بي وارث ۽ وسيله عورتون جي اهڙن ماڻهن کي گولي گولي پيدا ڪري لڪائي خيرات ڏيڻ گهرجي نه انهن کي جي در در گهمندا وتن ۽ پيسو پيسو جيڏو اڳيندا وتن.

عادتي سوالي مستحق نه آهن

حديث شريف ۾ پاڻ سڳورن فرمايو آهي ته مسڪين اهو نه آهي جو ماڻهن جي در در تي طواف ڪري. هن کي هڪ لقمو يا ٻه، کارڪ يا ٻه کارڪون وٺيو هليو وڃي. بلڪ مسڪين اهو آهي جو نه مال جهڙي جيڏيو مستغني ٿي وڃي اهڙو حال هجي جو ماڻهون هن کي مسڪين سمجهي خيرات ڏين. نڪي اٿي ماڻهن کان سوال ٿو ڪري. رواه البخاري ومسلم كذا في المشكوٰة.

رباط ۾ رهندڙ مستحق آهن

اهڙن مستحق مان بعضي مهاجرين بخاري، هندي، سنڌي وغيره آهن جو رباط ۾ رهن ٿا. بعضي علم جا طلب ڪندا آهن ۽ بعضي پنهنجي حياتي سرور ڪائنات جي پاڙ جي ميگذاريندا. خاتمو بالخير ڪرڻ ٿا گهرن ٿا، ۽ ڪنهن کي سوال ڪونه ڪن. اهڙن کان

۽ ٻو ڏيک مستحق علي صدر، ساڻ تو جي يتيم خانا آهن جنکي وقتي امداد ڏيڻ يا هميشہ ۽ ساليانہ چندہ مقرر ڪري ڏيڻ جهڙين صورت خيرات جي آهي تہ جو بيان مکہ مڪرمہ جي احوال ۾ ڪجهہ ڪري آيا آهيون. باقي جيڪي جيڪا ڪا ڀلا ڏنا منا ماڻهون جوان ۽ جو ڪرا ڪم ڪار ڇڏي ٻو رهيو حلال جو ترڪ ڪري سوال تي ڪمر ڪشيون ٿا ويٺا هجن يا ماڻهن جي پيسا ڏيو ٿرن انهنکي ڏيڻ بجاء ثواب جي گناهہ آهي ۽ بجاء خيرات جي وبال آهي جو تہ هنکي پنڻ حرام آهي ۽ حرام ڪم ۾ مدد ڏيڻ بہ حرام قال الله سبحانہ وتعالیٰ وَتعاوَنوا على البرّ والتقوى ولا تعاونوا على الاثم والعدوان -

حديث شريف ۾ آهي تہ مختيق سوال الحلال نہ آهي هو ند واري کي ۽ نہ صاحب طاقت "ڪمائڻ وا ري" جنکي پيلي کي مگر اهڙو سخت فقر جو زمين تي ڪيرائينہ ڇڏي يا گهر و قرض مٿس هجي. ۽ جيڪو سوال تو ڪري تہ انہ سان پنهنجو مال گهڻو ڪري تہ ڏينهن قيامت جي انهجي منہ ماڻ گوشت پيتل هوندو ۽ تا منا جهنم جا ڪا سنڌو ٻو ء جنکي وٺي اهو ڪم تو ڪري جنکي وٺي گهڻو ڪري. رواہ الترمذي عن حبشي بن جنادہ -

مسجد نبوي جي تعمير | انهجائي تي مسجد سڳوري جو سنگ بنياد پاڻ سڳورن اللهم صل وسلم عليہ پنهنجن هٿن مبارڪن سان رکيو آهي جنهن مهل پاڻ سڳورا مکہ شريف مان هجرت ڪري مدينہ ۾ آيا تہ ڏهن چوڏهن ڏينهن "عوالي" ۾ رهيا هوا مدينہ شريف جو مٿيون پاسو تنہ وگهٽ جنهنم مسجد قبا آهي تنهنکي "عوالي" چوندا آهن. اتان وري مدينہ شريف ۾ وٺي آيا تہ هر هڪ باشندہ شهر جي دلي تمنا هئي تہ هن مبارڪ مهمان سرور دو جهان جي ميزباني جو فخر هنکي حاصل ٿئي مگر اها سعادت ۽ خوش نصيبي "ابو ايوب انصاري" جي قسمت ۾ لکيل هئي. سرور عالم پنهنجي سواري جيڪا پيڙ وآگون جيڏي ڏينيون تا نجو سند ن ڏاچي پاڻ کي هنجاء تي اچي ويٺي ۽ پاڻ انهنتا ن لهي فرمايو تہ هذا المنزل ان شاء الله ٿي تنهن ڏينهن جيا هنجائي ٿي جهٽ جاوٽ هوا ۽ انهنجو ملڪ جو دستور هو جيڪي جي ڏينيا ڪجهہ خالي

پٽ ۾ ميدان جڏهن هو جنهن تي ڪا رڪاوٽ ڪونه هئي. ڪاٺ سان اڏيل هو. هجرت کان اڳي بعضي
اصحابي اتي نماز به پڙهندا هوا.

حضرت حضرت ابو ايوب انصاري جي دولتخاني ۾ منزل انداز ٿيا هئا، تڏهن زمين جو
مالڪن کان خريد ڪري مسجد ٺاهڻ لاءِ مقرر فرمايو. ڪچين جاوٽ ۽ ويراني زمين
هموار ڪري ڪچين سرن ۽ پٿرن سان مسجد جو ڪم شروع ڪيو، پاڻ پنهنجي هٿن سان
پٿر کڻي آڻيندا هوا ۽ ٻيا اصحاب ساڻن گڏ هوا، ڪم ڪرائيندا هوا. بنياد پٿر جا ديوارون
ڪچين سرن جون قد آدم کان ٿورڙيون کجين جي ٿڙن جا ٿنڀا ستون ڇپر ڪچين جي ٿارين
سان ڇت پوشايون.

قبلو هجڻ ڪري ۾ بيت المقدس هو. يعني نماز شام جي طرف مدينه کان اتر پاسي
پڙهندا هوا. تنهن ڪري هڪ دروازو پٺيان ڏکڻ طرف جڙيو ۽ ٻه دروازا
الهندي ۽ اڀرندي يعني هڪڙو سڄي هٿ تي ٻيو کٻي هٿ تي جڙيون.

طول اتر الهندي کان اڀرندي طرف تائين هٿ گز ۽ ٻر اتر شمال ۽ جنوب
طرف جو ويڪرائي هڪ گز رکيون. مطلب ته اهو ساده نمونه سان مسجد شريف جي
تعمير ڪئي پوءِ پنهنجي پاڪ رهڻ جي واسطي مسجد جي مشرقي طرف ۾ حجرا اڏايون. هڪ
بي بي عائشه جو ٻيو بي بي سوده جو. جيتوڻيڪ انهي وقت سندن عقد نڪاح ۾ فقط ٻئي
به بيبيون هيون. پوءِ جيئن جيئن ازواج مطهرات زياده عقد نڪاح ۾ آيون
تيئن تيئن انهن واسطي ٻيا حجرا مسجد سان متصل ٺاهيو ويو. سندن گهر مبارڪ ۾
کجين جي ٿارن ۽ اڀ ڏاس جي ٿيٽرين سان ڍڪيل ۽ دروازن تي ٻه پردا لٽڪايل
هوندا هوا. ڪاٺ جو دروازو ڪونه هو. خيبر کان پوءِ سگورين ست مهينا ابوالعاص
جو ماڻهن ۾ گذاري پوءِ پنهنجي گهر اچي ويٺا ۽ سورهن سترهن مهينا بيت المقدس
ڏانهن منهن ڪري نماز پڙهڻ جو حڪم نازل ٿيو ۽ جبرئيل امين اچي درمياني حائل
۽ حجاب سڀ دور ڪري ڪعبة الله شريف اکين سان ڏيکاريو. سندن نماز پڙهڻ
جو توجه نبراب ميزاب الرحمة تي مقرر ڪيو. تنهن اهو دروازو جيڪو اڳي پٺيان
هو ٿيو ۽ هاڻي تحويل کان بعد سامهون تي پيو سو بند ڪري ورهي پٺيان دروازو

کولايون ۽ پاسن وارا ٻئي دروازا الهندي باب الرحمه ۽ اڀرندي باب جبرئيل قائم رکيون. ڇهه سال کن اها مسجد اهڙا انداز ۾ قائم رهي. پوءِ شمع هجري ۾ فتح خيبر کان پوءِ حضرت جن پاڻ پنهنجي مسجد وڌيڪ ويڪشادي ڪرائي جو ڪنب ۽ پڻا هر طرف کان سئو سئو گز ڪرائي ويئي -

اصل مسجد جيون حدون

اهڙا اصل مسجد جيون حدون هاڻ هن طرح آهن - مشرق جي طرف کان مکي ٿنڀ سنڌن سيرانديءَ پاسو کان حجره جي ديوار سان لڳل آهي شروع ٿي مغرب جي طرف منبر کان پنجين ٿنڀ تائين پهچي رکيه آهي. جنوب يعني قبله جي طرف کان منبر جي پڻيان هڪ گز کان شروع ٿي شمال طرف سئو گز تائين پهچي ويڪر آهي پر ڊگهه ويڪر سان برابر يعني هم چورس مسجد هئي - حضرت ابو بڪر صديق جي وقت ۾ ان ۾ ڪا تبديلي ڪانه ڪئي - حضرت امير عمر جي وقت ۾ ضرورت تعمير ۽ ڪشادگي ڪرڻ جي محسوس ڪئي - مشرق جي طرف بيبين امهات المومنين جا گهر هوا انهي ڪري

ٻي دفعه مسجد جي تعمير

اهو پاسو بحال ڇڏي ٻين ٽن پاسن کان يعني مغرب. شمال ۽ جنوب کان مسجد وڌائي ويڪري ڪرائي - طول ان جو شمال ۽ جنوب کان هڪ سئو چاليهه گز ۽ ويڪر ان جو مغرب ۽ مشرق کان هڪ سئو ويهه گز ٿي - مگر تعمير اهڙا سادي وضع سان ڪچين سرن ۽ ڪکين جي ڇت سان ۽ ستون ساڳيا بنا نقش ونگار جي ڪرايا ۽ -

ٽي دفعو جي تعمير ڪئي ڪرائي وئي

وري حضرت امير عثمان جي وقت ۾ مسجد زياده ڪرائي پڪي طرح گچ ۽ پٿرن سان ٺهرائي ۽ ڇت پڪي ساڳ جي ڪاٺي سان اڏائي - ستونن ۾ پڻ جيون لوهه ۽ شيهي جي سيخن سان مضبوط ٺهرايون - ۽ شمال جي طرف کان مسجد گهٽين وڌائي ڪشادي ڪرائي - جنوبي طرف قبله جي حد هن زماني اها ساڳي حد حضرت امير عثمان واري آهي

چوٿين دفعو جي تعمير سنگمرمر ۽ سونهري پاڻي سان

پوءِ گهڻي وقت تائين اها بناءِ عثماني قائم رهي تان جو خليفو وليد بن عبد الملڪ اموي بادشاهه جنهن کي عمارتن ٺهرائڻ جو گهڻو شوق هو جنهن جي دمشق ۾ جامع بني اميه عجائب روزگار بي نظير عمارت اڄ تائين سندس يادگار موجود آهي - تنهن جي حڪم سان سندس نائب عمر بن عبد العزيز مدينه شريف ۾ به گهڻيون مسجدون ۽ قبا ٺهرايا آهن. تنهن تمام

ڏڍي خرچ ۽ ٻڌو ٻيهت سان مسجد نبوي جي اللهم صل وسلم عليه تعمير ۾ تجديد
ڪرائي ١٢٩ﻫ ۾ ڪم شروع ڪري ١٩١ هجري ۾ ختم ڪيو - حجرا امهات المؤمنين
جا ۽ اهل بيت جا سڀ مسجد ۾ داخل ڪرايا ۽ - طول مسجد جو ٢٠٠ گز ۽
عرض انهيءَ جو هڪ سؤ ست ١٦٧ هٿ ڪيو - جا ليهه ڪا ٿنگ ڪري وڌي ۽ جاليهه ڪار سنگ
قطع ڪرائي قيمتي پٿرن سان ۽ چٽيل سنگ مرمر سان ديوارون ۽ منقش
ساڳوان سان ڇت اڏائي نقش و نگار تي سونو پائي گهڻو خرچ ڪيائين ۽ قنديل
چانديءَ جا ٺهرائي سان لٽڪائين -

نقل آهي ته فقط هڪ ديوار قبله جي نقش و نگار تي پنجيتاليهه هزار دينار خرچ
ٿيا هوا - وري خليفه مهدي عباسي بادشاهه پنهنجي وقت ۾ عمارت جي تجديد
۽ شمالي طرف کان زيادتي ڪرائي جا اڄ ڏينهن تائين ان زيادتي ڪانهه حد تي آهي
١٦١ﻫ ۾ ڪم شروع ڪرايو ۽ ١٦٥ﻫ ۾ پورو ڪيو ويو ۽ وقت بوقت
بادشاهن مرمت ۽ تعمير ڪرائي آهي - جنهن ملڪ قائتباءِ مصر جي بادشاهه
جي تعمير ٨٧٩ﻫ مشهور و معروف آهي - آخرين موجوده عمارت سلطان عبدالمجيد
عثماني جي ٺهرائي آهي جا اڄ ڏينهن تائين موجود آهي ۽ ڇت ٻيهر ڪاني جي
قبائي ڪرائي وئي آهي -

بهشتي روضو حديث شريف ۾ پاڻ سڳورن فرمايو آهي ما بين
بيتي و منبري روضة من رياض الجنة ومنبري علىٰ حوضي مطلب گهر ۽ منبر جي
وچ باغيچو آهي باغن بهشت جي ۽ منبر منهنجو مٿي ڪناري حوض ڪوثر جي آهي
يعني جيڪي اتي حاضر ٿي منهنجو خطبو ٻڌندو يا انهن سان تبرڪ حاصل ڪندو سو
حوض ڪوثر کي پهچندو - ۽ عالمن لکيو آهي ته سندن قبر ۽ منبر جي وچ جيڪو ٽڪر
زمين جو آهي سو في الواقع ۽ حقيقتاً بهشت جو ٽڪرو آهي جو دار دنيا ۾ آندو آهي
۽ آخرت ۾ وري به بهشت ڏانهن نقل ٿيندو - اگرچه هينئر دار دنيا سان تعلق رکڻ
ڪري بهشت جيون خاصيتون مثلاً هميشگي رکڻ اڃ ۽ بک وغيره انهن سان ساڳيون آهن
جي ته عالم غيب جون ڳالهيون هن دنيا ۾ ڏسڻ ۾ نٿيون اچن - انهن ڪري هي بهشتي روضو

جيون حد ون ۾ آهن. سندن قبر مبارڪ کان وٺي منبر مبارڪ تائين ڊگهه ۾ ۽ منبر کان وٺي اسطوانه علي تائين ويڪر ۾ ڪل جيڪا آهي تنهن اسطوانه وفود جي صف تائين جيڪو اسطوانه علي کان ٻي قطار ۾ آهي، روضه شريف جو ٻيو آهي. اهو ته آهي اصل روضه پر ڪي عالمن انهي توسع ڪيو آهي سڄي مسجد نبوي جيڪا سندن زماني ۾ هئي بلڪ جيڪا پوءِ وڌائي وئي آهي بلڪ مصلى يعني عيدگاه تائين ڪيو داخل روضه شريف جي ۾ اٿن -

مسجد شريف جا ٿنڀ | جاڻي جي ٿنڀ کي عربي ۾ اسطوانه چوندا آهن

مسجد نبوي جا ٿنڀ مشهور ۽ معروف اٿ آهن اگرچه اهي سڀ گهڻا ڀيرا هميشه قائم نه آهن افسوس آهي جو انسان پيماني لاءِ ڪا به شيءِ ساڳي حالت ۾ سندن زماني مبارڪ جي باقي نه رهي آهي مگر تمام اهي ٿنڀ پٿر جا اهن اڳوڻن ٿنڀن جي جاءِ تي ٺهرايل آهن، قائم مقام آهن نشاني اهن سان تبرڪ ۽ ان ۾ تقرب ڳولڻ مستحب آهي. هونئن ته مسجد شريف سڄي ٿنڀن تي ٻڌل صورت سان تفصيل آهي نشاني جي طرف پٿر جا ستون گاڏهي رنگ سان ۽ رنگين گهڻا آهن جن جو تعداد ٢٣٢ ٻه سو ٻٽيهه آهي ۽ پوين زماني جا وڌايل آهن. مگر هتي خاص انهن ٿنڀن جو ذڪر ٿو ڪجي جي سندن زماني مبارڪ جا آهن. اهي ٿنڀ مسجد نبوي ۾ سنگ مرمر سان ممتاز ۽ نمايان آهن ۽ هرهڪ تي انهي جو نالو لکيل آهي. اسين ناظرين جي واقفيت لاءِ تنهن جو مختصر بيان ۽ وجه تسميه هيٺ ڏيون ٿا -

اسطوانه مخلقه هي اهو ٿنڀ آهي جو محراب نبوي جي متصل نماز پڙهندي سڄي هٿ تي ٿيو. هي اهو ٿنڀ آهي جو حضرت جن منبر کان اڳي انهي وٽ بيهي خطبو پڙهندا هئا ۽ جذع حنانه انهيءَ جو ٻيو نالو -

اسطوانه عائشه هي روضه شريف ۾ حجره شريف کان ٽيون نمبر ۽ منبر کان ٽيون نمبر آهي. حضرت جن تحويل قبله کان پوءِ ڪجهه ڏينهن هن ستون وٽ نماز پڙهي آهي ۽ وڏا اصحابي مثلاً ابوبڪر صديق ۽ عمر الفاروق هن ستون وٽ نماز پڙهندا هوا ۽ اصحاب ڪبار گڏ ٿي اتي ويهندا هوا-

اسطوانه مخلقه

اسطوانه عائشه

اسطوانهٔ توبه

اسطوانهٔ توبه- سو حجرهٔ شريف کان ٻيو ۽ منبر کان چوٿون نمبر آهي - حضرت
جن اُنهيءَ ٿنڀ وٽ اڪثري نفل پڙهندا هوا ۽ سندن سمهان يا مسافرن ۽ بعضي
غريب اصحابن جنکي مسجد کان سواءِ ٻي جاءِ رهڻ جي نه هوندي هئي سي اچي ويهندا
۽ ٽڪندا هوا ۽ پاڻ سڳورا صبح جو انهن ۾ ميان وڃي تعليم قرآن ۽ تبليغ احڪام اسلام
ڪندا هوا ۽ ٻيا اصحابي به انهي شريڪ مجلس ٿيندا هوا ۽ سندن رضامندي لاءِ
هن مان ڳڻتي جي وهندا هوا- انهي اسطوانه جو ٻيو مشهور نالو مشهور ڪلاڻ اسطوانهٔ
ابولبابه آهي جنهنجو قصو هيٺ ڏنو آهي -

ابولبابه صحابيءَ جو قصو

مختصر هي ته ابولبابه هڪڙو صادق مؤمن سچو اصحابي هو مگر يهودين سان گفتگو
ڪندي هن ڳالهه ۾ هڪ نقطو ته جيڪڏهن اتوهين رسول ڪريم عليه الصلوٰة والسلام
وٽ وڃي نه ويندا ته اوهانکي ڪهڙي حيثيت ڏني ويندي ۽ پوءِ پنهنجي غلطي محسوس ڪري ڏاڍو پشيمان
ٿيو ۽ گهڻو پڇتايو ۽ پاڻکي پاڻ کي مسجد نبوي جي انهي ٿنڀ سان ٻڌائي رات
ڏينهن گريه ۽ زاري ۾ هوندو هو ۽ عهد ڪيائين ته جيسين منهنجي توبه قبول الله نه ٿيندي
۽ حضرت جن پاڻ منهنجي هٿن مبارڪن سان مونکي نه ڇوڙيندا تيسين آئون
پاڻکي ٻڌل رکندس انهيءَ طرح رات ڏينهن ٻڌل رهيو فقط قضاء حاجت
جي واسطي سندس ڌيءَ اچي ڇوڙيندي هئي ۽ وري اچي ٻڌندي هئي-
تانجو ٻين ڏينهن کان پوءِ درگاه الله سبحانه وتعالىٰ ۾ سندس توبه قبول ٿي
۽ سندس حق ۾ آيت سڳوري وَاٰخَرُونَ اعْتَرَفُوا بِذُنُوبِهِمْ خَلَطُوا عَمَلاً صَالِحًا
وَّاٰخَرَ سَيِّئًا نازل ٿي پوءِ پاڻ سڳورن اچي هنکي کولي آزاد ڪيو- وقيل في وجه تسمية
غير ذالك -

اسطوانهٔ سرير

اسطوانهٔ سرير- پاڻ سڳورا جنهن اعتڪاف ڪندا هوا ته هت چارپائي جا کجين جي
ڪاٺي ۽ تارين مان ٺاهيل هئي انهي اسطوانه وٽ رکندا هوا -

اسطوانهٔ علي

اسطوانهٔ علي- حضرت علي شاه انهي ستون وٽ نماز پڙهندا هوا ۽ رات جو حضرت جن جي
پهريداري لاءِ جاڳندو رهندو هو- پوءِ جڏهن آيت سڳوري وَاللّٰهُ يَعْصِمُكَ مِنَ
النَّاسِ نازل ٿي تڏهن دشمن کان سندن حفاظت جو معجزو ظاهر ٿيو جو ظاهري پهري جي اصحاب

حجري ڏي بند ڪيو، انڪري انهي ستون کي "اسطوانه محرس" چوندا آهن. حرس عربي ۾ پهريداري کي چئبو آهي.

(اسطوانه وفود) اسطوانه وفود - وفود عربي ۾ جماعتن ۽ ماڻهن جي ٽولي کي چوندا آهن. عربن جي قومن ۽ جماعتن جيڪي اسلام ۽ احڪام شرع سکڻ ايندا هواسي هتي گڏجي ويهندا هوا.

(جبرئيل اسطوانه) اسطوانه جبرئيل - حضرت جبرئيل امين گهڻو ڪري هتي ئي ڪيتي اچي نازل ٿيندا هوا.

(اسطوانه تهجد) اسطوانه تهجد - متصل حجري بي بي فاطمه طرف شمال جي آهي پاڻ سڳورا اتي تهجد نماز پڙهندا هوا ۽ اصحابي سڳورا به سندن متابعت ڪري اتي نماز پڙهڻ شروع ڪئي پوءِ پاڻ هجوم ۽ اجتماع ماڻهن جو ڏسي اچڻ بند ڪيو.

(محراب ۽ منبر) **محراب ۽ منبر** - حضرت جي وقت مسجدن ۾ قبله طرف محراب ٺاهڻ جو دستور ڪونه هو ۽ خلفاء راشدين جي وقت به اهو رواج ڪونه هو. پهريون پهريان علامت محراب جي عمر بن عبدالعزيز جي وقت ۾ ٺاهي وئي جڏهن هو خليفي "وليد بن عبدالملڪ" جي طرفان مدينه منوره جو والي مقرر ٿيو ۽ مسجد نبوي جي تعمير ڪرايائين تڏهن مسجد ۾ محراب ٺهرايائين پوءِ سڀني مسلمانن جا هنتي اتفاق ڪري ڏيو ۾ مسجدن لاءِ اها خاص امتيازي علامت عالم اسلام ۾ مقرر ٿي وئي. پاڻ سڳورا جنهن جاءِ تي بيهي نماز پڙهائيندا هوا تنهن هنڌ تي هڪڙو محراب سنگ مرمر جو (محراب نبوي) سوناڪاري سان نصب ڪيل آهي جنهن جي پاسي تي لکيل آهي: "هذا مصلى رسول الله صلى الله عليه وسلم". اهو محراب سندن قبر کي ويجهو بهشتي روضه واري ٽڪري ۾ ديوار قبله کان اوري زمين تي رکيل آهي.

(ٻيو محراب) ٻيو محراب وري ڏهه ٻارهن قدم پري الهندي پاسي صف ۾ نماز پڙهندڙ جي سڄي هٿ تي الهندي پاسي آهي. اهو محراب سليماني آهي جنهن کي سلطان سليمان غازي اتي رکايو آهي جڏهن ترهاڻي سبب پٽ مسجد جي جيڪا هي ديوا آهي ۽ مسجد جي قبله واري اڳوڻي ديوار ڪشاده ڪرڻ لاءِ هٽائي پري ڪئي وئي آهي تڏهن ٽيون محراب (ٽيون محراب) مسجد جي علامت جو هنڌ ديوار ۾ قبله طرف ٺاهيو ويو آهي جو امام جماعت جي بيهڻ

وقت اچي بيهي نماز پڙهائيندو آهي. جيڪڏهن جماعت ٿوري آهي ته پوءِ هتي
پر نئين محراب ۾ نماز پڙهائيندو آهي. جنهن جو مسجد نبوي ۾ ٽين محراب آهي. هڪڙو
قبلي واري پيت ۾ جيڪو باب السلام کان داخل ٿي سڌو اڳيان وڃبو ته کاٻي
هٿ ڏي نظر ايندو. ٻيو محراب نبوي جيڪو سڀني ۾ وڏو ۽ خوبصورت آهي جتي بيهي حضرت
نماز پڙهائيندا هئا جائي جي يادگار طور نصب ٿيل آهي. ٽيو ساڳي ئي صف ۾ مسجد
جي وچ تي آهي تاڪ بيهڻ ۾ آسان ٿئي. امام جي بيهڻ جي جاءِ ٻنهي پاسي، جماعت پوري
برابر بيهي سگهي انهن ٻن محرابن جي وچ ۾ هڪ وڏو منبر سنگ مرمر جو، جنهن جا چوڏهن
ڏاڪا ۽ پٿر جي جاليدار دروازي سان ٺهيل آهي. جمعي جي ڏينهن الصبح امام هن تي
خطبو پڙهندو آهي. حضرت جن جي زماني ۾ مسجد ۾ منبر رکڻ جو رواج شروع ٿي
ويو هو. هي موجوده منبر سلطان مراد خان بن سليم خان جو سنه ٩٩٨ھ ۾ ٺهرايل آهي
جو انهي ساڳي جاءِ تي رکيل آهي. جتي سيدن منبر مبارڪ رکيل هو.

منبر نبوي

پهريائين ڏينهن ۾ جڏهن پاڻ انهي جاءِ تي بيهي خطبو پڙهندا هوا يا ماڻهن کي وعظ ۽ نصيحت
لاءِ تقرير ڏيندي، هدايت تاثير ڪندا هوا ته پاسي ۾ هڪ کجي جي ٿنڀي تي ٽيڪ ڏيو
بيهندا هوا. انصارن مان هڪڙي بي بي سيدن کي تڪليف محسوس ڪري خدمت ۾
عرض ڪيو ته اسان وٽ هڪڙو غلام نجار آهي حضور جن اجازت ڏين ته اسين انهي کان
منبر ٺهرائي اچي رکون. هن نيڪ بخت بي بي جو عرض حضور ۾ قبول پيو. هو لڳو ۽ ٺ
جي ڪاٺي مان منبر ٽن درجن سان هڪ گهڙو ڪري ڏيو ۽ ڏيکاري اوچو ٺهرائي آڻي
مسجد ۾ رکيو. پوءِ حضور جن کجي جي ٿنڀي کي ڇڏي انهي منبر تي بيهڻ. قدمن مبارڪ
جو شرف عطا ڪيو ته ان الهي جا ماسڪل ٿي پيو کجي جي حضرت جن جي فراق کان زار
زار روئڻ لڳي. ٿنڀي جي زاري ۽ ڏسڪا ٻڌڻ لڳي. جو سڀئي حاضرين هتي دنگ
دل جي ڏاڍي ٿي ويا، فراق جي آهون پڌيون. حضرت جن اچي ٿنڀي تي دست شفقت
جو ڦيري گهمايو ۽ دلاري ۽ تسلي ڏني، هتي تسڪين ڪيائون. - اهو معجزو مسند
صحيح روايتن مان ثابت مشهور ۽ معروف آهي جنهن کي ٻڌڪ الفاطن ۾ بيان ڪري
سگهان ٿو جنهن ته مولانا روم جي شعر پڙهڻ سان اهي نقل ناظرين کي پڌرا ٿيندا

قال المولوي المعنوي في المثنوي :-

استن حنانه از هجر رسول | ناله میزد همچو ارباب عقول
در میان مجلس وعظ آنچنان | کز وی آگه گشت هم پیر و جوان
در تحیر ماند اصحاب رسول | کز چه مینالد ستون با عرض و طول
گفت پیغمبر چه خواهی ای ستون | گفت جانم از فراقت گشت خون
از فراق تو مرا چون سوخت جان | چون ننالم بی تو ای جان جهان
مسندت من بودم از من تاختی | بر سر منبر تو مسند ساختی
پس رسولش گفت کای نیکو درخت | ای شده با سر تو همراز بخت
گر همی خواهی ترا نخلی کنند | شرقی و غربی ز تو میوه چنند
یا دران عالم ترا سروی کنند | تا تر و تازه بمانی تا ابد
گفت آن خواهم که دایم شد بقاش | بشنو ای غافل کم از چوبی مباش
آن ستون را دفن کرد اندر زمین | تا چو مردم حشر گردد یوم دین

اهو اصل "منبر مبارڪ" جنهن کي حضور جن جي قدمن جو شرف حاصل ٿيو هو سو ستين صدي هجري تائين موجود هو تانجو سنه ۶۵۴ هه ۾ هڪڙو افسوسناڪ واقعو مسجد نبوي ۾ باهه لڳڻ جو، پيش آيو تنهن ۾ گهڻو حصو انهي منبر جو به سڙي ويو باقي جو ڪجهه رهيو تنهن مان اميرن ۽ اشرافن تبرڪ لاءِ ٽڪرا ورهائي پاڻ وٽ رکي ڇڏيو. پوءِ مسجد شريف لاءِ منبر زماني جي بادشاهن وقت بوقت ٺهرائي موڪليا. تانجو هي پڇاڙيءَ وارو منبر سلطان مرادخان ٺهرائي موڪليو جو هن وقت تائين موجود آهي جنهن کي

روضه مبارڪ:- اهو روضه شريف جنهن ۾ سندن قبر مبارڪ آهي جنهن مٿان وڏو قبو "گنبد خضرا جي صورت سان" نمايان آهي. اها ساڳي جاءِ سندن حياتي ۾ سندن گهر يعني بي بي عائشه جو حجرو هو جتي هو پاڻ بي بي صاحبه جي گهر ۾ بي بي جي جهولي ۾ وفات ڪئي هئي. سندن وصيت موجب اتي سندن تدفين ڪئي وئي. بي بي عائشه جي حجري سان لڳ ڏکڻ طرف ام المؤمنين بي بي حفصه جو گهر هو جو مسجد ۾ داخل ڪيو ويو. هاڻي حاجي سندن مواجهه مبارڪ اڳيان بيهي سلام عرض ڪندا آهن. پر شمالي

طرف الله سان ڳگ بي بي فاطمه جو حجرو هو جنهن ۾ بي بي صاحبه جي تربت نمايان آهي. سندن وفات کان پوءِ قبر شريف جي زيارت لاءِ عام خاص ماڻهن جي آمد ورفت شروع ٿي تنهنڪري بي بي صاحبه پنهنجي حجري جي وچ ۾ ديوار ٺهرائي ۽ ان کان پردو ڪيو ۽ پاڻ هڪڙي اڌ پاسي ۾ رهي ۽ ٻيو اڌ خالص قبر شريف لاءِ مخصوص ڪيائين. جڏهن سندس والد صديق اڪبر هن جهان مان لاڏاڻو ڪيو تڏهن سندس قبر حضرت جن جي پاسي ۾ تيار ڪئي ويئي ۽ اتي دفن ڪيائون جنهن ۾ حضرت صديق اڪبر جو منهن ۽ سندن سينه مبارڪ سان برابري ۾ ٿيو. ورهيه جڏهن امير المؤمنين سيدنا عمر بن الخطاب جو دار دنيا مان رحلت ڪرڻ جو وقت آيو پنهنجي پٽ عبدالله بن عمر کي بي بي سڳوريءَ جي خدمت ۾ موڪليو ۽ پنهنجي رفيقن جي پاسي ۾ دفن ٿيڻ جي تمنا ظاهر ڪري اجازت گهرائي تڏهن بي بي صاحبه فرمايو ته اگرچه اها جاءِ مون پنهنجي دفن ٿيڻ لاءِ رکي هئي مگر آئون پنهنجي جان کان سندس رضامندي مقدم سمجهان ٿي سان اجازت ڏيان ٿي پوءِ حضرت عمر کي ابا بڪر صديق جي پاسي ۾ کڻي وڃي دفن ڪيائون جنهن ۾ حضرت عمر جو منهن ابا بڪر صديق جي سينه مبارڪ سان برابري ۾ ٿيو.

سبحان الله! حضرات شيخين جي ڪيڏي سعادت ۽ فضيلت آهي ۽ ساري امت مان ڪهڙي نه نمايان خصوصيت آهي؟ جو جنهن سندن حياتي ۾ هميشه خاص رفيق ۽ يارِغار هوا تنهن سندن وفات کان پوءِ هم آغوش ۽ همڪنار هيا ۽ آخرت ۾ به ساڻن گڏ ۽ همراهه رهندا ان ۾ سندن مٿي محبت ۽ سچي محبت ۽ سنگت جا سچي عمر جا مثي لازمي هئي تنهنڪري مثال ئي نه.

صحيح بخاري ۽ صحيح مسلم جي متفق عليه حديث آهي حضرت ابن عباس فرمائي ٿو ته آئون حضرت امير المؤمنين عمر بن الخطاب جي جنازه تي بيٺو هوس ۽ ماڻهن پئي حضرت عمر کي دعا ڪئي ته اوچتو هڪ شخص منهنجي ڪلهي تي ٺونٺ رکي چيو ته الله رحمت ڪري توتي الله تعالى العظيم تحقيق مون اميد ٿي رکي ته تو کي پنهنجن ٻن صاحبن سان گڏ ڪندو ڇو ته آئون هميشه رسول ڪريم عليه الصلوٰة والسلام کان ٻڌندو هوس جو پاڻ فرمائيندا هوا: آئون هوس ۽ ابوبڪر ۽ عمر. مون ڪيو ۽ ابوبڪر ۽ عمر. آئون هليس ۽ ابوبڪر ۽ عمر

آءُ ان داخل ٿيس ۽ ابوبڪر ۽ عمر، آءُ ان نڪتس ۽ ابوبڪر ۽ عمر. مون گهڻو ڪري ائين
ٻڌايان ٿي پيو ٿي ته هو شخص علي بن ابي طالب هو. رضي الله تعالیٰ عنه.
حضرت ابن عمر کان روايت آهي ته هڪڙي ڏينهن پاڻ سڳورا گهر مان نڪتا ۽ مسجد
ڏانهن آيا حالانڪ حضرت ابوبڪر ۽ حضرت عمر به ساڻن گڏ هوا هڪڙو ساڄي پاسي ٻيو
کٻي پاسي ۽ پاڻ سڳورن ٻنهي جا هٿ مبارڪ ساڻن ٻنهي جا هٿ جهليا آهن ۽ فرمائين
ٿا ته اهڙي طرح گڏ اٿنداسين ڏينهن قيامت جي ۽ جيئن هن مهل هٿ هٿ ۾
ڏئي گڏ پيا ٿا هلون.
حضرت انس کان روايت آهي ته پاڻ سڳورا جڏهن مسجد ۾ تشريف فرما ٿيندا هوا ته پيا
سڀ ماڻهون مٿو سندن مجلس ۾ هيٺ ڪري ويهندا هوا مگر حضرت ابوبڪر ۽ عمر
پاڻ سڳورن ڏانهن نهاريو مرڪندا هوا ۽ پاڻ سڳورا انهن ڏانهن نهاريو مرڪندا هوا.
هي آهي سندن ڪمال محبت ۽ الفت جي دلالت، خاص قرب ۽ هي نمايان علامت.
حضرت عبدالله بن عمر کان روايت آهي ته پاڻ سڳورن حضرت ابوبڪر ۽ عمر کي ڏسي
چيو ته هي ٻئي منهنجا ڪن ۽ اکيون جي بجاءِ آهن. هي آهي مثال سندن ڪمال اتحاد ۽
يڪرنگي ۽ جو جو دين ۾ خواهه دنيا ۾، حياتي ۾ خواهه عالم برزخ ۾، ۽ آخرت
۾ هميشه قائم ۽ دائم رهيو آهي. فاعتبروا يا اولي الابصار.
مطلب ته بي بي عائشه جو حجرو، جنهن اڳي پڌرائي ۾ آهيون ڪچيون جي ناريون جو هو حضرت
جن جي مزار شريف ۾ اهي ڪچيون جي ناريون واري جاءِ ۾ هئي. حضرت امير معاويه جي زماني
سال مسجد نبوي صلی الله عليه وسلم جي سڄي سر ڪشادگي ڪرائي ته ڏهن پاڻ
سڳورن جو حجرو ڪچين سرن جي ديوار سان گهرايو ۽ ماڻهون به مٿو سندن قبر
مبارڪ جي زيارت کان بنا حجاب مشرف ٿيندا هوا. خليفه وليد بن عبدالملڪ جي
زماني تائين اهڙي طرح قبر مبارڪ ظاهر هئي جڏهن وليد بن عبدالملڪ پنهنجي نائب عمر
بن عبدالعزيز کي مدينه شريف جو امير مقرر ڪري موڪليو ته ڏهن خليفي حڪم ڪيس
ته حضرت جن جو وضو پڪو پٿرن سان پڌرائي ۾ اهي جتان وري ٻي عمارت اڏائي
الله ماڻهن جي آمدرفت بند ڪري. عمر بن عبدالعزيز پٿرن سان سندن حجري

سڪي ڪرائي - در دروازن وبند ڪرايو - اندر سنڌن خاص تربت تي ماڻهن جي
اچڻ وڃڻ جي وات بي ادبي جي خوف کان بند ڪرايائون. فقط ڇت ۾ هڪڙو ننڍو
روشندان ڇڏيو ۽ ڪليل ڇڏي مٿان ڇتي عمارت ۾ اهڙي محفوظ ڪيو - اها عمارت عمر بن
عبد العزيز واري اهڙي طرح هلي آئي - تا نجوسته ٦٧٨ هجري ۾ ناصر قلاوون صالحي
(جو مصر جو بادشاهه هو ۽ محمد بن قلاوون منصور جو جنهن مسجد نبوي جي قبله جي طرف
کان توسيع ڪرائي آهي" والد هو) هيٺيون گنبد خضراء حجره شريف تي بنايو ۽
سنڌن فيروزي مسجد جي ڇت کان جهڙي طرح هاڻي موجود آهي بلند ڪيو اڳي مسجد جي ڇت
کان حجره شريف جي ڇت ٿوري ئي ڪجهه بلند هئي، پٿر جي ٺهيل جو گرد ڪرايو.
هينئر موجوده منبر شريف جي ملڪ قايتباءِ جي (جو مصر جي بادشاهن مان
خادم حرمين شريفين جو هو، جنهن جون گھڻيون رباطون ۽ عمارتون يادگار باقي آهن)
سنه ٨٨٦ ۾ ٺهرايل آهي جنهن کي ڇهه سون سالن کان زياده عرصو گذري ويو آهي
معتبر تاريخ جي ڪتابن ۾ هڪڙو عجيب غريب نقل حضرت جن جي بعد از وفات معجزن
مان هڪڙو ڪليل معجزو هن طرح لکيل آهي ته سلطان نورالدين شهيد بن محمود بن
زنگي (جو وڏو متقي صالح غازي ۽ مجاهد بادشاهه هو جنهن يورپين مان صليبي جنگين
۾ عجيب ڪارناما صفحهء تاريخ تي يادگار آهن) سنه ٥٥٧ ۾ هڪ رات حضرت سرور
ڪائنات عليه افضل الصلوة والتسليمات کي خواب ۾ ڏٺو جو پاڻ سڳورن هڪڙن ٻن
ماڻهن ڏانهن اشارو ڪري فرمايو ته مون کي هن شخص جي شرارت اسان کان دفع ڪر
پاڻ ڪري سمهي پيو ته وري به اهو ساڳيو خواب ڏسڻ ۾ آيو - ٽيون ڀيري ستو ته ٽئين
ڀيري به اهو حڪم ٿيس - ويچار ڪري خواب جي تعبير ڪيائين ته مدينه شريف ۾ شايد ڪو
واقعو درپيش آيو آهي - عالمانشاهه کي گهرايائون ۽ وڪيلن ڪوٺائي هو جو هو هن مهل
حڪم ٿيو آهي. يڪدم پنهنجي تيز رفتار سواري ۾ چڙهي اٺن گھوڙن پنهنجو خادم ڌاري
حڪم ماڻهن سان گڏجي هڪلي مدينه شريف ڏانهن روانو ٿيو ۽ قيمتي جواهر ۽ خزانا پاڻ
سان کڻي هليو جو شام کان ١٦ ڏينهن ۾ مدينه شريف وڃي پهتو ۽ اهو ماڻهو ڪي پنهنجي خواب
۾ صورت ڏٺي هئائين پيدا ڪرڻ جي ڪوشش ڪيائين - وڏي مانڊڪي عام اعلان ڪرايائين

نه سڀني اهل مدينه جا بادشاهه جي دعوت ڪئي اهن ۽ ماڻهن ڪان شاهي ملاقات ڪري انعام ۽ اڪرام به ورتا وڃن - عام رضا مر سڀئي ماڻهون انيد اويا ۽ سڀن کي انعام ۽ خيرات ڏنيدو موطه ۾ جا چيند و ديو مگر اهي ماڻهون ڏس جهه نه انسين اهن بادشاهه پڇا ڪيائين ته ڪو بيو به ماڻهون شهر ۾ باقي رهيل آهي - جواب ڏنائون ته بيو ته رهيل ڪونه آهي مگر مکڙا اپلحبني ماڻهون مغربي ديش آهن - تارڪ دنيا گوشه نشين آهن - دنيا جي ڪار و بار سان ڪو تعلق ڪونه رکي ٿا نه ڪنهن وقت اچن وڃن ٿي بادشاهه حڪم ڪيو ته انهن کي به حاضر ڪريو - انهن کي ڏنائون آيا ته سائين اهي صورتون هو جي خواب ۾ ڏٺيون هوايون - پڇيائين ته اوهين ڪٿي ٿا رهو - جواب ڏنائون ته فلاڻي رباط ۾ جو حجره شريف کي ويجهو آهي - سلطان پاڻ انهن جاءِ تي آيو ڏٺي ته طاق تي قرآن شريف بيا ديني اسلامي ڪتاب رکيا آهن ۽ ضروري برتن باسڻ ڪان سواءِ بيو ڪجهه به ڪونه آهي حيران ٿي ديو ته هي ڪهڙو راز آهي؟

آخر هن جي سمهڻ جي جاءِ تي تڏ ڪو ويڇايل هو اهو متي ڪري ڏٺائين ته انهي هيٺان ڪڏ کوٽيل اٿن ۽ انهي پوش ڪي تڏ ومٿان ويڇايل هوا ٿن ۽ انهن سرنگ هي حجره شريف ڏانهن غار کوٽي رهيا آهن ۽ رات جو متي جوليون ۾ وجهي ڪئي پا هر جنت البقيع ڏانهن اچلايو اچن - هنن کي جهلي پڇا ڪيائون ۔

معلوم ٿيو ته اهي ماڻهون نصراني آهن جو هن روم جي نصارين هنن کي حاجين جو لباس پهرائي مدينه شريف موڪليو آهي ۽ وڏا مال ۽ خزانا ڏنا اٿن - ته ڪو حيلو حضرت جن جي روضه جي بي حرمتي ڪن ۽ سڳ جسم اطهر ڪڍي اچن - بادشاهه کي انهن واقعه ٻڌڻ ۽ دردناڪ قصه ٻڌڻ ڪري عجيب حالت حيرت ۽ هيبت جي ور پيش آئي نراه ونراس رنا ۽ حڪم ڪيائين ته انهن ٻنهي خبيثن جون گردنون لاهي انهن جا لاش ساڙائي ڇڏجن تنهن کان پوءِ حڪم ڪيائين ته روضه شريف جي چوڌاري تمام اونهي زمين کوٽي پاڻي جي حد تائين پهچائي ڪري شيهو ۽ لوهه پگهاري انهيءَ وجها ڀرائي ڇڏيائين ته اڳتي ڪنهن کي اهڙي بيلائي ڪرڻ جو خيال نه ٿئي - هي نقل في الواقع ڪيتري قدر صحيح آهي غلط هر صورت سلطان مذڪور جي روضه شريف جي بنياد پڪي ۽ مضبوط ڪرائڻ واري

ڳالهہ صحيح آهي. ڇو تہ بعضي اوقات نجدي ۽ عبيديہ يا روافض حضرات شيخين جي قبرن جي بي حرمتي ڪرڻ لاءِ بہ ناپاڪ خيال ۽ ناڪام ڪوشش ڪئي آهي جنهن جو عمل بہ تواريخ ۾ مذڪور آهي تنهن ڪري اهو انتظام ضروري هو جو سلطان مذڪور عمل ۾ آندو ۽ اهو خطرو هميشہ لاءِ ٽري ويو.

حجرهٔ بي بي فاطمہ حضرت جن جي روضہ مبارڪ سان متصل "شمالي طرف" اهڙي سا ڳي حجري واري عمارت روضہ مبارڪ جي شڪل ۽ صورت سان آهي جو ٻاهران ماڻهون پاسي وٺ ڏسڻ ۾ هڪڙي جاءِ آهي مگر اندران هڪڙي ديوار حائل آهي جنهن کي هڪڙو جاليدار دروازو مشرق طرف ٻيو مغرب طرف آهي جو هميشہ بند رهندو آهي. جاليدار دروازي کان اندر ڏسبو تہ هڪڙي تربت جا پنج فوٽ نظر ايندي جنهن تي سبز غلاف ريشمي زري ڪار پيل آهي ۽ اهڙي سونهري حرفن سان لکيل آهي هذا قبر فاطمة الزهراء رضي الله تعالى عنها. عام طرح سان مشهور معروف بہ اهيئي آهي تہ اها قبر حضرت خاتون جنت فاطمة الزهراء جي آهي. ڪتابن ۾ بہ هڪڙي روايت اهيئي آهي تہ بي بي سڳوريءَ کي انهي حجري ۾ دفن ڪيو ويو آهي مگر اڄ وڌيڪ تحقيق جي تواريخ مان معلوم ٿئي ٿو تہ بي بي سڳوريءَ جي تربت مبارڪ جنة البقيع ۾ حضرت عباس ۽ امام حسن سڳورن سان گڏ آهي والله اعلم بالصواب.

در اصل اهو بي بي فاطمہ جو حجرو ۽ حضرت علي شاهہ جو گهر آهي جو حضرت سيد سرور ڪائنات جي گهر يعني بي بي عائشہ جي حجري سان متصل هو. سندن حجري ۽ بي بي عائشہ جي حجري جي وچ ميان فقط هڪڙي دري هوندي هئي جو حضرت جن اڪثر انهي گهران ٻاهر اتي تشريف فرما ٿيندا هوا يا ٻاهر روانو ٿيندا هوا. ٻاهران مسافري تان ايندا هوا تہ هر بہ اول مسجد ۾ ٻہ رڪعتون "تحية المسجد" پڙهي پهرين بي بي فاطمہ جي گهر وڃي سندس احوال خيريت مالي ۽ نور العينين سيدنا حسن و حسين جي خبرگيري ڪري پوءِ انهي کانپوءِ امهات المومنين جي گهر تشريف فرما ٿيندا هوا.

بهرحال حاجين کي گهرجي تہ مقصوره شريف جي ٻاهران بي بي سڳوريءَ تي سلام عرض ڪن ۽ چون السَّلَامُ عليك يا بنت رسول الله السلام عليك يا بُضعة رسول الله السلام عليك يا

فاطمة الزهراء جزاك الله تعالىٰ عن الاسلام واهله خير الجزاء ورضي عنك وا حسن الرضاء

(هي دعا جوشن باب ۾ لکيل آهي)

اسطوانهٔ تهجد جو بيان

آنحضرت جي حجره شريف جي اتر واري ڀت سان هڪڙو ننڍو ٿلهو ڏيڍ فوٽ کن اوچو ست اٺ فوٽ کن ويڪر ۽ طول ۾ قد رکيو ويو آهي - قبله طرف انهيءَ هڪڙو محراب آهي جنهن کي اسطوانهٔ تهجد چوندا آهن. ياد ٿو اچي ته حضور ﷺ تهجد جي نماز انهيءَ جاءِ تي پڙهندا هوا آگي ماڻهون تبرڪًا انهيءَ ٿلهي تي ويهي قرآن شريف يا دلائل خيرات پڙهندا هوا - مگر هاڻي حڪومت انهيءَ ٿلهي تي ماڻهن جو اچڻ وڃڻ بند ڪيو آهي - هڪڙي زنجير جو پاسي ڦيرائي هڪڙو دروازو ماڻهن جي ٻيهر ڏار بيهاريو ويو آهي ته ماڻهن کي اندر اچڻ کان روکجي

ڪئي اغوات جو بيان

انهيءَ ٿلهي جي سامهون ٻيو ويڪرو ٿلهو آهي جنهن تي اغوات رهندا آهن. انهيءَ ٿلهي جي وچ ۾ مفاصلو اٽڪل ڏهه فوٽ ٿيندو ۽ ”جو مسجد کان باب جبرئيل ڏانهن ماڻهن جي اچڻ وڃڻ لاءِ رستو آهي“

اصحاب صُفه جو بيان

انهيءَ ٿلهي جي ڊيگهه ۴۰ فوٽ ويڪر تقريبًا ۲۷ فوٽ ۽ ڏيڍ فوٽ کن اوچائي آهي - اهو ٿلهو اصل ڀاڱو سنگو ڪن جي زماني ۾ مسجد شريف جي پاسي ۾ مسڪين اصحاب جي رهڻ جو صفو هو يعني ٿلهي تي جا لوڪ آيل هوا جنهن ۾ پرديسي ۽ مسڪين اصحابي جنهن جو گهر نه ٿئي ۽ اهل عيال ڪونه هو رهندا هوا ۽ حضرت جن جي در تي ديوانا ٿي پيا هوندا هوا فقير ۽ فاقه ۾ خوش گذارو ڪندا هوا - حضرت جن هميشه هنن جي دلداري ۽ غمخواري ڪرڻ فرمائيندا هوا ۽ جيڪو هديو طور ڪا شئي سندن حضور ۾ ايندو هو سا هنن کي تقسيم ڪري ڏيندا هوا ۽ ٻين اصحابن کي انهن جي خدمت ۽ پرداخت ڪرڻ لاءِ ترغيب ڏياريندا هوا سندن فضائل ۽ مناقب ۾ گهڻيون حديثون آيون آهن جو دنيا جي اشغال

مشغوليون اصحاب صفه

کان آزاد هي رات ڏينهن سندن حضور ۾ حاضر رهندا هوا - تحصيل مسائل دين ۽ طلب علوم شرعيه سندن خاص مشغلو هو تعني حاصل ڪرڻ لاءِ غربت ۽ مسڪيني فقيري ڪري تمام فقر ۽ فاقه ۾ صابر ۽ شاڪر رهندا هوا ۽ پاڻ ڦيڪو ڪن انهي کي فرمايو آهي ته جيڪڏهن انهن کي الله تعالىٰ وٽ جا قوت ڪيتري قدر آهي ته انهن غربت فاقه کي خوش رکو ته زياده ٿئي - اصحاب صفه جو تعداد سو کن هو

مگر ڪاهي گھٽ ڪاهي زياده به ٿيندا هوا. ڪاهي گڏ ٿيندا هوا ته جماعت وڏي
ٿيندي هئي. ڪاهي ٻاهر مسافري تي يا بعضي ڪنهن ٻئي ڳوٺ موڪلائي ويندا هوا يا ڪنهي
ماڻهن شادي ڪري گهر وارا ٿيندا هوا ته تعداد انهن جو گهٽ وڌ ٿيندو هو.
حضرت ابو هريره مشهور اصحابي جو راوي گهڻن حديثن جو رضي الله تعالى عنه انهي جماعت مان هو

مسجد قبا قبا هڪڙو ڳوٺ آهي مدينه شريف کان الهندي ۽ ڏکڻ طرف
اٽڪل ٻه ميل جي پنڌ تي آهي. جا هاڻ آباد آهي پاڻ سڳورا جڏهن مڪه شريف
کان هجرت ڪري آيا هوا انهن مدينه عاليه ۾ تشريف فرمائي کان اڳي انهي ڳوٺ ۾ نو ڏهه
اٽڪل ترسيا هوا ۽ خاندان بني عمرو بن عوف جو انصار منجهه وڏو عزت وارو پاڙو هو
١٤ ڏينهن سندن ميزباني جو فخر حاصل ڪيو. اڳي اصحاب سڳورا جيڪي مدينه آيا
هوا سي به سندن تشريف آوري جي خبر ٻڌي سندن خدمت ۾ اچي حاضر
ٿيا ۽ بعضي مهاجر جيڪي پوءِ تي مڪه ۾ رهيل هوا سي به اچي ڇا ۽ سڀ اصحاب
جي ٽولي اچي پاڻ ۾ گڏ ٿي. اهل قبا جي حضور ۾ عرض ڪيو ته اسان کي نماز پڙهڻ
لاءِ مسجد ڏني وڃي پاڻ سڳورن سندن عرض قبول ڪيو ۽ انهن ئي تي جنهن نيڪ مان
ڪيو ڪيڏي اصحابن کي مسجد جي ٺاهڻ جو حڪم فرمايو. اصحابن سڳورن پٿر آڻي
گڏ ڪيا ۽ حضور جن هڪڙو پٿر کڻي سنگ بنياد رکيو ۽ اصحابن کي فرمايو ته ٻيا سي
۾ اهي پٿر رکندا وڃن ۽ پاڻ سڳورا پاڻ ئي اصحابن سان پٿر کڻندا هوا اهي
ڪم اهڙيءَ طرح ٿوري عرصه ۾ مسجد ٺهي راس ٿي.
هي اها مسجد آهي جا مسجد نبوي کان به اڳي ٺهي آهي بلڪ اسلام ۾ سڀ کان اول
جا مسجد جا صورت هستي ۾ بيٺي اها آهي اها "مسجد قبا" آهي. هن مسجد شريف جي
عزت ۽ حرمت لاءِ هي بس آهي جو قرآن شريف ۾ انهي صفت هن طرح سان نازل ٿي
آهي لمسجد اسس على التقوى من اول يوم احق ان تقوم فيه - فيه رجال يحبون
ان يتطهروا والله يحب المطهرين پاڻ سڳورن فرمايو آهي ته مسجد قبا ۾ نماز پڙهڻ
جو ثواب عمره سان برابر آهي ۽ پاڻ سڳورا ڪاهي سوار ڪاهي پيادا قبا ڏانهن تشريف فرما
ٿيندا هوا ۽ ٻه رڪعتون نفل نماز پڙهندا هوا. صحيح بخاري ۾ آهي ته هميشه ڇنڇر جي ڏينهن

حضرت عمرؓ جو نفل

مسجد قبا ڏاهن وڏيد اهوا پڪن روايتن ۾ سومر جو ڏينهن به آيو آهي ـ نقل آهي ته هڪڙي ڀيري حضرت امير المؤمنين عمر بن الخطاب مسجد قبا ۾ آيو. انهي کي ماڻهن کونه ڏٺو ته ڏهن افسوس ڪري چيائين ته قسم آهي الله تعالى جو جنهن جي دست قدرت ۾ منهنجي جان آهي ته مون پاڻ حضرت ﷺ کي ڏٺو اصحابن سان هن مسجد لاءِ پٿر کڻندي ڏٺو آهي. هيڪڙهن هي مسجد دنيا جي ڪنهن ڪنڊ پاسي تي هجي ها ته اسين انهي جا جڳر ماري هن جي طلب ۾ وڃون ها. پر شڪر آهي جو اسان کي ويجهي ٿي پئي آهي - پوءِ ڪيئن جي پٺن مان ٻار ونا هي ڏينهن هتي سان مسجد شريف کي ڀاري ڏناءِ پر ٻيا کي ڀاري ڏيڻ نه ڏناءِ -

مطلب ته هن مسجد شريف جيون بلاڪون ۽ برڪتون بيشمار آهن حاجين کي گهرجي ته ايام اقامت مدينه طيبه ۾ مسجد قبا ۾ هر روز نفل نماز پڙهڻ جي ڪوشش ڪن خصوصا ڇنڇر يا سومر تي ته ضرور وڃن - پنڌ فقط ٻه ميل آهي جو ٻيا ڏو ماڻهو ٻن ڪلاڪن ۾ اچي وڃي سگهن ٿا - انهي مسجد جو طول عرض پاڻ سگهو ٣٣ گز رکيو هو - پوءِ حضرت عثمان منارو جي طرف کان انهي ۾ ڪجهه زيادتي ڪئي ۽ عمر بن عبد العزيز پنهنجي امارت جي وقت ۾ انهي اڏاوت مضبوط ۽ محڪم ڪئي - جيئن ته اڳي مسجد نبوي ۽ اڳي ڪچي پڪي جي ڪاٺ ۽ لين پٿر جي ناهيل هئي - ڪن ايامن کان پوءِ انهي اڏاوت به برابر ٿي وئي پوءِ ٻين بادشاهن وقت بوقت انهي تعمير سڌرائي آهي تان جو هينئر "موجوده" تعمير انهي سلطان عبد المجيد سنه ١٢٤٥ ۾ ڪرائي آهي -

مدينه شريف جي آس پاس جي ٻين مبارڪ مسجدن جو بيان ۽ نالا

مسجد جمعه

مسجد جمعه: پاڻ سڳورا "قبا" ۾ قيام فرمائي حيئن مدينه شريف جي شهر ڏي شريف آڻدي تي اهو ڏينهن جمعه جو هو قبا کان اترئي پاسو مدينه شريف ڏانهن ايندي واٽ تي ٻني سالم بن عوف جو محلو هو اتي اچڻ مهل نماز ظهر جو وقت داخل ٿيو. پاڻ اتي توقف ڪري نماز جمعه جي پڙهايائون. ۽ اها پهرين نماز جمعه جي آهي جا اسلام ۾ پڙهي وئي آهي پوءِ مدينه ۾ آيا ته انهي ڪري ئي انو مسجد الجمعه پيو آهي. اڄ ڪلهه ڳوٺ ٻيا هن جي بستي کانه آهي فقط ٿورن جاوڻ ۽ آس پاس ڪجهه باغ آهن -

مسجد الفضيخ

مسجد الفضيخ:- مسجد قبا کان مشرق طرف ٿاهين جاءِ تي ننڍي مسجد آهي جتي حضرت جن ايام محاصره بني نضير ۾ پنهنجو تنبو لڳل هئي جتي ڇهه ڏينهن نماز پڙهي آهي. بعد ۾ اتي مسجد بناڪئي وئي آهي. هاڻي مشهور نالو انهيءَ مسجد الشمس ڪري ورتو آهي.

مسجد بني قريظه

مسجد بني قريظه:- مسجد شمس جي مشرق طرف هڪ چار ديواري احاطو آهي جتي اڳي مسجد جي عمارت مناره سان ٺهيل هئي. جا هاڻي زمانه گذرڻ ڪري شهيد ٿي وئي هاڻي فقط ننڍي ديوار جو احاطو آهي. پاڻ سڳورن ايام محاصره بني قريظه ۾ ٢٥ ڏينهن اتي قيام فرمايو آهي ۽ نماز وقت پڙهيون آهن. بعد ۾ وليد بن عبد الملڪ اتي منارن ۽ ٿنڀن سان مسجد ٺهرائي هئي جا ڊهي وئي آهي.

مسجد ام ابراهيم

مسجد ام ابراهيم:- مسجد بني قريظه جي اتر طرف اها مسجد آهي مگر فقط چار ديواري بغير ڇت جي موجود آهي. بي بي ماريه قبطيه آنحضرت عليه الصلوٰة والسلام جي حرم محترم عوالي مدينه ۾ سڪونت پذير هوا ۽ سيدنا ابراهيم حضرت جن فرزند ارجمند پڻ اتي تولد ٿيو هو. پاڻ سڳورا جڏهن اتي رونق افروز ٿيندا هوا تڏهن انهي جاءِ تي مسند نماز پڙهڻ ثابت آهي.

مسجد بني ظفر

مسجد بني ظفر:- جنهن کي مسجد بغلہ به چوندا آهن اها مسجد جنت البقيع جي مشرق طرف آهي قبر فاطمه بنت اسد جي پاسي کان رستو وڃي ٿو. بني ظفر انصارين جو قبيلو اتي رهندو هو. پاڻ سڳورن عبد الله بن مسعود ۽ معاذ بن جبل سان وڃي اتي نماز پڙهي آهي ۽ هڪڙي پٿر تي ويهي قرآن شريف قارين کان پڙهائي پاڻ سڳورن گريو ڪيو آهي جو حديث ۾ انهيءَ نقل سچو مذڪور ٿيو آهي.

مسجد الاجابه

مسجد الاجابه:- جنت البقيع جي شمالي طرف ٿاهين زمين تي "قبور شهداء" جي احاطه ڏانهن ڇيڪو ويندو تنهن کابي هٿ تي اها مسجد آهي صحيح مسلم ۾ روايت آهي ته هڪڙي ڏينهن پاڻ سڳورا عوالي کان مدينه تي آيا مسجد بني معاويه وٽان اچي لنگهيا ۽ مسجد ۾ پهچي اصحابن سان ٻه رڪعتون نفل نماز پڙهي بعد ازان ڊگهي گهڙيءَ دعا گهريائون بعد ۾ فرمايون ته اسان الله تعاليٰ کان ٽي دعائون گهريون تن مان ٻه دعائون قبول ڪيائين ۽ هڪڙي قبول نه ٿي. اسان سوال ڪيو ته اسانجي امت قحط جي

مصيبت سان هلاڪ نہ ٿيڻ (اها ڳالهہ قبول ٿي). ٻيو عرض ڪيو سين تہ اسانجي امت غرق نہ ٿئي اها بہ قبول ٿي. ٽيون تہ پاڻ ۾ ڪنهن وڙهن ڪري نہ مارجن اها دعا قبول نہ ٿي.

مسجد طريق السافلہ يا مسجد ابي ذر غفاري ڳالها مسجد سيد نا امير حمزه ڏانهن ويندي رستہ جي ڀرسان آهي. ننڍي مسجد طول ۽ عرض ۾ اٺ گز آهي جنهن ۾ حضرت جن نفل نماز پڙهي ڊگهو سجدو شڪر جو ڪيو آهي جنهن جو نقل وڏن ڪتابن ۾ مذڪور آهي.

مسجد البقيع جيڪو ماڻهو جنت البقيع جي دروازه مان لنگهي ٻيد (؟) تنهن جي ڀرسان ساڄي هٿ تي اڀندي مشهد سيد نا عقيل ۽ امهات المؤمنين جي مغربي طرف آهي.

سيد سمهودي چيو آهي تہ اها مسجد اُبي بن ڪعب انصاري جي آهي ۽ حضرت جن اڪثر اوقات انهيءَ ۾ نماز پڙهندا هوا ۽ پاڻ فرمايائون تہ جيڪڏهن ماڻهن جي هيڏانهن رجوع ڪرڻ جو ملاحظو نہ هجي ها تہ اسين اڪثر اوقات انهيءَ ۾ نماز پڙهون ها.

هي مسجدون سڀ مسجد قبا کان شروع ٿي مدينہ شريف تائين هڪڙي رخ تي يعني قبا جي مشرقي ۽ شمالي طرف واقع آهن. حاضرين کي انهن طرفن جي سڀ زيارتون هڪڙي ڀيرا ٿي ملنديون. هاڻي ٻئي طرف يعني مدينہ شريف جي مغربي طرف کان جيڪي مسجدون آهن تن جو بيان ڪجي ٿو.

مصلی العيد يعني عيد گاه واري مسجد. حضرت جن جي زماني ۾ عيد گاهہ لاءِ مسجد نقيل (؟) نہ هئي پر پاڻ ڪوڙا شهر کان ٻاهر نڪري کليل ميدان تي نماز پڙهندا هوا. پوءِ انهيءَ جاءِ تي مسجد ٺهرائي وئي ۽ عيد نماز انهيءَ ۾ ٿيندي هئي. مگر هاڻي عيد نماز حرم شريف ۾ پڙهي ويندي آهي. موجوده عاليشان عمارت انهيءَ سلطان عبد الحميد خان جي وقت سان منسوب ٿيل آهي. جو ڪراڀي آهي جا شهر جي مغربي طرف مناخہ جي ميدان کي ويجهو ڏکڻ پاسي تي ۽ ٻئي پاسي کان مڪتب پارت جي پڙهڻ جو آهي. نمايان عمارت آهي.

مسجد الفتح يا مساجد اربعہ مغرب ۽ شمال طرف شهر جي جبل سلع جي ڀرسان چار ننڍيون مسجدون هڪ ٻئي کي ويجهيون ويجهيون آهن تن مان هڪ جبل جي چوٽي تي جيڪا مسجد آهي تنهن جو نالو مسجد الفتح آهي. مشرق ۽ شمال طرف کان هن جي هيٺان لاءِ جابجا ...

اٿس. جنگ احزاب جي ڏينهن ۾ پاڻ سڳورن مسلمانن جي نصرت ۽ فتحمنديءَ لاءِ ٽي ڏينهن سومر، اڱارو، اربع انهيءَ جاءِ تي دعا گهري آهي تان جو اربع جي ڏينهن اجا دعا جي بشارت ڪڻ ملي، جنهن ڪري سرور ۽ خوشيءَ جا آثار سڳورن موهن مبارڪ تي ظاهر ٿيا ۽ اهڙي ڪامل فتحمندي ڪفارن تي حاصل ٿي جو وري قريش مڪه جي ڪڏهن به مدينه تي چڙهائي نه ڪئي ۽ هميشه لاءِ مغلوب ۽ مفتوح ٿي رهيا.

حضرت جابر راويءَ هن روايت جو بيان ڪري ٿو ته جڏهن به مونکي ڪو مشڪل درپيش اچي ٿي انهيءَ وقت مسجد الفتح ڏي وڃي دعا گهرندو هوس ته منهنجي مشڪل آسان ٿي ٿيو ۽ اجابت جا آثار نمايان ٿيندا هئا. "مسجد الفتح" کي قبلي جي طرف هيٺ ويجهڙي مسجد آهي جنهن جو نالو "مسجد سلمان" فارسي آهي ۽ انهيءَ هيٺان مسجد علي المرتضيٰ جي ۽ انهيءَ هيٺان ابوبڪر صديق جي. ڪتابن لکيو آهي ته اهي سڀئي واقعي انهن بزرگن جيون مسجدون اڏايون نه آهن بلڪ حقيقت هن طرح آهي ته جنگ احزاب جي موقعه تي انهن سڳورن جي منزل ۽ فرودگاه اتي هئي عجب نه آهي ته پاڻ سڳورن سڀني مڪانن تي تشريف فرما ٿي اتي نماز پڙهي هجي. ورنه اهڙي ريت چئي ممڪن نه آهي ته اصحابن سڳورن جدا جدا مسجدون ٺاهيون هجن بلڪ حقيقت هي آهي ته اهي مسجدون يادگار طور پوءِ حضرت عمر بن عبدالعزيز انهن جاين تي اڏايون آهن -

مسجد بني حرام | مدينه شريف مان نڪري مسجد فتح ڏانهن ويندي جي رستي ڪاٺ ويڙ وٽهن جي ساڄي هٿ تي اها مسجد آهي حضرت جن ايام خندق ۽ احزاب جي موقعه تي اتي رهيا آهن ۽ نمازون پڙهيون آهن. عمر بن عبدالعزيز جي وقت ۾ ٺهيل سان ٺهرائي هئي هاڻي فقط چئن ديوارن جا نشان آهي. انهيءَ مسجد جي ويجهو جبل سلع ۾ هڪ ننڍي غار آهي جنهن ۾ حضرت جن ويٺا آهن ۽ سجده شڪرانه جو ڪيو ۽ انهيءَ حاجين کي انهيءَ غار جي زيارت به ڪرڻ گهرجي -

مسجد القبلتين | مساجد اربعه کان اڏ ميل کن ٻئي طرف الهندي طرف اها ننڍي مسجد شريف آهي جنهن کي ٻه محراب آهن، هڪڙو وڏو مسجد ۾ جنوب طرف قبله ڏانهن ٻيو ٻاهر ديوار ۾ شمال طرف "بيت المقدس" ڏانهن ٻني سلمه جي قبيله ۾ پاڻ سڳورا

هڪڙي ڏينهن ٻه وڳي اڙدن هوا ته ظهر نماز جو وقت آيو ۽ پاڻ سڳورن مسجد ۾ نماز پڙهڻ آيا ٻه رڪعتون فرض نماز بيت المقدس ڏانهن پڙهيون هيون ته تحويل قبله جو حڪم نازل ٿيو پوءِ ٻه وقت نماز ۾ منهن مبارڪ طرف قبله جي ڦيرائي باقي ٻه رڪعتون قبله ڏانهن سامهون ٿي پڙهيائون ۽ ڪن روايتن ۾ آهي ته پاڻ سڳورا بنفس نفيس اتي حاضر نه هوا بلڪ بني سلمه جي جماعت اصحابن جي، اتي سندن مسجد ۾ نماز پڙهي رهيا هئا ته تحويل قبله جي خبر هڪڙي ڏيتي پوءِ نماز ۾ ئي پنهنجي منهن ڦيرائي قبله ڏانهن ڪيائون. تنهن يادگار لاءِ هن مسجد ۾ ٻه محراب باقي رکيا آهن.

مسجد الراية | مسجد الراية

مسجد ذباب ٻه هن کي به نالو آهي مدينه شريف کان جيڪو رستو شام ڏي وڃي ٿو تنهن جي پاسي ذباب نالي جبل جي مٿاهين پوڙي تي آهي جتان مدينه شريف ۽ ساري سگوري جو نظارو ٿي سگهي ٿو. مساجد الفتح جبل سلع جي هن طرف مغرب جي آهن ۽ هي مسجد هن طرف مشرق جي آهي وچ ۾ مفاصلو فقط جبل سلع جو آهي حضرت جن تبرڪ واري عزاوقت اتي پنهنجو تنبو هڻايو آهي ۽ نماز پڙهي آهي.

مسجد الفتح | مسجد الفتح

شمال طرف مشهد سيدنا امير حمزه جي احد جبل جي پاڙ ۾ آهي پاڻ سڳورن احد جي ڏينهن نماز ظهر ۽ عصر جي اتي پڙهي آهي ۽ دعا پڻ اتي نازل ٿي آهي.

مسجد عينين | مسجد عينين

مشهد سيدنا امير حمزه جي قبله طرف آهي من جبل کي جبل سامهون ۾ جو ننڍو آهن جيڪو احد ڏينهن تيرانداز اسلام جا هن جاءِ تي مقرر هوا. پاڻ سڳورن جي ظهر جي نماز هتي مسجد قطره جي پڙهي آهي.

مسجد الوادي | مسجد الوادي

مسجد عينين جي شامي طرف آهي سيدنا امير حمزه جي شهادت جي جاءِ اها آهي.

ڪوهن مبارڪن جو بيان

جن ڪوهن مبارڪن مان حضرت جن پاڻي پيتو آهي يا وضو ڪيو آهي يا اُب دهن مبارڪ پاڻي ۾ وڌو آهي عاشقان انوار محمدي ۽ مشتاقان

اسرار احمدي کي گهر جي ته اهڙن کوهن جي زيارت ڪن. تبرڪ لاءِ انهن جو پاڻي
پين ۽ وضو ڪن ۽ امراض روحاني ۽ جسماني کان شفا حاصل ڪرڻ لاءِ ۽ دين دنيا جي
ڀلائي لاءِ دعائون گهرن. اڳوڻن تواريخن ۾ ته انهن جو تعداد گهڻو يعني ويهارو
متبرڪ کوهن جو ذڪر ٿيل آهي مگر هاڻي ست کوهه باقي آهن جن جو مختصر بيان هيٺ
ڏجي ٿو. تن مان هڪڙو

بيرِ اريس آهي جو مسجد قبا کي ويجهو مغربي طرف تي هڪڙي باغ
۾ آهي تمام سٺو مٺو پاڻي آهيس اڳي پاڻي پاڻ وهندو هو. پاڻ سڳورن پنهنجي دهن
مبارڪ جو پاڻي انهيءَ ۾ وڌو آهي تنهنڪري ان ۾ اها شيريني حاصل ٿي آهيس. انسان
انهي کوهه جي زيارت ڪئي آهي. هن کوهه ٺهڻ سان بئر اريس مشهور ٿي ويو هيل
آهيس پاسي ۾ حوض عام به آهي جي اهو کوهه آهي جو بارها حضرت جن جي قدمن
مبارڪن سان مشرف ٿيو آهي ۽ حضرت جن خاص اوقات ۾ هتي وهي راحت ۽ آرام
وٺندا آهن. ابو موسيٰ اشعري ٿو چوي ته هڪڙي ڏينهن مون حضرت جن جي زيارت
۽ ملازمت جو قصد ڪيو گهران وضو ڪري سڌو ان مسجد ۾ آيس پڇيائيم. ڏنائون ته
پاڻ سڳورا ٻاهر قبا ڏانهن ملاقات تشريف فرما ٿيا آهن. آءٌ ان پٺيان روانو ٿيس الغرض
وقت پاڻ سڳورا جنهن جو خيال لاهي بيرِ اريس تي وضو ڪري ويٺا هوا ۽ پاڻ پنهنجي
کهڙيون پير مبارڪ کوهه ۾ لڙڪائي ويٺا هوا مون حضور ۾ سلام عرض ڪيو ۽ پوءِ ٻيءَ
باغيچي جي در تي وڃي ويٺس من ارادي سان ته اڄ حضور جن جي دربانيءَ جو شرف
حاصل ڪندس. ٿوري وقت کان پوءِ حضرت ابوبڪر صديق رضي الله عنه آيو ۽ اندر
اچڻ جي اجازت گهريائين. حضرت جن کي وڃي ٻڌايم حضرت جن فرمايو ته ڇڏينس
پر ان جي بشارت جنت جي ڏينس. مون ان کي ڇڏيو ۽ بشارت جنت جي ڏني هاڻس
پاڻ به اچي حضرت جن جي ڀرپاسي تي ويٺو ۽ متابعت سنت جي ڪري پير پنهنجا
کوهه ۾ لڙڪائي ويٺو. وري ڪجهه وقت گذريو ته عمر فاروق آيو ۽ اجازت طلب ڪيائين
حضرت جن کي ٻڌايم. پاڻ فرمايون اجازت ڏينس ۽ بشارت جنت جي ڏينس
سو به آيو ۽ سندن ڪري پاسي وڃي ويٺو. يارن جي موافقت ڪري هو به اهڙي طرح

پر کوهه ۾ وجهي ڏيئو. مون دل ۾ چيو ته اڄ حضرت جن جي خاص لطف ۽ رحمت
جو وقت آهي ڪا شڪ ڪين ضميرو پاڻ ڪيم ۽ وضو ٺهي ڪيو ۽ سندن زيارت لاءِ آيو ٿي سو
هيترا ۾ جي هاڻ مان هو به هي بشارت سان مشرف ٿي ته اوچتو امير عثمان
ذي النورين آيو ۽ اجازت طلب ڪيائين. مون حضرت جن جي خدمت ۾ عرض ڪيو پاڻ
فرمايون اجازت ڏيس ۽ بشارت جنت جي ڏيس مگر ساڻ واقعه مصيبت جي
جا مٿس ايندي. مون بشارت جنت جي ۽ خبر مصيبت جي ٻڌائي ماڻس ۽ اندر
اچڻ جي اجازت ڏني. پاڻ به اچي سندن سامهون کوهه جي ٻئي طرف ويٺو جو ته
سندن پاسي ۾ ٻي زياده جاءِ ويهڻ جي نه هئي. انهيءَ ساڳي کوهه جو ٻيو مشهور
نالو "بيرخاتم" به آهي.

بيرخاتم جو نقل

تنهنجي وجه تسميه جو عجيب نقل ٻڌڻ جهڙو آهي يعني پاڻ سڳورن جي مهر جيڪا
جا سندن هٿ مبارڪ ۾ پيئي هوندي هئي سا سندن وفات کان پوءِ خليفه اول
حضرت ابابڪر صديق جي هٿ ۾ رهي پوءِ خليفه دوم حضرت امير عمر جي هٿ ۾ هوندي
هئي پوءِ خليفه سوم حضرت امير عثمان جي هٿ ۾ رهي. اتفاقا حضرت امير
عثمان پنهنجي ايام خلافت ۾ هڪڙي ڏينهن انهي کوهه "بيراريس" تي پنهنجي غلام معيقيب
سان اچي ويٺو ۽ مهر سڳوري آڱوٺي حسب معمول ڦيرائيندي اچي سندن هٿان
کوهه ۾ ڪري پيئي ۽ ڪن روايتن ۾ آهي ته سندس غلام "معيقيب" هٿان ڪري
پيئي هر حال تنهنجي تلاش ۽ جستجو نهايت ڪوشش سان ڪرايون تي ڦرهين ۾ گولا
ڪرايون ۽ کوهه جو سڀ پاڻي ٽاڪوڳو حڪ ٻه ڪيرايون مگر مهر هي نه لڌي
نه لڌي. انهيو واقعو سندس خلافت جي ڇهين سال واقع ٿيو. الله تعالى جي قدرت
جو انهي ڏينهن کان پوءِ سندس خلافت ۾ تزلزل واقع ٿيو تان جو اخر مسلمانن جي
پاڻ ۾ خانه جنگي شروع ٿي ۽ سندس شهادت جو اهو دردناڪ ۽ دل ڏاريندڙ واقعو
پيش آيو. جنهنجي نظير دنيا ۾ ڪونه لڀندو. سچ پچ ته هي الفاظ مبالغه طور ڪم نه آهن
واقعي طور حقيقت تي مبني آهن. بيشڪ ڪربلا جا واقعا سخت دلگداز آهن مگر جنگ جي
ميدان ۾ پنهنجي حريف کي مارڻ لاءِ اهڙا وحشيانه مظالم خونخوار ۽ جفاڪار ظالم هميشه

سڪند آهن. مگر هن غريب مظلوم کي ته گهر ويٺي جا ليهه ڏنهن. اُن ناحق ٻند ڪري
ڪلام الله شريف پڙهندي پارن بيهن اڳيان بيگناهه ظالمن قتل ڪيو. جو باوجود قوت
مدافعت جي مقابلي ۾ صبر ڪري ويٺو رهيو ته متان منهنجي هٿان ڪي ٻيا ڏيئي تا ۽ مسلمانن
تي تلوار ڪڍي خونريزي جو معاملو ڪرڻ جي اجازت نه ڏني ۽ پاڻ لاءِ شهادت
قبول ڪيائين. اِنَّا لِلّٰهِ وَاِنَّآ اِلَيْهِ رَاجِعُوْنَ.

جنهن ڏينهن کان وٺي مسلمانن ۾ هڪ ٻئي وچ ۾ تلوار هلي سا ڏينهن اڄ ڏينهن تائين بند
نه ٿي ۽ نه ٿيندي. جيئن حضرت جن پاڻ فرمايو آهي ته اذا وضع السيف في امتي لم ترفع
عنها الى يوم القيامة. جنهن وقت تلوار منهنجي امت جي وچ ۾ ميان مان نڪرندي ته قيامت
تائين بند نه ٿيندي. اگرچه موضوع ڪتاب جو ٻيو آهي مگر ڳالهه پٺيان ڳالهه نڪري
ٿي تنهنڪري هن مظلوم جي شهادت تي قلم جيان اشڪ ريزي ڪئي.

بير غرس اهو کوهه اصل سعد بن خيثمه انصاري جو هو. جنهن کي هن باغ
سڳورا وٽي اصحابن سان مجلس ڪندا هئا. مسجد قبا جي مشرق ۾ شمال طرف اڌ ميل
جيتري پنڌ تي هڪڙو وڏو کوهه آهي. صحيح روايتن مان ثابت آهي ته پاڻ سڳورن
انهي کوهه مان پاڻي پيتو آهي ۽ وضو ڪيو آهي ۽ سرچشمه آب حيات يعني لعاب دهن مبارڪ
جو وڌو آهي ۽ باقي رهيل پاڻي غسل ۽ وضو جو انهن تبرڪ لاءِ هاريو آهي. پاڻ
سڳورن وصيت ڪئي ته اسانکي وفات کان بعد انهي کوهه جي پاڻي سان غسل ڏجو.
بلڪ ست قربا پاڻي جا آڻي گهرائي پاڻ سڳورن کي غسل ڏنائون ۽ پاڻ حياتي ۾
گهڻو ڪري انهي کوهه جو پاڻي پيئندا هئا. حديث شريف ۾ آهي ته انهن جو پاڻي
آهي بهشت جي چشمن مان. مگر افسوس جو اهو کوهه اڄ ڪلهه بيڪار ٿيو پيو آهي.
باوجود ڪيترن سالن جي بدلجڻ پاڻي وارو معجزو ڏٺو آهي جو ڪوٽ
"قربانه" جي غرس" نالي باغيچه ۾ موجود آهي.

بير عهن عوالي مدينه ۾ مسجد قبا جي مشرق طرف اهو کوهه هڪڙي وڏي
باغ ۾ آهي جنهن کي ٻن ٽن طرفن کان گهاٽا وڻ آهن. تمام دلڪشا ۽ راحت افزا مقام آهي.
حضرت جن انهي کوهه مان وضو ڪيو آهي. ۽ نماز پڙهي اٿن.

ترجمو: [illegible] مشڪوات

بير بصه — **بـــير بُصه** جنت البقيع کي ويجهو جيکو رستو تباهه ڏانهن وڃي ٿو هڪڙي
نخلستان ۾ آهي. ابو سعيد خدري روايت ڪري ٿو ته هڪڙي ڏينهن جمعه جي
حضرت جن منهنجي والد وٽ تشريف فرما ٿيا، ۽ وارن ڌوئڻ لاءِ بير جي پاڻي جي
بيهار ڪرايون ته اسين اڄ جمعه جي ڏينهن متو ڌوئي غسل ڪنداسين. آئون
گهرائي ڪنهي آيس. حضرت سڳورن ڳڌ جي بير بصه تي وڃي پاڻ سڳورن
اتي متو مبارڪ ڌوتو ۽ مستعمل پاڻي چيل وارن مبارڪن سان کوهه ۾ ڇڏيو.
هن سال انهه باغيچه ۾ ٿو سيرٿيو کوهه آهي، هڪڙو وڏو کوهه متي باغ وارن
اوطاق ۾ آباد ۽ هلندڙ هو. بيو وڏو کوهه غير آباد هيٺ لٿڻ جو ڏاڪو هو.
هڪڙن چيو ٿي ته "بير بصه" اهو وڏو ويران کوهه آهي. هڪڙن چيو ٿي ته اهو
ننڍي ومٿيون کوهه آهي. اسان ٻنهي مان ڪنهن پاڻي تبرڪا پيتو. والله اعلم بالصواب.

بيرحاء — **بـــيرحاءِ** اهو کوهه مسجد نبوي جي شمالي مشرقي طرف تمام ويجهو متصل ديوار قبله
جي ٻاهران آهي جيڪو هن ديوار مذڪور وچ ۾ ماڻهن هاڻي مسجد ڪاندر وڃي
بلڪل ويجهو ٿو هجي. ۽ برخلاف بين کوهن جي ڇڪڻ وڏو آهي. هي کوهه
اصل ۾ ابو طلحه انصاري جي هو ۽ کجين جي باغ ۾ سڀني وڻن جي درميان هو. ابو
طلحه کي سڀني ۾ پنهنجي ملڪن مان اهو باغ ۽ کوهه جو حضرت جن جي مسجد جي سامهون
هو زياده مرغوب ۽ محبوب هو حضرت جن اڪثري هن باغ ۾ تشريف فرما ٿيندا
هوا ۽ ان جي پاڻي مٺو هوندو هو. اهو کوهه جو پاڻي پيئندا هوا.

بيرضاعه — **بـــير بضاعه** باب شامي کان جيڪو ماڻهن ستيد نا امير حمزه جي زيارت تي
وين ٿا تنهن جي هٿ تي اهو کوهه آهي وحديث شريف ۾ آهي ته پاڻ سڳورا
هڪ ڏينهن انهي کوهه تي آيا پاڻي جو بوڪ گهرايو ۽ انهه سان وضو ڪري پاڻي
پاڻي ۾ پنهنجي لعاب مبارڪ سان انهيءَ ڇاريو ۽ پاڻ انهيءَ پاڻي ۾ دعا خير و برڪت
جي ڪئي. پوءِ بيمارن جي شفا پائڻ لاءِ مجرب ٿو ڪيو ويو ڪ حضرت جن جي حياتي
۾ جيڪو بيمار ٿيندو هو تنهن کي انهي کوهه جي پاڻي سان غسل ڏيندا هوا ته ڄڻڪ
ڇهٽ ٿيندو هو. مٺي پاڻي وارو کوهه ونڪرو ۽ اوڏاهين آهي جو هڪڙي باغيچه ۾

هاڻي به موجود آهي -

بيرِ رومه وڏو پڪو کوهه مسجد قبلتين جي شمالي طرف وادي عقيق ۾ تمام سنو مٺو پاڻي آهيس - نقل آهي ته جڏهن مهاجر ۽ اصحابي مدينه شريف ۾ گهڻا آيا ۽ شهر ۾ مٺو سنو پاڻي جي قلت هئي تڏهن انهيءَ کوهه جو مالڪ هڪڙو يهودي مٺو پاڻي شهر ۾ آڻي وڪڻندو هو ۽ هڪ قربو نوئي آنن سان وڪڻندو هو حضرت جن ٻين اصحابن کي انهيءَ کوهه جي خريد ڪرڻ جي ترغيب ڪئي ۽ مشتري کي بشارت جنت جي ڏني -

مشڪ

بيرِ رومه جو قبل

حضرت عثمان غني جنهن اها بشارت ٻڌي ۽ اصحابن ۾ پاڻ وڏي استطاعت وارو هو - تڏهن ٻارهن هزار درهم ڏئي فقط اڌ حصو انهيءَ کوهه جو يهودي کان خريد ڪيو - باقي اڌ حصه کان يهودي تنگ ٿيو ۽ اٺن هزارن ۾ اهو اڌ به امير عثمان کي ڏئي ڇڏيو ۽ حضرت امير عثمان اهو سڀو کوهه مسلمانن تي وقف ڪري پاڻ لاءِ بهشت ۾ جاءِ ورتي - انهيءَ کوهه اڄ تائين ٻيءَ آبادي سميت اوقاف مسجد نبوي ۾ داخل آهي ۽ مدير اوقاف ٺيڪه تي ڏيندو آهي - مدينه شريف ۾ کوهن جو پاڻي پيئڻ ۽ باغن لاءِ توش سان ڪڍندا آهن - توش ۾ گڏه يا ڍڳا پاڻ ٻڌندا آهن - اڄ تائين اڪثري اهو رواج آهي ۽ هاڻي انجڻين جو رواج به گهڻو ٿي ويو آهي -

ڪوهن ڦڏا اعظمي کي ٿورن هوائن آهن

حضرت جن جي وقت آبادي سڀ کوهن تي هئي - وهندڙ نهر جو پاڻي ڪونه هو تنهن کان پوءِ نهرون به ڪاريز جا لوڙيا هر وقت مدينه شريف جو پاڻي عام جام هڪڙي نهر جو آهي جنهن جو نالو عين الزرقاء آهي - انهيءَ نهر حضرت امير معاويه جي حڪم سان مروان بن الحڪم جڏهن مدينه جو امير هو کوٽائي جاري ڪئي - عوالي مدينه بعض قبا جي طرف کان وڏن کوهن مان کوٽائي آندي تمام سنو مٺو صاف ۽ لطيف پاڻي آهيس - انهيءَ نهر مدينه شريف جي جاين جي هيٺان زمين ۾ ڍڪيل آهي شهر جي ڪن جاين تي موقعه ڪيل آهن تي وهنجڻ ڪپڙا ڌوئڻ ۽ پاڻي ڀرڻ لاءِ حاجي آزاد آهن عمدة الاخبار في مدينة المختار ۾ هڪڙو عجيب نقل معتبر راوين کان آندو آهي ته

عين الزرقاء جو بيان

عجيب واقعو

طائف شريف ۾ به هڪڙو چشمو پاڻيءَ جو "عين الازرق" نالي آهي - تنهن تامي جو ڪرڻ
ڪري بيهو هو - الله تعاليٰ جي قدرت سان ڪن ڏينهن کان پوءِ اهو سانگيو ڪري
مدينه شريف جي "عين الازرقاء" مان نڪتو يعني ته هي چشمو ۽ هي چشمو جو مجراءِ منبع
متحد آهي -

هاڻي ته مدينه اندر پيئڻ ۽ زراعت ۽ باغات لاءِ آڳ مشينون ڪم اچي چالو آهن
۽ شهر ۾ جي ڪستي ٻيها نڪاپل به ڏسڻ ۾ آيا - مطلب ته مدينه شريف ۾ پاڻيءَ جي
ڪثرت ۽ سهوليت آهي مڪه مڪرمه واڱي پاڻيءَ جي قلت ۽ قيمت ڪانه آهي -

جنة البقيع

مدينه شريف جي مشرقي طرف شهر کي لڳو - قلعي جي "باب الجمعه" کان ٻاهر جي معدن اسرار وجواهر مخزن انوار ۽ نهايت
متبرڪ ۽ بي نظير مقام آهي - بقيع عربي ۾ ميدان ۽ پوٺي کي چوندا آهن جن جاءِ
۾ اڳي "غرقد" جا گهڻا ۽ گهاٽا وڻ بيٺل هوا - غرقد هڪڙي جهنگلي ڪانڊيري
وڻ جو نالو آهي - مهاجرن مان هجرت کان پوءِ مدينه شريف ۾ حضرت عثمان بن
مظعون وفات ڪئي جو حضرت جن جو پيارو رضاعي ڀاءُ هو جنهن کي پاڻ سڳورن
سندس وفات بعد پيشاني تي چمي ڏني ۽ بقيع ۾ دفن ڪرڻ جو حڪم ڏنائون ۽ ننڍي پلوي
بقيع مان اهي وڻ وڍي زمين هموار ڪري سندس قبر تيار ڪئي - دفن ڪيائون ۽ دفن
ڪرڻ کان بعد فرمايائون ته ڪو وڏو پٿر کڻي اچو ته سندس سيرانديءَ نشان ڪري
ڇڏيون - هڪڙو وڏو ڳرو پٿر پاسي ۾ نظر آيو جنهن کي ڪو کڻي نٿي سگهيو -
پاڻ سڳورن پنهنجي پاڪ هٿن ڪري سٽ ڏئي اهو پٿر کڻي سندس سيرانديءَ
رکيو ۽ فرمايائون ته هي پٿر پنهنجي ڀاءُ جي قبر تي سڃاڻپ لاءِ رکيو اٿم -
اهي روايت صحيح صحيح حديثن ۾ موجود آهي پوءِ عجب آهي ته هاڻي نجدي حڪومت
پاڪ متبع سنت ۽ قامع بدعت سڏائين ٿا - مقامن جي نشانن ڊاهڻ لاءِ جيئن
ڪمربسته ٿيا آهن ۽ يادگار علامتون قائم ڪرڻ جا جو برخلاف ٿيا آهن؟ حالانڪ
حضرت جن جي قولي ۽ عملي حديث مان تنهن ثابتي موجود آهي -
جنهن مطلب ته حضرت عثمان بن مظعون جي دفن ڪرڻ کان بعد پاڻ سڳورن فرمايو ته

مدينه جي چشمن متعلق

جنت البقيع جي

فضائل جنت البقيع

اَدْفِنُ اليه مات من اهلي جيو منهنجي اهل وعيال مان جيڪو وفات ڪندو تنهنکي اتي دفن ڪندس - سين پوءِ جنهن سنڌن فرزند سيدنا ابراهيم بن ماريه قبطيه وفات ڪئي تنهنکي بہ عثمان بن مظعون جي پاسي ۾ دفن ڪيائون ۽ سڀني مسلمانن پنهنجن اموات کي انهي مقام ۾ دفن ڪرڻ شروع ڪيو ۽ هر هڪ جماعت پنهنجن اموات لاءِ بيت والا ريو - اهڙي طرح بقيع عام مسلمانن جو مقام بڻجي ويو - ڪتابن لکيو آهي ته هن مقام ۾ ڏهه هزار کن اصحاب سڳورا مدفون ٿيا آهن حضرت جن جو اولاد پاڪ ۽ امهات المؤمنين سندن حياتي ۾ خواه بعد وفاتن جي امام سڳورا - اهلبيت طاهرين پيا وذا جليل الشان تابعي وتبع تابعين ايترا بيشمار هني سڻل آهن جنهن جو حساب ڪئي سگهجي آهي ۽ جنهن جا نالو نشان به اڄ ڪنهن کي ياد نه آهي -

بس نامور بزير زمين دفن گشته اند — کز هستيش بروي زمين بر نشان نماند

مطلب ته ڪئين ڪروڙين خزينا هتي مدفون آهن ۽ هر ذري ذري هن مقام واجب الاحترام جو لعل بدخشان يا آفتاب تابان آهي -

بي بي ام قيس کان هڪ ٻي روايت ۾ آيو آهي ته پاڪ سڳورن فرمايو آهي خدا تعالى ڏينهن قيامت جي هن مقبره مان ٧٠ هزار ماڻهون اٿاريندو جو چوڏهين جي چنڊ جهڙي سندن صورت هوندي سي بهشت ۾ بغير حساب ۽ ڪتاب جي داخل ٿيندا -

۽ حضرت جابر کان روايت آهي ته پاڪ سڳورن فرمايو آهي ته هن مقبره مان جنهن جو نالو "ڪعبة" آهي سؤ هزار ماڻهون اٿندا - جن سڀني جي صورت چوڏهين جي چنڊ جهڙي هوندي - اهي سڀئي هوندا جي نه چوري ڪندا نه جهاڙا ڏجهندا نه دوا لوڻ ڪندا - خاص پنهنجي رب تي توڪل ڪندا - خوش نصيب هو اسانجو مولوي محمد فضل ڪريم جو هر سال حج ڪري مدينه شريف ويو ۽ ١٢ مهينا هتي جو خيال ڪري وڃي مگر هن جي غل قناعت پاڻ آوري ۾ بغير دير مدار بنا فڪر ۽ انتظار جي مقصود قلبي حاصل ٿيس يعني ٽن مهينن کان پوءِ ۽ وجتو پهانو موت جو ڪري جنت البقيع داخل ٿيو اهڙن ماڻهن جي خوش نصيبي تي رشڪ اچي ٿي - اي ڪاش

مرحبا بون مدينه مين مدينه مين لحد هو — ليجا دل لحد مين يہ تمناى مدينه

هاڻي اسين جنت البقيع ۾ بعضي مشهور معروف زيارت گاهن جو بيان
ڪريون ٿا جن تي خاص طرح سلام ۽ دعا ڪرڻ گهرجي -

قبه سيدنا ابراهيم (قبه سيدنا ابراهيم) حضرت رسول ڪريم عليه الصلوٰة والسلام جو نور نظر
لخت جگر فرزند دلبند هو جنهن واسطي پاڻ فرمايو هوائون - جيڪڏهن ابراهيم جيئرو
رهي ها ته نبي ٿئي ها - هي شهزاد و سورهن مهينن جو هو جو وفات ڪيائين حضرت
جن سندس وفات تي بيحد اضطرار گريو ڪيو ۽ فرمايون ان العين تدمع والقلب
يحزن ولا نقول الا ما يرضى ربنا وانا بفراقك يا ابراهيم لمحزونون - پاڻ سڳورن
سندس قبر عثمان بن مظعون جي پاسي ۾ ڪرائي -
ڏري جنهن بي بي رقيه سندن ناٺي سڳوري وفات ڪئي تڏهن ڪي به انهي
جي دفن ڪيائون ۽ فرمايون الحقي بسلفنا عثمان بن مظعون -
روايت آهي ته بي بي صاحبه جي وفات ڪان بعد زالون الفتي گريو ڪرڻ لڳيون
حضرت امير عمر منع ڪيا ۽ منع ڪرڻ شروع ڪيو پاڻ سڳورن حضرت عمر کي
هٿ مان جهلي جهليائون - چيائون ڇڏي ڏي روئن هٿ سان ۽ زبان سان پٽڻ
شيطان جو ڪم آهي غالي روئڻ جي منع نه آهي - انهيءَ قبه ۾ عبدالرحمان بن عوف
سعد بن ابي وقاص جهڙي عشره مبشره مان عبدالله بن مسعود مشهور جليل القدر
اصحابي خنيس بن حذافه ۽ اسعد بن زراره به مدفون آهن سڀني تي سلام ڪرڻ گهرجي

قبه عباس بن عبدالمطلب (قبه عباس بن عبدالمطلب) حضرت جن جي چاچي سڳوري جو عظيم الشان
قبو آهي جو عباسي خليفن مان ڪنهن ٺهرايو
آهي ۽ انهي قبه ۾ حضرت امام حسن سڳورو ۽ حضرت عباس جي پيراندي مدفون آهي
۽ حضرت امام حسين جو سر مبارڪ به انهي قبه ۾ دفن ڪيل آهي - ڪن روايتن ۾ خود
حضرت علي شاه جو لاش مبارڪ به ڪوفه مان نقل ڪري هتي آندو ويو آهي ۽ خاتون جنت
بي بي فاطمة الزهرا جي تربت به صحيح روايت موجب هتي آهي پر انهن اماماڻن سڳورن
حضرت امام زين العابدين علي بن الحسين ۽ انهي جي پٽ حضرت امام محمد باقر ۽ انهي جو
پٽ حضرت امام جعفر صادق رضي الله تعالى عنهم سڀ انهي قبه مبارڪ ۾ آرام ڪري رهيا آهن -

قبہ امہات المؤمنين

حضرت جن جي حرمن محترمن ۾ ڪيترين سڳورين جو اهو مقام آهي. بي بي خديجہ ۽ بي بي ميمونہ کان سواءِ ٻيون سڀ بيبيون انهيءَ ۾ دفن آهن. فقط بي بي خديجہ جي قبر مکہ شريف جي جنت المعلیٰ ۾ آهي ۽ بي بي ميمونہ جي قبر مقام "سرف" مکہ شريف جي ويجهو انهيءَ ۾ "تنعيم" وٽ آهي. بي بي عائشہ کي ان جي وصيت موجب ٻين بيبين سان گڏ جنت البقيع ۾ دفن ڪيو ويو آهي.

قبہ عقيل بن ابي طالب

يعني حضرت علي شاہ جي ڀاءُ جو، تنهن سان گڏ سفيان بن الحرث بن عبدالمطلب آنحضرت عليہ الصلوٰة والسلام جي سوٽ ۽ عبدالله بن جعفر طيار يعني حضرت علي شاہ جو ڀائٽيو به انهيءَ آهي. انهيءَ قبہ جي ويجهو هڪڙو ٻيو قبو آهي جنهن ۾ سعد بن معاذ بن سيد الانصار وليڪن جي تربت آهي ۽ چيو ويو آهي تہ انهيءَ قبہ ۾ ڪي اولاد حضرت جن جا دفن ٿيل آهن.

قبہ بي بي صفيہ

يعني حضرت جن جي ڦڦي سيدنا امير حمزہ جي ڀيڻ جو آهي جا حضرت جن کي نياڻي تڙ ۽ ماءُ واڱر مهربان هئي.

قبہ بي بي فاطمہ بنت اسد

يعني حضرت علي شاہ ۽ جعفر ۽ عقيل جي والدہ سڳوري ابوطالب جي بي بي جو. جنهن جي وفات جو وقت قريب آيو تڏهن حضرت جن فرمايو تہ سندس وفات جي مون کي خبر ڏجو پوءِ پاڻ سڳورا سندس دروازہ تي آيا ۽ پنهنجو پيراهن مبارڪ لاهي ڪفن لاءِ ڏنائون ۽ سندس جنازو کڻي قبرستان ڏانهن هليا جنهن قبر طيار ٿي پاڻ سڳورا سندس لحد ۾ ليٽي باهر آيا ۽ پنهنجي هٿن سان دفن ڪري فرمايون جزاڪ الله من ام وربيبة فنعم الام ونعم الربيبة حضرت جن فرمايو آهي تہ ابوطالب کان پوءِ مون سان احسان ڪندڙ ٻيو ڪو نہ هو تنهن ڪري پنهنجو پيراهن لاهي هن کي ڍڪايو ويو تہ بهشت جا ڪپڙا نصيب ٿين ۽ سندس لحد ۾ ستاءِ عذاب قبر کان خلاصي ٿئي.

قبہ سيدنا عثمان بن عفان

جنت البقيع جي شمالي اڀرندي طرف وڏو عظيم الشان قبو آهي جو هاڻي ڊاٿو ويو آهي.

قبر امام مالڪ بن انس مجتهد صاحب المذهب المشهور - امام دار الهجرة محب رسول الله ومقيم بلده صلى الله تعالى عليه وسلم-

ٻه ٽي سال اڳ ۾ ڏٺو هو، ته اها قبا سڀ صحيح سلامت هوا بلڪه ٻين بعضي اولياءَ عالمن ۽ مشائخن جي تربتن کي لوح لڳل هئي سنگ مرمر سان بڻيل ڪن تي فقط تاريخ ۽ نالو ڪتبل هئا ان حيثيت سان موجود ۽ نمايان هيون مثلاً خواجه محمد پارسا بخاري جي - مخدوم محمد عابد سنڌي جي - پير ... لواري وارو وغيرهم جي جا نالا هيا انهن تي نظر وجهي تازگي ۽ دل کي فرحت حاصل ٿي ٿي - مگر هاڻي موجوده حڪومت انهن نشانيان ذڪر ڪيل قبا سڀ ڊاٺا ويا آهن ۽ گهڻن قبرن جا نشان به گم ڪيا ويا آهن هاڻي جنت البقيع ۾ قبو هڪڙو به باقي نه رهيو آهي فقط مقام تي پاهران ديوار جا احاطو قائم آهي ۽ الله قبرن جا نشان به آهن جا تي جا واقف ڪار ماڻهون سڃاڻي ڪرائي سگهن ٿا -

ترتيب زيارت قبور مقام تي وڃي قبرن جي زيارت ڪري - اموات تي سلام چوڻ ۽ انهن لاءِ دعا ڪرڻ مستحب ۽ مسنون آهي. ميت کي انهي خبر پوي ٿي - سلام انهي پڄي ٿو - جواب انهي ڏئي ٿو ۽ انهي جي انهي سان ورهه ولي ٿو - جيترو وقت ادراڪ انهي باقي آهي اگرچه جسماني حواس زائل ٿي ويا آهن خصوصاً جمعه جو ڏينهن زيارت ڪرڻ لاءِ افضل آهي -

حديث شريف ۾ آيو آهي ته جيڪو جمعه جي ڏينهن پنهنجي ماءُ پيءُ يا هڪڙي جي قبر جي هميشه زيارت ڪندو رهندو ته انهي گناه بخشيا ويندا ۽ اهو ماءُ پيءُ جي حق ۾ نيڪوڪار لکيو ويندو - جڏهن ڪو زائر مقام ۾ وڃي ته منهن قبله ڏي پاسي ڪري ميتن کي سامهون بيهي هن طريقه سان هيٺئين سلام چوي

السلام عليكم يا اهل القبور يغفر الله لنا ولكم انتم سلفنا ونحن بالاثر هي صيغه سان سلام چوڻ ۾ ماثور آهي - السلام عليكم دار قوم مؤمنين وانا ان شاء الله بكم لاحقون اسال الله لي ولكم العافية يرحم الله المستقدمين منا والمستأخرين -

پوءِ هو دعا پڙهي اللهم رب الارواح الباقية والاجساد البالية والعظام النخرة ادخل

قبر امام مالڪ رضي الله عنه

ترتيب زيارت قبور

عند هذه القبور منك روحًا وريحانًا ومنا تحية وسلامًا.

جيڪڏهن اِهي دعائون ياد نه هجنس ته فقط ايترو چوي السلام عليڪم ورحمة الله وبرڪاته. پوءِ فاتحه پڙهي ۽ ٽي ڀيرا قل هو الله احد پڙهي. جيڪڏهن ٻارهن ڀيرا پڙهي ته افضل آهي.

حضرت علي شاه ڪان رضي الله تعالیٰ عنه روايت آهي ته جيڪو يارهن ڀيرا سورة اخلاص پڙهي ثواب انهن اموات کي بخشيندو ته انهن اموات جي عدد جيترو ثواب انهن کي ملندو. فاتحه ۽ اخلاص پڙهي ثواب انهن ميت جي روح کي بخشي ۽ چوي اللهم اوصل ثواب ما قرأناه الیٰ فلان ابن ميت جو نالو ڏئي. ياسين مقام وارن کي بخشي ۽ چوي الیٰ هذه القبور سڀني کي بخشڻ افضل آهي ڇو ته الله تعالیٰ جي رحمت وسيع آهي سڀني کي ثواب برابر پهچندو ۽ سڀني جو روح خوش ٿيندو. پوءِ صلواة سڳوري پڙهي سڀني واسطي ۽ سڀني مومنن جي واسطي دعا رحمت ۽ مغفرت گهري پاڻ موٽي. پر خبردار جوا جي وهنوار وقت قبرن کي نه لتاڙي ۽ قبرن جي مٿان نه هلي ڇو ته قبرن کي لتاڙڻ ۽ انهن مٿان وهڻ يا انهن مٿان سمهڻ يا ٽيڪ ڏيڻ يا جتين سان هلڻ اهي سڀ ڳالهيون ممنوع آهن. ميت جي حرمت ۽ عزت برابر اهڙي رکجي جهڙي جيئري جي پاڻ سڳوري صلي اللهم صل وسلم عليه هڪڙي ماڻهو کي ڏٺو جو سبتي جتيون پائي قبرن جي وچان مقام ۾ پئي هليو سو ڪري فرمايوس يا صاحب السبتين ويحك الق سبتيك. اي سبتي جتين واراحيف هجي تو کي اڇلاءِ جتيون پنهنجون. مرد آهي علم مسلمانن جي قبرن جو احترام ۽ جيڪڏهن صاحب مقام جو خاص اولياءِ مان مشهور معروف بزرگ آهي ته انهن ادب ۽ احترام بعينه حال حياتي جو ڪرڻ گهرجي. مٿين طريقه سان سلام ۽ دعا ڪري ادب سان ويهي رهي ۽ جيتري قدر ٿي سگهي ڪلام الله شريف مان تلاوت ڪري انهن جي روح کي بخشي خصوصًا سورة فاتحه سورة بقره اول کان مفلحون تائين ۽ آية الكرسي. پويون رڪوع سورة بقره جو سورة يٰس، سورة تبارڪ ۽ سورة قل هو الله احد يارهن ڀيرا پڙهڻ افضل آهي پوءِ جيڪڏهن

نمائي اهل دل ۽ صاحب مڪاشفه جو آهي ته مرا قبو ڪري ويهي ۽ دل ۾ انهيءَ بزرگ جي روح ڏانهن متوجه ڪري باطني فيض ۽ برڪت ۽ نورانيت حاصل ڪري ۽ جيڪڏهن اها صفائي ۽ نورانيت باطن جي حاصل نه آهي ته نفل نماز تلاوت قرآن ۽ درود شريف پڙهي انهيءَ روح کي بخشي ۽ الله تعاليٰ جي درگاه مان انهيءَ وسيلي پاڻ لاءِ ۽ پنهنجي عزيزن ۽ دوستن لاءِ دعا مغفرت ۽ سلامتي ايمان جي گهري -

باقي هيءَ رهيو سوال استمداد جو - سو اسان اهل السنة والجماعة وٽ جائز طريقه سان ڪرڻ جائز آهي ۽ ناجائز طريقه سان ناجائز - جائز طريقو هي آهي جو چوي ته يا الله جل جلاله وعم نواله ميان فلاڻي بزرگ تنهنجي پياري بندي ۽ مقرب دوست جي منهنجو فلاڻو مقصود حاصل ڪر - فلاڻو مشڪل آسان فرماءِ -

يا چوي ته اي فلاڻا بزرگ تون الله تعاليٰ جي درگاه مان منهنجي حق ۾ سوال ڪر ۽ دعا گهر ته منهنجو فلاڻو مطلب حاصل ٿئي اهي پئي واٽون توسل ۽ استشفاع جيون جائز آهن ۽ انهيءَ جي اثبات جا دلائل موجود باقي جاهلن واڱي براه راست ڪو عرض ڪو مطلب اوليائن کان گهرڻ يا انهن سوال ڪرڻ ته مون کي پٽ يا ڌيءَ ڏي يا هي مشڪل آسان ڪر يا هي مطلب پورو ڪر سي ممنوع ۽ غير مشروع آهن جيئن ڪان خواهه مڙن کان اهڙا سوال ڪرڻ ناجائز آهن تهڙيءَ طرح انهن بالڪل احتراز ڪرڻ گهرجي - جيري اوليا کي ۽ انهن کي جيئن ته ساڻي دعا ڪر ته منهنجو فلاڻو مشڪل آسان ٿئي انهن ته جيئن ته تون هنيئڙ ڪر جيئن ته جيڪا خواهه سو الله تعاليٰ جي درگاه جا سوالي ۽ عاجز بندا آهن - انهن جو ڪم آهي دعا ڪرڻ - قبول ڪرڻ يا نه ڪرڻ وس مالڪ جو - هو فاعل مختار وحده لاشريڪ له آهي ٻي ڪنهن جو وس نه آهي ڪنهن ذره ذره تي هلي سڀ انهيءَ جي حڪم جا تابع ۽ محڪوم آهن -

اهڙيءَ طرح قبرن کي چمي ڏيڻ جا نوڻ تي سجده ڪرڻ - طواف ڪرڻ مٽي تي خاڪ وجهڻ يا انهيءَ جي بندن جي باس جي منع آهي - جو نه اڄ ڪلهه هر مسئله ۾ افراط تفريط ٿي پيو آهي - وهابي بالڪل قبرن جي بي حرمتي ڪن ٿا ۽ جائز طريقه سان

استمداد جو صحيح طريقو

استمداد ڪرڻ جي بدمنع ٿا ڪن - نه جاهل ماڻهون اهل السنة جا وري تمام
ناجائز ۽ غير شرعي ڪم ٿا ڪن تنهنڪري بوري جي بوري وات ڪري جي ذڪر ڪندي
وڃي - بحث مباحثه يا دليل دلائل جي جي جاءِ نه آهي والله يقول الحق وهو
يهدي السبيل -

جبل اُحُد

مدينه شريف جي ساماهون شهر کي تمام ويجهو تقريباً ٣ ميل کن اُتر ڏي طرف جيڪو جبل آهي تنهن جو نالو آهي اُحُد - شهر جي جيڪي
ستين جاين مر رهندڙ ماڻهون آهن انهن کي هميشه اهو جبل مبارڪ ڏسڻ ۾ ايندو
هي اهو جبل آهي جو رسول ڪريم عليه الصلوٰة والسلام جو محب به آهي ۽ ته
محبوب به آهي پلا هن کان وڌيڪ ٻي ڪهڙي فضيلت - ڪهڙي پلائي گهرجي - جو
محبوب رب العالمين جو محب به هجي محبوب به هجي - پاڻ سڳورن پنهنجي زبان حق ترجمان
مان چيو آهي ته هٰذا جَبَلٌ يُحِبُّنا وَنُحِبُّهُ - اوهان کي خبر آهي ته محبت ڪهڙي
شئي آهي؟ محبت جو ڪهڙو درجو آهي - محبت ڇا ڇا ڪري ٿي؟ تنهن جو بيان
مولانا روم جي مثنوي مان پڙهو :—

از محبت تلخها شيرين شود ۔ وز محبت مسّها زرين شود
از محبت دُردها صافي شود ۔ وز محبت دردها شافي شود
از محبت خارها گل مي شود ۔ از محبت سرڪها مُل ميشود
از محبت دار تختي مي شود ۔ از محبت بار بختي مي شود
از محبت سجن گلشن ميشود ۔ بي محبت روضه گلخن مي شود
از محبت نار نوري مي شود ۔ وز محبت ديو حوري ميشود
از محبت سنگ روغن ميشود ۔ از محبت موم آهن مي شود
از محبت حزن شادي ميشود ۔ از محبت غول هادي ميشود
از محبت نيش نوشي ميشود ۔ وز محبت شير موشي ميشود
از محبت سقم صحت مي شود ۔ وز محبت قهر رحمت ميشود
از محبت مرده زنده مي شود ۔ وز محبت شاه بنده ميشود

جبل احُد

محبت جي باري ۾ حديث شريف ۾ حضرت انس صحابي کان روايت آهي ته
هڪڙي ڏينهن حضرت جن جي خدمت ۾ هڪڙو شخص آيو ۽ حضرت جن کان سوال
ڪيائين ته قيامت ڪڏهن ٿيندي؟ پاڻ سڳورن فرمايو ته افسوس آهي، تو ڪي اهڙا
ڀيڙ مال نانءُ ڏکيڙو؟ "تو قيامت لاءِ ڇا تيار ڪيو آهي؟ هن عرض ڪيو ته
ڪو عمل ڪونه ڪيو آهي مگر هي جو الله تعاليٰ جي محبت رکان ٿو ۽ الله تعاليٰ جي
رسول جي محبت دل وجان سان رکان ٿو- تنهن تي پاڻ سڳورن فرمايو ته
اَنْتَ مَعَ مَنْ اَحْبَبْتَ يعني تون جنهن سان محبت رکندين تنهن سان گڏ هوندين
ڏينهن قيامت جي-

حضرت انس راوي هن حديث جو فرمائي ٿو ته سندن هن بشارت سان مسلمان
اهڙا ته خوش ٿيا جو اسلام کان پوءِ ڪنهن ڳالهه سان اهڙا خوش نه ٿيا هوندا- اللّٰهم
ارزقنا حبك وحب من يحبك وحب عمل يقربنا الى حبك - جنهن ته المرء مع من
احب قاعده ڪليه آهي- تنهنڪري حضرت جن فرمايو آهي ته على باب من ابواب الجنة
۾ ڪن رهائين ۽ آهي ته على ركن من اركان الجنة- يعني احد جبل هڪڙي
دروازي تي هوندو ڪنهن دروازي بهشت جي- ۽ معلوم آهي ته هو دروازو
سندن قرب ۽ حضور جو هوندو جيئن دنيا ۾ سندن روضه جو ۽ شهر جي پاسي
آهي تنهن بهشت ۾ به سندن قرب ۽ حضور جو پاڙيسري هوندو ۽ پنهنجي محبوب
سان گڏ رهندو-

مطلب ته احد جبل جي محبت حضرت جن سان ۽ حضرت جن جي محبت جبل احد سان صحيح
۽ ثابت آهي تنهن ۾ ڪو شڪ نه آهي مگر خبردار! جو محبت جي معنيٰ مجازي يا ٻئي نمونو
تاويل ۽ تشبيه تي حمل نه ڪريو- بيجان شي ذي روح حيوان نه ٿيو- محبت حقيقي
۽ غير معلوم سان آهي نه ڪو آهي تاويل نه ڪو آهي مجاز نه آهي تشبيه نه آهي استعارو
جهڙي طرح ٻچي پنهنجي پيءُ سان محبت ٿي ٿئي جهڙي طرح پروانه جو شمع سان عشق ٿئي
جهڙي بلبل جو گل سان دروهه شي جهڙو پياسو ڏي پاڻي لاءِ مشتاق
هجي جهڙو عاشق پنهنجي معشوق لاءِ سڪايل هجي- اهڙي بلڪ اهڙي کان به زياده

واقعي الفت ۽ حقيقي محض محبت جي سمجهه گهرجي سه

حضرت شيخ عسلي مظهر مدني جن جليءَ ڪاهيءَ برڪات منجهان جيڪا پاڻي قيمتي جواهر جا معدنيات ۽ غير عجائب نقل پڌرا ٿيا تہ ظاهر ڪيترن ماڻهن هنن سون جا چمڪندڙ پٿر هيري الماس جا جواهر لڌا آهن) مگر تهسان اسان جي نظر ۾ دل جي محبت ۽ عشق جو جوهر ڪروڙين هيرن ۽ الماس کان وڌيڪ قيمتي ۽ زياده شاندار آهي. پيا جبل سرتا يا سونا ۽ جواهر مان پير پيل هجن تہ تنهن اسان جو ڇا؟ هنن فخر ۽ شرف لاءِ اهو ڪافي آهي جو سيد نا امير حمزه جهڙو دهير و سيد شهداء امت سندن آغوش محبت ۾ ستل آهي.

حضرت امير حمزه حضرت جن جا چاچو ۽ سندن رضاعي ڀاءُ هم سن ۽ هم عمر هو سندن مُرضعہ "حليمہ سعديہ" جي شيخ ڏاڏي هوا ۽ تنهن ڪري حضرت جن جي ڏاڏي محبت سان سُر هوندي هئي. پهلوان ۽ هڪڙو وڏو هو. اڳي جنگ جو قاعدو هوندو هو تہ هر طرف کان جيڪو پهلوان هوندو هو سو پنهنجي حريف جي مقابلہ لاءِ نيڪري طيار ٿي نڪرندو هو ۽ ٻنهي دو بدو زور هڻندو هو جڏهن پنهنجي دشمن کي مار ڪي مات ڪندو هو تڏهن اهي پلو ڏئي ٽلاءِ ٻيو پهلوان ميدان ۾ نڪرندو هو. اڄ ڪلهہ زالن وانگي کهڙن ۽ پيلڪي خندق ۾ وهي پري کان بندوق ۽ توپن ڪونہ جهڙا پيدا هوا. جو هڪڙي گولي سان شيرمردن پهلوانن جا جهيرا ٿا اڏامي پري کان ڪمزور ۽ ڪري ڇڏين.

نقل آهي تہ حضرت امير حمزه جنگ جي وقت ۾ تلوار ٻنهي ڪنهي ٻنهي هٿن سان هلائيندو هو ۽ دشمن کي مارسيندو هو.

مطلب تہ اهڙي طرح بهادري سان جنگ ڪندي ۽ تمام ڪفارن کان وڌيڪ ڪافرن جا ٻيو انداز ماڻهون ماري ننڍ پائي جنگ جي ميدان ۾ مار جي پيا ۽ شربت شهادت جو نوش ڪيائون. جنگ ختم ٿيڻ کان بعد جڏهن حضرت جن جنگ جي شهيدن جي معائنہ لاءِ ۽ انهن جي دفن ڪرائڻ لاءِ سرزمين تي آيا. تڏهن حضرت جن پنهنجي چاچي جي لاش تي اچي بيٺا ۽ هي دل ڏاريندڙ منظر

ڏٺائون ته ٻين ته سندس نڪ ڪن ڪاٽي چورچور ڪري ڇڏيو آهي ۽ لاش سان بيحرمتي ڪري نڪ ۽ ڪن ڪپي ويا آهن ۽ پيٽ چيري جيرو ڪيري ڪڍي ويا آهن. حضرت جن کي ڏاڍو ڏک ۽ ارمان ٿيو. فرمايائون ته اهڙي مصيبت ۽ اهڙو غم اسان ڪڏهن نه ڏٺو آهي ۽ نه وري اهڙي دردناڪ موقعي تي وري ڪڏهن اسانجو بيهڻ ٿيندو. جيڪڏهن صفيه (سندس ڀيڻ ۽ حضرت جن جي ڦُڦي) جي خاطر نه هجي ها يا ايها سنت اسانجي قائم نه ٿئي ها ته جيڪر لاش کي هٿ نه لايون ها ڇڏي ڏيون ها ته پکي ۽ صحرائي جانور هن کي کائي وڃن ها. پوءِ چادر ۾ ويڙهي نماز پڙهي دفن ڪيائون -

نقل آهي ته جڏهن احد جي جنگ تان موٽي مدينه شريف آيا تڏهن سڄو ماتم ڪدو ٿي ويو ۽ جتي ڪٿي روڄ راڙو لڳي پيو جنهجا عزيز قريب جنگ ۾ مارجي ويا هوا تنجي مرثيه خواني پئي ڪيائون - حضرت جن پنهنجي چاچي کي ياد ڪري فرمايو وَأَمَّا حَمْزَةُ فَلَا بَوَاكِيَ لَهُ حمزه جي واسطي روڄ پٽ وارو آهي ڪونه - انصارين جڏهن اها خبر ٻڌي ته پنهنجي زالن کي حضرت جن جي دولت سراءِ تي موڪليون ته وڃي اتي ساڻن شريڪ غم ۽ الم ٿي نوحه خواني ڪريو تنهن وقت اڃان اسلام ۾ نوحه خواني جي منع ٿيل نه هئي عرب جي دستور موجب زالون روئڻ پٽڻ ڪنديون هيون - پوءِ اسلام ۾ اهو فعل منع ٿيو ۽ بند ڪيو ويو -

احد جي جنگ ۾ ستر اصحابي شهيد ٿيا آهن. انهن شهيدن جو مقام سيدنا امير حمزه جي مزار جي طرف سيراندي پاسي هڪڙي چونڪنڊي ديوار اندر آهي (شهدا جو مقام) نقل آهي ته ٤٦ سال کان پوءِ انهن جي مقام وٽان نهر کوٽڻ ڪري ۽ ڪن روايتن ۾ آهي ته ٻوڏ جي ڪري ڪن شهيدن جا لاشا ظاهر ٿي پيا - جي گل گلاب وانگي پنهنجي ڪفن سميت تر و تازا نڪتا ڪن شهيدن جا هٿ پنهنجي ڦٽن تي رکيل هوا جڏهن هٿ انهن جا هٽايا ويا ته تازو رت انهن جي زخمن مان وهڻ شروع ٿي ٿيو ۽ وري به سندن هٿ انهن زخمن تي رکجي ٿي ويا - صحيح روايتن

۽ حديث مان ثابت آهي ته پاڻ ﷺ سڳورا هميشه هر سال جي سِرِ ۾ شهداء احد
جي زيارت لاءِ ويندا هئا ۽ چوندا هئا السلام عليكم بما صبرتم فنعم عقبى الدار.
۽ بيبي فاطمه سڳوري رضي الله تعالى عنها هر ڏينهن جمعه تي سيدنا امير حمزه جي
زيارت تي ويندي هئي ۽ نماز قبر جي روئندي هئي.

حاجين کي گهرجي ته خميس جي ڏينهن سوير وغسل ۽ پاڪائي ڪري شهداء احد جي
زيارت تي وڃن ۽ ظهر نماز موٽي اچي مسجد نبوي ۾ اللهم صل وسلم عليه پڙهن ۽ ٻه
سان وڃڻ ڪري متان نماز جماعت مسجد نبوي جي فضيلت ۽ ثواب ڇُٽن
وڃي پهرين سيد الشهداء سيدنا امير حمزه عم النبي صلى الله تعالى عليه وسلم جي زيارت
ادب ۽ احترام سان ڪري ۽ چوي السلام عليك يا سيدنا حمزه السلام
عليك يا عم رسول الله السلام عليك يا اسد الله واسد رسول الله صلى الله
عليه وسلم پوءِ سورة فاتحه ۽ آية الكرسي هڪ هڪ پيرو ۽ قل هو الله
احد يارهن پيرا ۽ جي وقت فرصت جو هجي ته سورة يٰس ۾ پڙهي ثواب انهن سڀني
شهداء احد ۽ سڀني مومن صالحين اهل مقبره جي روح کي بخشي.

فائده شيخ عبد الحق محدث دهلوي جذب القلوب ۾ لکيو آهي ته حضرت هارون
پيغمبر على نبينا وعليه السلام جي قبر به جبل احد ۾ آهي جا جبل جي چوٽي تي اڄ تائين موجود
آهي باقي اها غار جنهن کي لوڪ ماڻهن ۾ مشهور آهي ته حضرت جن انهي غار ۾ مخفي
ٿي ويا هوا ۽ ٻي اها جاءِ انهي جبل جيڪا ماڻهن جي مٿي جي نشان جهڙي هڪڙي
پٿر ۾ مشهور آهي ۽ جيڪو وڃي ٿو ته حضرت جن انهي پٿر تي اچي ويا هوا ۽ مٿو مبارڪ
پنهنجو اتي رکيو هوائون - اهي ٻئي ڳالهيون نا ثابت ۽ غير صحيح آهن انتهى.
هي فقير چوي ٿو ته حضرت هارون جي قبر باب صحيح روايت ۽ ثابتي ڪانه آهي
جيڪڏهن هجي ها ته ضرور قرون اولى کان مشهور ۽ معروف ٿي ها واذ ليس فليس
بلڪ شيخ عبد الحق پاڻ تصريح ڪئي آهي ته حضرت جن جي روضه مبارڪ کان سواءِ
ٻين انبياء عليهم الصلوة والسلام جي قبر مبارڪ يقين سان معلوم نه آهي بيت المقدس
۾ پاڻين جاين تي جيڪي انبياءُ جا روضا ظل آهن تخميني آهن نه تحقيقي. والعلم

عنده سبحانه وتعالیٰ والبقاء لله تعالیٰ وحده ۔

مدينه شريف کان موڪلائي وطن ڏانهن رجوع ڪرڻ ۽ خيرسلامتيءَ سان پهچڻ ۔

جڏهن حضور جي زيارت کان مشرف ٿي مشت جامو جلدا ڏينهن خير خوبيءَ سان مدينه شريف ۾ گذاري ۽ مسجد نبوي ۽ مقدس مقامن جي زيارتون ڪري وطن ڏانهن واپس ورڻ جي طياري ٿئي تڏهن مستحب آهي ته مسجد شريف ۾ اچي نفل نماز پڙهي ۽ خيرسلامتي دين دنيا جي ڀلائي جيون دعائون گهري خداتعالیٰ کان زيارت جي قبوليت ۽ پنهنجي وطن ڪي خيرسان پهچڻ جي دعا گهري پوءِ حضور شريف ۾ اچي موڪلائي ڪري ۽ بدستور معهود سلام ۽ آداب عرض ڪري جوڻي اللهم لاتجعل هذا آخر العهد منبيك ومسجده وحرمه ويسر لي العود اليه والعكوف لديه وارزقني العفو والعافية في الدنيا والآخرة وردنا الی اهلنا سالمين غانمين آمنين برحمتك يا ارحم الراحمين ۔
پوءِ ڏاڍو افسوس ڪندو لڙڪ هاريندو موڪلائي ۽ جيڏو ڀي سگهي دل جي خوشي محبت سان جيران رسول ڪريم عليه الصلوٰة والسلام کي خيرات ڏئي وداع ڪري ۔

مسئله مستحب آهي ته پنهنجي اچڻ جي گوٺ پهچڻ جي خبر اڳي پنهنجي اهل و عيال دوست ۽ آشنا کي ڪنهن مسافر يا اوڻي ڀيڄيري ۽ پنهنجي گهر وڃڻ جي منع آهي حاجين جو استقبال ڪرڻ ۽ حتی الوسع انهن سامهون وڃڻ ۽ گهر پهچڻ کان اڳي انهن کان دعا گهرڻ سلف صالحن کان ماثور ۽ تمدن ۽ تهذيب اسلام جو دستور آهي تنهنڪري قصور ڪرڻ نه گهرجي ۔

جڏهن پنهنجي گوٺ کي ويجهو اچي آئبون تائبون عابدون ساجدون لربنا حامدون صدق الله وعده ونصر عبده وهزم الاحزاب وحده ۔
مستحب آهي ته گهر پهچڻ کان اڳي مسجد ۾ وڃي ٻه رڪعتون نفل پڙهي ۽ خداتعالیٰ جا هزارين حمد ۽ شڪرانا بجاءِ آڻي جنهن فريضه حج ۽ رڪن اسلام ۽ زيارت

مدينه شريف کان موڪلائي وطن ڏانهن رجوع ڪرڻ ۽ خيرسلامتيءَ سان پهچڻ ۱۰

حضرت خيرالانام عليه افضل الصلوٰة والسلام جي ڀڄاءِ آڻڻ جي توفيق ڏيئي ۽ خير سلامتي سان پنهنجي گهر پهچايا.

حاجي صاحبو! هاڻي اوهين تازو حج ڪري گناهن کان پاڪ ۽ صاف ٿي آيا آهيو. گذريل گناهن ۽ خطائن کان توبهه ڪري سچي دل سان مغفرت پني آيا آهيو. هاڻي اوهانکي بالڪل هشيار ٿي قدم کڻڻ کپي اڳي واڳي اکيون پوري هلڻ نه گهرجي. هاڻي اوهانتي جوابداري گهڻي آهي اڳين وانگر گناهن ۾ مبتلاءِ ٿيڻ کان پرهيز ڪرڻ گهرجي. پاڻ کي بچائڻ گهرجي. ڇو ته سخت ڏهاڙي ٿيندا پڇاڙيءَ ۾ گڏجندا. ميري ڪپڙي کي ڌوپي صاف ڪري ڇڏيو ۽ پوءِ جيڪڏهن انکي ٻيهر ڦيڻ ڪا ڪارنهن داغ لڳي ته نهايت بد نما ٿيندو ۽ سخت معيوب ڏسڻ ۾ ايندو. انهيءَ سبب ڪري فاسق وارث چيو آهي ته:-

حج ڪردن آسان حج نگاهداشتن مشڪل

هاڻي اوهين پنهنجو حج سچائي گناهن ۽ بدعملن کان صاف رکو. حج مقبول جي نشاني ۽ ڪتابن ۾ لکيل آهي ته آدمي جو حال اڳي کان زياده بهتر ٿيندو نظر اچي. اڳوڻي کان وڌيڪ نيڪوڪار ۽ پرهيزگار ٿئي. جيڪڏهن سندس احوال الآن ڪما ڪان هونئن ئي رهيو سو سمجهه سندس حج غير مقبول آهي ۽ عمل سندس مردود. اهين ڪيئن سمجهون ته اسين حج ڪري آيا آهيون ته اسين کو بهشت جو پروانو وٺي آيا آهيون يا خبر آهي؟ ته اوهانجو حج مقبول ٿيو يا مردود. سفر اوهانجو ڪامياب ٿيو يا پرخطر. بيشڪ حج سان گناه بخشجي وڃن ٿا ۽ حج جي ڏنو ويو فضيلتون ۽ پلاءُ ڏنل آهن. مگر سوال آهي ته اوهانجو حج ڪهڙي قسم ۽ ڪهڙي نموني جو آهي. لائق محنت ۽ ثواب جو آهي يا مستحق عتاب ۽ عقاب جو. جيئڻ خراب نمونه سان ڪو ڪري ته بعضي حالتن ۾ نفعي کان نقصان وڌيڪ ٿيندو آهي. مثلاً مڪي ۽ وار ڪهاڻين کي ڪو حج ڪري تي ڪي عمدو ڪپڙو وٺي ڪڍ سيابان ڪلاءِ ڏئي ۽ ڪوڙو وجهي سڀ جو ٽڪيڪي ڪريون

وڻهنگي گهٽ وڌ ڪري ٿو ايتو سٽوسٽي ٿو - تنهن وڏو عيب اهو پيڪا
ڪري اُٿي ڏهلي ٿو.

حاجي اُنهن پرديسي اهو لائق انعام ۽ اڪرام جو ٿيندو يا مورڳو پڻ مورد
ڪاوڙ ۽ عتاب جو. اسانجي حج ۽ اسانجي عبادتن جو به ساڳيو مثال آهي
اسانجيون عبادتون گناهن سان گڏيل آهن ۽ اسانجيون طاعتون معصيت
سان ڀريل آهن - پوءِ اسين الهنتي ڪهڙي ڦل ۽ ڪهڙي دنا ڏيڻ ٿا اسين؟
اسين هڪ دفعو مهينو کن مڪه شريف ۾ هياسون - هيترن ڏينهن ۾
مسجد ڀيڙ ته هڪڙو طواف به مونکان برابر خاطر خواه يا گناهن کان خالي
ڪونه ٿيو. مثال نامحرمن کي ڏسڻ ٿيو ٿي - انهن سان ڪلها ۽ پاسا لڳا
ٿي ته حرم ۾ طواف ڪندڙن ماڻهن کي ٿيلو ٿا ڏيو آهيون. پيءُ جو ٿيلو ٿا ڏيو
گهڻو وهو - تماهري مخت ڪاوڙ آئي ٿي جو وس ويهي هاڻ مار ڪئي هين
ها - باوجود ڏيکه آڏون طواف گهٽ نه ڪري خصوصاً حرم جي وقت ڪو
ڪندو هوس - پر مڙ حرم ڪاڻ ته پاڪي جي بجا سڀ وهوس.
هي حال طواف جو "جو حج جي ڪمن ۾ سولي کان سولو ڪم آهي"
باقي منيٰ ۾ عرفات ۾ ٻيا وڏا مناسڪ حج هاڻ بجاءِ خدا.

باب چوٿون

منجهه دعائن جي آداب دعا جا بيان
فضائل درود شريف جي مبارڪ
صيغا صلوٰة سيگوري جا

سڀ ڪم جي شروع ۾ استخاري جي دعا سان ڪرڻ گهرجي جنهن ڪري
هيٺ استخاري جي ترتيب لکجي ٿي. جنهن ماڻهن کي ڪو به ڪم ديني خواه
دنيوي ڪرڻو هجي مثلاً حج تي وڃڻ يا شادي ڪرڻ يا واپار ڪرڻ وغيره ذالڪ
ته انهن کي استخارو ڪرڻ مسنون آهي.

استخاري جي معني آهي پنهنجي مالڪ حقيقي مسبب الاسباب ومفتح الابواب کان انهي
ڪم ۾ طلب خير ۽ خوبي جي ڪرڻ ۽ بهتري دين ۽ دنيا جي گهرڻ. پنهنجي قوت
پنهنجي عقل ۽ تدبير کان دست بردار ٿي سندس فضل ۽ ڪرم تي ڀروسو ڪرڻ
اهڙيءَ ڪرڻ سان خدا تعالى جو فضل وڪرم سائنس شامل حال رهندو
۽ اهو ڪم سندس ڪاميابي ۽ آساني سان پورو ٿيندو. تنهنجو مسنون
طريقو هي آهي ته:-

اول ٻه رڪعتون نفل نماز پڙهي خواه ڏينهن جو خواه رات جو. پهرين رڪعت
۾ سورة قل يا ايها الكافرون پڙهي ٻي رڪعت ۾ قل هو الله احد. پوءِ

سلام واري هيءَ دعا پڙهي:-

اَللّٰهُمَّ اِنِّيْ اَسْتَخِيْرُكَ بِعِلْمِكَ وَاَسْتَقْدِرُكَ بِقُدْرَتِكَ
وَاَسْئَلُكَ مِنْ فَضْلِكَ الْعَظِيْمِ فَاِنَّكَ تَقْدِرُ وَلَا اَقْدِرُ
وَتَعْلَمُ وَلَا اَعْلَمُ وَاَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوْبِ. اَللّٰهُمَّ اِنْ
كُنْتَ تَعْلَمُ اَنَّ هٰذَا الْاَمْرَ خَيْرٌ لِّيْ فِيْ دِيْنِيْ وَمَعَاشِيْ
وَعَاقِبَةِ اَمْرِيْ فَاقْدُرْهُ لِيْ وَيَسِّرْهُ لِيْ ثُمَّ بَارِكْ لِيْ
فِيْهِ وَاِنْ كُنْتَ تَعْلَمُ اَنَّ هٰذَا الْاَمْرَ شَرٌّ لِّيْ فِيْ دِيْنِيْ وَ
مَعَاشِيْ وَعَاقِبَةِ اَمْرِيْ فَاصْرِفْهُ عَنِّيْ وَاصْرِفْنِيْ عَنْهُ
وَاقْدُرْ لِيَ الْخَيْرَ حَيْثُ كَانَ ثُمَّ اَرْضِنِيْ بِهٖ وَصَلَّى اللّٰهُ
تَعَالٰى عَلٰى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَّاٰلِهٖ وَسَلَّمَ.

هن دعا پڙهڻ کان پوءِ نيڪيءَ جي دل جو لاڙو ڏسي جنهن پاسي نيڪيءَ دل جو لاڙو زياده ڏسي اهو ڪم ڪري ته انهيءَ ۾ سندس خير ۽ خوبي هوندي هڪڙي دفعه سان سندس خيال جنهن پاسي قائم ۽ برقرار نٿو ٿئي ته ست ڀيرا تڪرار ڪري. مگر اهو ضروري نه آهي ته خواهه مخواه خواب ۾ اهڙا اشارا ڏسي يا ڪو ماڻهو چويس ته هيئن ڪر يا نه ڪر. اگرچه بزرگن کان ڪي اهڙيون ترتيبون به منقول آهن جو خواب ۾ اشارو ٿي سگهي ٿو مگر هتي اصل تي اڪتفا ڪئي وڃي جو ڪافي ۽ شافي آهي.

مسئلو جي ڄاڻايو ويو آهي ته ڪم تنهن استخاره ڪرڻ جي معنيٰ آهي ته الله کان خاص وقت ۾ ۽ مخصوص ڪيفيت سان استخارو ڪري ته نه ڪنهن ٻئي طريقي سان ڪريان؟ مثلاً ڪنهن جي اڳيان ڇپر وانگر ٿي ڪنهن سان سنگت ڪريان؟ ڪنهن رستي سان وڃان؟ ڪنهن نيڪ سان سنگت ڪريان وغير ذالڪ -

انهن صورتن مان جنهن صورت ۾ خير هجي اها الله تعاليٰ پيش آڻي ڇو ته اصل عمل جو ته خود خير ۽ خير آهي. تنهنڪري استخاري جي معنيٰ -

درکار خیر حاجت هیچ استخاره نیست

ڄ جيئن دعائون

ڄ جي معنيٰ ۽ متبرڪ جاين ۾ مختلف موقعن ۽ حالتن جي مناسبت ۾ دعائون پڙهيون آهن جي ڪتاب ۾ مفصل مذڪور آهن ۽ حاجين کي عربي زبان ۾ معلم ياد ڪرائيندا آهن جيڪي ماڻهون عربي پڙهيل آهن سي صحيح طور پڙهي سگهن ته تمام چڱو ۽ بهتر - پر جيڪي پڙهيل نه آهن ۽ غلط سلط پڙهي ٿا سگهن تن لاءِ بهتر آهي ته پنهنجي ٻولي ۾ پنهنجي زبان سان پنهنجي دل جيئن مراد دل جي حضور سان خضوع خشوع سان الله تعاليٰ جي درگاهه مان گهري - الله تعاليٰ سڀني ٻولين جي زبانن ۽ ٻولين ۽ سڀني جي دل جيئن ڳالهين جاڻي ٿو - پنهنجي ڪنهن جوراڻ ۽ ڪنهن به حال ۾ نه آهي جو هر ڪو عربي ٻولي سان بدل نه آهي -

دعا جو روح آهي حضور قلب جو خشوع ۽ خضوع - سو جي نه آهي ته دعا آهي صرف بي بال ۽ پر يا ٻي ثمر - پلاڻ جيڪي معلم حاجين کي طوطي وانگي غلط سلط الفاظ پڙهائيندا يا ڪتابن تان ڏسي پڙهندا رهندا آهن تن کي ڪڏهن حضور قلب جو نصيب ٿيندو ۽ ڪڏهن دل تي اثر ٿيندو - بعضي حاجيءَ اڻ پڙهيل هوندا آهن جو پنهنجي ٻولي ۾ فارسي ۾ يا پشتو ۾ سنڌي ۾ يا اردو ۾ تمام شوق ۽ ذوق سان پڪ ڪي دعائون گهرندا آهن ۽ جذبات دل جو اظهار ڪندا آهن - اهڙو سوز ۽ گداز اهڙا رقت آميز الفاظ هو لفظ لفظ اهڙو دل جي تهه مان نڪري ٿو ۽ قلبي جذبات جي ترجماني ڪري ٿو سو ڏاڍو دل تي اثر ڪندو طبيعت کي وڻندو ۽ قبوليت جي درجي کي پهچندو آهي -

اهڙي سبب ڪري حديث شريف ۾ دعا جي الفاظن ۾ عبارت آرائي ۽ قافيه سنجي ڪرڻ جي منع آئي آهي ۽ بيان ڪيو ويو آهي ته غافل قلب جي دعا اگرچه عربي ۾ هجي قبول ڪرڻ ۾ نٿي اچي -

مطلب ته عربي دعائون سمجهي ۽ پڙهي جاڻي ته بهتر ۽ نور علي نور آهي جي نه ته پوءِ

نه ٿئي. هر وقت ۽ هر حال ۾ پنهنجي حاجتن موجب پنهنجي رب کي ٻاڏائي ۽ پنهنجو عرض حال ڪري مثلاً هيئن چوي ٭ ڏي منهنجا تون ڪريم آهين تون رحيم آهين تون قاضي الحاجات آهين تون مجيب الدعوات آهين - آءٌ تنهنجو ٻانهو عاجز گنهگار ۽ شرمسار آهيان - تون پنهنجي فضل ڪرم سان پنهنجي رحم ڪري تون اسان کي بخش ڪر تون اسانجا گناهه عفو ڪر - ايمان جي سلامتي ڏي عاقبت مون جاري ڪر شريعت تي استقامت ڏي - نفس ۽ شيطان جي شر کان پناهه ميسر ڪر - قرض ۽ مرض کان آزاد ڪر - رزق روزي ۾ برڪت ڏي - مشڪل آسان فرماءِ پنهنجي محبت سان اسانجي دل منور ڪر - ڪلمه پاڪ سان دنيا مان لاڏاڻو ڪرائج - لا اله الا الله محمد رسول الله صلى الله تعالى عليه وسلم ٭ هر حال دعا گهرڻ ۾ قصور نه ڪريو - خدا تعالى جي درگاهه مان سوال ڪرڻ ۽ گهرڻ ۾ سستي نه ڪريو ڇو ته الله تعالى پنهنجي ٻانهي جي عجز ۽ زاري کي ڏاڍو پسند ڪري ٿو ۽ بندي جي سوال ڪرڻ سان راضي ٿئي ٿو ۽ سوال نه ڪرڻ سان ناراض ٿئي ٿو

اَللّٰهُ يَغْضَبُ اِنْ تَرَكْتَ سُؤَالَهٗ ٭ وَبُنَيُّ اٰدَمَ اِنْ سَاَلْتَهٗ يَغْضَبُ

يعني انسان کان جيڪڏهن سوال ڪندين ته مٿس پيا سينڌ ۽ ڪاوڙجي پوندو ۽ الله تعالى کان جيڪڏهن سوال نه ڪندين ته مونهن مٿان ٿيندين ته ڪاوڙ ڪندو جيتري قدر سوال ڪندين ۽ دعائون گهرندين ته راضي ٿيندو ٭

جيئن حديث شريف ۾ آيو آهي ته من لم يسئل الله يغضب عليه ٭ يعني جيڪو خدا تعالى کان سوال نه ڪندو ته خدا تعالى انهي تي ڪاوڙبو ۽ ٻي حديث ۾ آيل آهي ته خدا تعالى وٽ ڪا شي (عبادت ۾) دعا کان وڌيڪ پياري ۽ عزت واري نه آهي ڇو ته دعا عين عبادت جي روح بندگي جو آهي دعا گهرڻ ۾ الله تعالى جي حڪم جي اطاعت ۽ سندس امر جو بجا آوري آهي جو پاڻ حڪم فرمايو آهي ته ادعوني استجب لكم ٭ ادعوا ربكم تضرعا وخفية اسان تي جو آهي سوال ڪرڻ ۽ دعا گهرڻ اسان تي فرض آهي سندس

سڀني ڳالهين ۾ دعا گهرڻ

دعا نه گهرڻ تي غضب

دعا جي قبول ٿيڻ جون صورتون

حڪم جي بجا آڻڻ ۾ - قبول ڪرڻ يا نه ڪرڻ مرضي مالڪ جي ـه

حافظ وظيفهٔ تو دعا گفتن است و بس ‏ ‏ ‏ ‏ در بند آن مباش که نشنيد يا شنيد

انهيءَ ڪري ٿورو وفائدو وآهي جو دعا گهرڻ سان الله تعاليٰ جي رحمت جا دروازا کلن ٿا، الله تعاليٰ راضي ٿئي ٿو. - سنڌس حڪم جي بجا آڻڻ ۾ ٿيڻ ٿي عبادت جو ثواب ملي ٿو. مطلب حاصل ٿئي يا نه ٿئي.

ڪتابن ۾ لکيو آهي ته دعا جي قبول ٿيڻ جون صورتون گهڻيون آهن. يا ته اهو سا گهريو مطلب سوالي جو حاصل ٿئي يا ته انهيءَ ڪان وڌيڪ بهتر ڪنهن صورت ۾ انهيءَ جو ڪم ٿئي يا ته ايندڙ آفتن ۽ مصيبتن کان بچائي ٿو يا ته آخرت ۾ انهي جو ثواب ملي. هر صورت فائدي کان خالي نه آهي.

بزرگن فرمايو آهي ته ڪو به مسلمان خدا تعاليٰ ڏانهن متوجه ٿي سوال ٿو ڪري مگر جو خدا تعاليٰ انهيءَ جو سوال قبول ڪري ٿو يا ته جلدي دار دنيا ۾ مطلب حاصل ٿئي ٿو يا ته آخرت لاءِ توشو ٿئي ٿو.

حديث شريف ۾ آهي ته قضا ۽ قدر کان بچڻ ۽ لڪڻ فائدو نٿو ڪري (مگر) دعا فائدو ڪري ٿي واسطي انهن مصيبتن جي نازل ٿي چڪيون آهن ۽ واسطي انهن مصيبتن جي جي اڃان نازل نه ٿيون آهن. - هاڻي دعا گهرڻ جا به شرائط ۽ آداب آهن جن جي بجا آڻڻ سان دعا صحيح ۽ مقبول ٿي سگهي ٿي. ته جيئن نماز، روزه، حج، زڪوة ۽ ٻين عبادتن لاءِ شرائط ۽ ارڪان آهن ۽ انهن جا ممنوعات ۽ مفسدات آهن. جي صحيح طور عمل ڪبو ته صحيح ٿيندا نه ته جهڙو ڪيو ته ڪيو نه ڪيو. - انهيءَ طرح دعا جا به احڪام آهن جي ڪتابن ۾ ذڪر ڪيل آهن خصوصا "حصن الحصين" جي منڍ ۾ مفصل طور حديثن مان انتخاب ڪيل آداب مرقوم آهن. انهن مان ڪجهه هيٺ بيان ڪريون ٿا ته داعي انهن تي عمل ڪري مستجاب الدعوات ٿئي:-

دعا جا شرط ۽ آداب

(١) لقمو حلال کائڻ (٢) صدق مقال جو (٣) پاڪدامني ۽ پرهيزگاري (٤) وضو سان پاڪائي سان (٥) ادب سان نماز سان (٦) خضوع سان خشوع سان (٧) دل جي حضور سان

(٨) وڏي اميد ۽ حسن ظن سان (٩) اول ۽ آخر جو عمل ڪرڻ (١٠) دعا کي حمد
۽ ثنا سان ۽ درود شريف سان شروع ڪرڻ ۽ ختم ڪرڻ (١١) ٻنهي هٿن
ڪلهن تائين مٿي ڪرڻ ۽ آخر ۾ منهن تي ڦيرائڻ (١٢) خدا تعالى جي پاڪ
نالن ۽ صفتن سان دعا گهرڻ (١٣) انبيائن ۽ اوليائن سڳورن سان توسل
ڏيڻ (١٤) ماثور دعائون پڙهڻ - اهي سڀ دعا جا آداب ۽ شرائط آهن
پر دعا گهرڻ وقت آسمان ڏانهن مٿي نهارڻ - بلند آواز سان دعا گهرڻ - ڳائڻ
واڱي سر ڪري دعا پڙهڻ عبارت آرائي ۽ قافيه سنجي ڪرڻ ممنوع آهن -
اهڙي طرح محال ڪمن لاءِ دعا گهرڻ يا ممنوعات شرعي لاءِ سوال ڪرڻ يا دعا
جي اجابت لاءِ تڪڙ ڪرڻ ۽ چوڻ ته مون دعا گهري پر قبول نه ٿي - اهي سڀ
ڳالهيون ممنوع آهن -

ٻيو ته بعض مبارڪ اوقات ۽ مقبول جايون آهن جن ۾ دعائن جي قبول ٿيڻ
جي بشارت مليل آهي - خاص طرح انهن وقتن ۽ انهن جاين تي دعا گهرڻ جي
ڪوشش ڪجي ته مان مستجاب ٿئي -

مثلاً ڏينهن جمعه جو - رات جمعه جي - قدر جي رات - رمضان شريف جو مهينو
عرفه جو ڏينهن سحر جو وقت -

حديث شريف ۾ آهي ته الله تبارڪ و تعالى هر رات جڏهن ٻه حصا رات جا
گذري آخري ٽيون حصو شروع ٿئي ٿو (يعني قدرت سان) هيٺين آسمان دنيا
تي نازل ٿئي ٿو ۽ فرمائي ٿو ته آهي ڪو دعا گهرندڙ جو آءٌ هن جي دعا قبول ڪريان؟ آهي
ڪو سوال ڪندڙ جو آءٌ هن کي ڏيان - آهي ڪو بخشش ۽ مغفرت گهرڻ وارو جو هن کي
بخش ڪريان -

ڪلام الله شريف پڙهڻ کان پوءِ خصوصاً ختم ڪرڻ وقت - اهي سڀ دعا
قبول ٿيڻ جا اوقات آهن - مڪه شريف ۾ پندرهن جاين تي دعا مستجاب ٿئي
ٿي - سي حضرت امام حسن بصري پنهنجي ڪتاب ۾ پندرهن جايون ڪي اهل مڪه ڏانهن
موڪليون آهن جنهن جو تفصيل هي آهي :-

(١) طواف ۾ (٢) التزام ڪرڻ وقت (٣) ميزاب رحمت جي هيٺان (٤) اندر
بيت الله شريف جي داخل ۾ (٥) زمزم جي پيئڻ وقت (٦) صفا تي (٧) مروه
تي چڙهڻ وقت (٨) سر ڪوڙڻ وقت (٩) مقام ابراهيم ۾ سنت طواف نماز پڙهڻ
کان پوءِ (١٠) عرفات ۾ خصوصاً جبل رحمت وٽ (١١) مزدلفه ۾ خصوصاً مشعر الحرام
وٽ (١٢) منيٰ ۾ خصوصاً مسجد خيف ۾ (١٣) (١٤) (١٥) ٽن جمرن يعني جمرة
الاولىٰ، جمرة الوسطىٰ، جمرة العقبىٰ جي هڻڻ کان پوءِ - ۽ مکه شريف ۾ ٻيون به
جايون محل اجابت جون بيان ٿيل آهن. مثلاً غار ثور - غار حرا - مولد النبي عليه الصلوٰة
والسلام. بيت خديجة الڪبرىٰ رضي الله تعالىٰ عنها - دار ارقم وغير ذالڪ -
۽ مدينه طيبه ۾ محل اجابت دعا جي حضور سرور ڪائنات عليه الصلوٰة والسلام
جي سامهون ٿي بيهڻ مواجهه آهي جنهنڪ صاحب حصن الحصين وارو لکيو آهي
قلت وان لم يجب الدعاء عند النبي صلى الله تعالى عليه وسلم ففي اي موضع يستجاب
۽ سڄي مسجد سڳوري جي خصوصاً بهشتي روضه ۽ منبر وٽ ۽ جمعي ڏينهن جي
ٿنڀن مبارڪن وٽ جايون اجابت دعا جون آهن - ۽ جن ماڻهن جون دعائون
مستجاب آهن سي هي آهن:-

(١) متقي صالح شخص (٢) بادشاه عادل (٣) والدين جي پنهنجي اولاد جي حق ۾
(٤) والدين جي فرمانبردار اولاد جي دعا (٥) مظلوم جي دعا اگرچه مومن يا ڪافر جي
(٦) ناچار ۽ پريشان حال ماڻهن جي دعا ڪما قال الله سبحانه وتعالىٰ امن يجيب
المضطر اذا دعاه - (٧) روزه دار شخص جي (٨) مسافر جي (٩) حاجي جي
دعا جيسين هو موٽي پنهنجي گهر پهچي.

حديث شريف ۾ آيو آهي ته جڏهن اوهين حاجي کي گڏجو ته هن الحاجي کي سلام
ڏيو ۽ هٿ ڏئي گڏجو ۽ چئوس ته اوهان جي حق ۾ دعاء مغفرت جي ڪري هن
کان اڳ جو هو پنهنجي گهر پهچي جو ته حاجي جا گناهه بخشيل آهن (١٠) هڪ مسلمان جي
دعا پنهنجي مسلمان ڀاءُ جي حق ۾ "غائبانه" يعني پٺ پٺيان قبول ٿئي ٿي - المختصر ٻي
ٻي مسلمان کان پنهنجي حق ۾ دعا ڪرائڻ مستحب ۽ اجابت کي اقرب آهي - خود پاڻ سڳورا

تنهنجي واسطي بہ مومن کان دعا ڪرائيندا هوا - تحفہ رسوليہ وارو چوي ٿو

چونڪہ سوي غزوہ مشري شد روان ۔ رفتي بدروازهٔ پير زنان ؛

عجز نمودي ؛ دعا خواستي ۔ بعد ازان سوي وغا خاستي

۽ مثنوي شريف ۾ نقل آهي تہ الله تبارڪ وتعاليٰ حضرت موسيٰ کي امر فرمايو تہ

اي موسيٰ مون کان انهي زبان سان دعا گھر جنهن سان تو گناهہ نہ ڪيو هجي - عرض

ڪيائين تہ يا الله ؟ اهڙي زبان آئون ڪٿان آڻيان ؟ ارشاد ٿيو تہ اهڙي زبان " غير

جي آهي جو تہ انهي زبان سان تو گناهہ ڪونہ ڪيو آهي - مثنوي :-

گر نداري تو دم خوش در دعا ۔ رو دعا ميخواہ زاخوان صفا

همچنين فرمود با موسيٰ خدا ۔ وقت حاجت خواستن اندر دعا

ڪاي ڪليم الله زمن ميجو پناہ ۔ با دهاني ڪہ نڪردي تو گناہ ؛

گفت موسيٰ من ندارم آن دهان ۔ گفت مارا از دهان غير خوان

از دهان غير ڪي ڪردي گناہ ۔ از دهان غير برخوان ڪاي اله

يا دهان خويشتن را پاڪ ڪن ؛ روح خود را چابڪ وچالاڪ ڪن

آنچنان ڪن ڪہ دهانها مر ترا ؛ در شب و در روز ها آرد دعا

پر ماڻهن کي سمجهڻ گھرجي - دعا جي اجابت لاءِ حضور قلب جو شرط

اولين آهي " بغير حضور دل جي " غافل قلب جي دعا نا مقبول آهي - ڇو تہ خدا

تعاليٰ جي نظر انسان جي قلب تي آهي - نہ فقط صورتن تي ۽ اعمالن تي - جيڪا

دل جي تہ مان نڪري ٿي سا قبول ٿيندي - پلا زبان سان دعائون گهرندو

يا وظيفا پڙهندو ۽ دل ۾ ڪند و هوندو هاڻي تا ريءَ سان لڪايو ڪا ٿيا

سنيالنيد و هوند و هت جا ڪند آڪر تہ اهڙي دعا ڪهڙو اثر ڪندي .

نقل آهي تہ هڪڙو معذور نابينا شخص مدينہ شريف ۾ رهندو هو - ۽ هر

وقت هميشہ دعا گهرندو هو تہ اي ڌڻي منهنجي اکين ۾ روشني ڪر - مون کي

نور جو سوجهرو ڏي - تنهن کي ڪي سال گذري ويا هوا - اتفاقاً هڪڙو ڏينهن

قرزل " بادشاه مدينہ شريف ۾ آيو ۽ معذور فقير جو حال ڏسي تنهن کي پاڻ وٽ

گذاريُ ڇڏيا اٿيئي - توکي گهڻا سال هتي ٿيا آهن - چاهي ٽيهه سال يا ويهه سال
چاهي عجب آهي اسين ٻري پڙهي ملڪن مان هتي اچون ٿا ته اسانجي دعا قبول
ٿئي ٿي توهان ايترا سال هتي ويٺو آهين ته اڃا تنهنجي دعا قبول نه ٿي ٿئي -
تنهن تنهنجي نيت ۾ ڪو خلل ضرور آهي سپاهين کي حڪم ڏنائين ته هن کي جهلي
قابو ڪريو صباڻي صبح ٿيڻ ۽ جيڪڏهن معجزو اکيون سڄيون نه ٿيون ته قاضي جي حوالي
ڪري ملڪ عدم ڪجوس - تنهن کي سپاهين جهلي قابو ڪيو - شهر جي ماڻهن ۾ ڳالهه
هلي ويئي ته صباڻي فقير قاضي جي حوالي ٿيندو -
فقير جڏهن بادشاهه جو حڪم ٻڌو ته سان گهڙو صلاح خطا ۾ ٿي ويا - ڪا قابو ٿيا ۽ سڄي
ويا - سڄي رات ٻيهي ۾ سڀيئي روئي رڙ ڪري دعائون گهريائين " ته يا الله تعالى -
تون پنهنجي فضل ڪرم سان منهنجي حال تي رحم ڪر - منهنجيون اکيون روشن ڪر
نه ته منهنجو ڪهڙو حال ٿيندو - منهنجو ته مٿو ويندو "
صبح جو شهر جا ماڻهون پيا حال ڏسڻ لاءِ مٿي مٿي آيا ۽ فقير کي زندان
مان ڪڍي جو آيا ته اکيون چنگيون ڀليون نور جا مشعل پيا ٻرن - ماڻهن
کي ڏسي تعجب ٿيو ۽ سمجهيون ته اڳي رڳو زباني دعا هئي ۽ هاڻي
دلي دعا -

فائده:- اول انهاکي دعا جاکي شرائط ۽ آداب ٻڌائي هاڻي اسين
مخصوص ۽ جيڪي ماثور ۽ متبرڪ دعائون ٻڌايون ٿا - جي اهڙين
حضور قلب سان خضوع ۽ خشوع سان اهڙن وقتن تي پڙهندا ته باعث ڀلائي
دين ۽ دنيا جو ٿيندو -
حج تي وڃڻ ۽ گهر مان نڪرڻ جو وقت يا ڪنهن مسافري سفر تي چڙهڻ وقت
يا منزل تي پهچڻ وقت جيڪي دعائون پڙهڻ مسنون آهن سي اڳي انهاکي
باب اول صـ ٢٤ ۾ ٻڌائي آيا آهيون - تنهن هر وقت لڳ چڙهڻ ۾ خيال رکجو
خصوصا سڀ ڪنهن سفر ۾ مسنون دعا اَللّٰهُمَّ اَنْتَ الصَّاحِبُ فِي السَّفَرِ الخ پڙهندا
رهو - هتي خاص دعائون جي جيڪي ذڪر ڪجن ٿيون ۽ موقع موقع تي ڀيٽي دعائون

اڳي ذڪر ڪيو آيا آهيون - فلا تغفل عنها -

احرام ٻڌڻ جي وقت هيءَ دعا پڙهي :-

اَللّٰهُمَّ اَحْرَمَ لَكَ شَعْرِيْ وَبَشَرِيْ وَدَمِيْ مِنَ النِّسَآءِ وَالطِّيْبِ وَ كُلِّ شَيْءٍ حَرَّمْتَهُ عَلَى الْمُحْرِمِ اَبْتَغِيْ بِذَالِكَ وَجْهَكَ الْكَرِيْمَ اَللّٰهُمَّ اَعِنِّيْ عَلٰى اَدَاءِ الْحَجِّ وَتَقَبَّلْهُ مِنِّيْ وَاجْعَلْنِيْ مِنْ وَفْدِكَ الَّذِيْنَ رَضِيْتَ عَنْهُمْ وَارْتَضَيْتَ وَقَبِلْتَ اَللّٰهُمَّ قَدْ اَحْرَمَ لَكَ شَعْرِيْ وَبَشَرِيْ لَحْمِيْ وَدَمِيْ وَعِظَامِيْ اَللّٰهُمَّ اِنِّيْ اَسْئَلُكَ رِضَاكَ وَالْجَنَّةَ وَاَعُوْذُ بِكَ مِنْ غَضَبِكَ وَمِنَ النَّارِ.

دعاء نيت طواف جي :-

اَللّٰهُمَّ اِنِّيْ اُرِيْدُ طَوَافَ بَيْتِكَ الْحَرَامِ فَيَسِّرْهُ لِيْ وَتَقَبَّلْهُ مِنِّيْ سَبْعَةَ اَشْوَاطٍ طَوَافَ الْحَجِّ لِلّٰهِ تَعَالٰى .

جيڪڏهن عمري جو طواف هجي ته طواف العمرة چئي ۽ جيڪڏهن نفل هجي ته طواف النفل چئي پوءِ بسم الله الله اڪبر ولله الحمد چئي حجر اسود کي ٻوسو ڏئي يا ٻري ڪان اشارو ڪري مٿي چمي طواف جو پهريون ڦيرو شروع ڪري -

پهرين ڦيري ۾ هيءَ دعا پڙهي -

(١) سُبْحَانَ اللّٰهِ وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ وَلَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ وَاللّٰهُ اَكْبَرُ وَلَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ اِلَّا بِاللّٰهِ الْعَلِيِّ الْعَظِيْمِ وَالصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ عَلٰى رَسُوْلِ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ . اَللّٰهُمَّ اِيْمَانًا بِكَ وَتَصْدِيْقًا بِكِتَابِكَ وَوَفَاءً بِعَهْدِكَ وَاتِّبَاعًا لِسُنَّةِ نَبِيِّكَ وَحَبِيْبِكَ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عليه وسلم اَللّٰهُمَّ اِنِّيْ اَسْئَلُكَ الْعَفْوَ وَالْعَافِيَةَ وَالْمُعَافَاةَ الدَّائِمَةَ فِي الدِّيْنِ وَالدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ وَالْفَوْزَ بِالْجَنَّةِ وَالنَّجَاةَ مِنَ النَّارِ - رَبَّنَا اٰتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَّفِي الْاٰخِرَةِ حَسَنَةً وَّقِنَا عَذَابَ النَّارِ وَاَدْخِلْنَا الْجَنَّةَ مَعَ الْاَبْرَارِ يَا عَزِيْزُ يَا غَفَّارُ يَا رَبَّ الْعَالَمِيْنَ -

دعا پهري قيري جي

اَللّٰهُمَّ اِنَّ هٰذَا الْبَيْتَ بَيْتُكَ وَالْحَرَمَ حَرَمُكَ وَالْاَمْنَ اَمْنُكَ وَالْعَبْدَ
عَبْدُكَ وَاَنَا عَبْدُكَ وَابْنُ عَبْدِكَ وَهٰذَا الْمَقَامُ الْعَائِذُ بِكَ مِنَ
النَّارِ فَحَرِّمْ لُحُوْمَنَا وَبَشَرَتَنَا عَلَى النَّارِ اَللّٰهُمَّ حَبِّبْ اِلَيْنَا الْاِيْمَانَ وَ
زَيِّنْهُ فِيْ قُلُوْبِنَا وَكَرِّهْ اِلَيْنَا الْكُفْرَ وَالْفُسُوْقَ وَالْعِصْيَانَ وَ
اجْعَلْنَا مِنَ الرَّاشِدِيْنَ اَللّٰهُمَّ قِنِيْ عَذَابَكَ يَوْمَ تَبْعَثُ عِبَادَكَ اَللّٰهُمَّ
ارْزُقْنِيَ الْجَنَّةَ بِغَيْرِ حِسَابٍ ۔

دعا ٻئي قيري جي

اَللّٰهُمَّ اِنِّيْ اَعُوْذُ بِكَ مِنَ الشَّكِّ وَالشِّرْكِ وَالشِّقَاقِ وَالنِّفَاقِ
وَسُوْءِ الْاَخْلَاقِ وَسُوْءِ الْمَنْظَرِ وَالْمُنْقَلَبِ فِي الْمَالِ وَالْاَهْلِ
وَالْوَلَدِ اَللّٰهُمَّ اِنِّيْ اَسْئَلُكَ رِضَاكَ وَالْجَنَّةَ وَاَعُوْذُ بِكَ مِنْ
سَخَطِكَ وَالنَّارِ اَللّٰهُمَّ اِنِّيْ اَعُوْذُ بِكَ مِنْ فِتْنَةِ الْقَبْرِ وَاَعُوْذُ
بِكَ مِنْ فِتْنَةِ الْمَحْيَا وَالْمَمَاتِ ۔

دعا ٽين قيري جي

اَللّٰهُمَّ اجْعَلْهُ حَجًّا مَبْرُوْرًا وَسَعْيًا مَشْكُوْرًا وَذَنْبًا مَغْفُوْرًا
وَعَمَلًا صَالِحًا مَقْبُوْلًا وَتِجَارَةً لَنْ تَبُوْرَ يَا عَالِمَ مَا فِي الصُّدُوْرِ
اَخْرِجْنِيْ يَا اللّٰهُ مِنَ الظُّلُمَاتِ اِلَى النُّوْرِ اَللّٰهُمَّ اِنِّيْ اَسْئَلُكَ مُوْجِبَاتِ
رَحْمَتِكَ وَعَزَائِمَ مَغْفِرَتِكَ وَالسَّلَامَةَ مِنْ كُلِّ اِثْمٍ وَالْغَنِيْمَةَ
مِنْ كُلِّ بِرٍّ وَالْفَوْزَ بِالْجَنَّةِ وَالنَّجَاةَ مِنَ النَّارِ رَبِّ قَنِّعْنِيْ بِمَا
رَزَقْتَنِيْ وَبَارِكْ لِيْ فِيْمَا اَعْطَيْتَنِيْ وَاخْلُفْ عَلٰى كُلِّ غَائِبَةٍ
لِّيْ مِنْكَ بِخَيْرٍ ۔

دعا چوٿين قيري جي

اَللّٰهُمَّ اَظِلَّنِيْ تَحْتَ ظِلِّ عَرْشِكَ يَوْمَ لَا ظِلَّ اِلَّا ظِلُّ عَرْشِكَ
وَلَا بَاقِيَ اِلَّا وَجْهُكَ وَاسْقِنِيْ مِنْ حَوْضِ نَبِيِّكَ سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

شربة هنيئة مريئة لا نظمأ بعدها۔ اللهم اني اسئلك من خير ما سئلك منه نبيك سيدنا محمد صلى الله تعالى عليه وسلم۔ واعوذ بك من شر ما سئلك منه نبيك سيدنا محمد صلى الله تعالى عليه وسلم اللهم اني اسئلك الجنة ونعيمها وما يقربني اليها من قول او فعل او عمل واعوذ بك من النار وما يقربني اليها من قول او فعل او عمل۔

دعا ڇهين ڦيري جي۔

اللهم ان لك علي حقوقا كثيرة فيما بيني وبينك وحقوقا كثيرة فيما بيني وبين خلقك اللهم ما كان لك منها فاغفره لي وما كان لخلقك فتحمله عني واغنني بحلالك عن حرامك وبطاعتك عن معصيتك وبفضلك عمن سواك يا واسع المغفرة اللهم ان بيتك عظيم ووجهك كريم وانت يا الله حليم كريم عظيم تحب العفو فاعف عني۔

دعا ستين ڦيري جي۔

اللهم اني اسئلك ايمانا كاملا ويقينا صادقا ورزقا واسعا وقلبا خاشعا وعلما نافعا وتوبة نصوحا وتوبة قبل الموت وراحة عند الموت ومغفرة ورحمة بعد الموت والعفو عند الحساب والفوز بالجنة والنجاة من النار برحمتك يا عزيز يا غفار رب زدني علما والحقني بالصالحين۔

مسئلو طواف ڪندي مطاف ۾ دعائون پڙهڻ لاءِ بيهي نه رهي جو طواف ۾ بيهڻ مڪروه آهي. بلڪ طواف ۾ هلندي دعائون پڙهي. هڪڙو ته طواف ۾ بيهڻ خلاف سنت آهي ٻيو ته مطاف ۾ طواف ڪندڙن جي واٽ بند ٿيندي سو به ممنوع آهي۔ بعضي ماڻهون جو مطاف ۾ بيهي دعائون گهرندا آهن اهو ڪم وقت اهڙين ڪرڻ نه گهرجي۔

فائده:- اهي سڀ دعائون ماڻهن کي ياد نه هجن ته ضرور ڪري طواف جي
ٽيون ٽين هر هڪ شوط ۾ فقط اللهم اجعله حجا مبرورا و ذنبا مغفورا و سعيا
مشكورا پڙهي ۽ جڏهن ٻين شوطن ۾ اللهم اغفر وارحم واعف
عما تعلم وانت الاعز الاكرم. اللهم اٰتنا في الدنيا حسنة
وفي الاٰخرة حسنة وقنا عذاب النار پڙهي.

امام شافعي چيو آهي ته طواف جي هر حال ۾ اللهم ربنا اٰتنا في الدنيا حسنة
وفي الاٰخرة حسنة وقنا عذاب النار پڙهڻ بهتر آهي.

حديث شريف جي ڪتابن ۾ به اهڙيون هدايتون سگهوريون جو طواف ۾ عموماً ۽ رڪن
يماني ۽ حجر اسود جي وچ ۾ خصوصاً پڙهڻ جي هدايت ڪئي آهي. حصن الحصين ۾ آهي
ته ويقول بين الركنين ربنا اٰتنا في الدنيا حسنة وفي الاٰخرة حسنة وقنا عذاب النار
د س حب مستدرك مصنف وكذالك بين الركن والحجر مو مصنف د في الطواف (اي كله)
مس او بين الركن والمقام مو مصنف ۽ طواف جي بغير به هميشه هر حال ۾ اها
دعا جامع حسنات دين ۽ دنيا ٻنهي مسنون ۽ مستحب آهي - الله تبارڪ و تعالى قرآن
شريف ۾ انهيءَ دعا گهرڻ وارن جي مدح ڪئي آهي ۽ حضرت ﷺ اڪثر ڪري ان سان الها
دعا گهرندا هوا تنهنڪري مومنن کي گهرجي ته هي مبارڪ ممدوح ۽ ماثور دعا
هر وقت هر حال ۾ حج ۾ خواه بغير حج جي ورد زبان ڪن.

سنت طواف جي پڙهي پوءِ هي دعا پڙهي

اللهم انا عبدك وابن عبدك اتيتك بذنوب كبيرة واعمال سيئة و
هذا مقام العائذ بك من النار فاغفرلي انك انت الغفور الرحيم

حضرت آدم جي دعا تنهن کان پوءِ مقام ابراهيم تي هي دعا سيدنا آدم عليه السلام جي پڙهڻ ماثور آهي.
اَللّٰهُمَّ اِنَّكَ تَعْلَمُ سِرِّيْ وَعَلَانِيَتِيْ فَاقْبَلْ مَعْذِرَتِيْ وَتَعْلَمُ حَاجَتِيْ فَاَعْطِنِيْ سُؤَالِيْ وَتَعْلَمُ مَا فِيْ نَفْسِيْ فَاغْفِرْلِيْ ذُنُوْبِيْ اَللّٰهُمَّ اِنِّيْ اَسْئَلُكَ
اِيْمَانًا يُبَاشِرُ قَلْبِيْ وَيَقِيْنًا صَادِقًا حَتّٰى اَعْلَمَ اَنَّهٗ لَا يُصِيْبُنِيْ اِلَّا مَا كَتَبْتَ
لِيْ وَرِضًا بِمَا قَسَمْتَ لِيْ يَا اَرْحَمَ الرَّاحِمِيْنَ -

شيخ علي قاري هن دعا جي اسناد ۾ ڪري ٿو ته خدا تعالىٰ حضرت آدم ڏانهن
وحي موڪليو ته اي آدم تو مون کان دعا گهري جا مون قبول ڪئي ۽ گناهه تنهنجا
بخشي ڪيا ۽ غم هم تنهنجا دفع ڪيا ۽ تنهنجي اولاد مان به جيڪو انهن سان دعا
گهرندو ته تنهن سان به اهڙي احسان ڪندس - فقر انهيءَ تان هٽائيندس سوداگري جي
۾ سڀني کان زياده نفع وارو ڪندس ۽ دنيا انهيءَ پٺيان ڊڪندي اگرچه
هو نه گهرندو هجي - انتهى -

هيءَ دعا مقام ابراهيم ۾ حطيم ۾ ملتزم ۾ ۽ سڀني متبرڪ جاين تي پڙهڻ گهرجي
۽ بهتر آهي ته هي دعا به انهن سان ضم ڪري اَللّٰهُمَّ لَا تَدَعْ لَنَا فِيْ مَقَامِنَا هٰذَا
ذَنْبًا اِلَّا غَفَرْتَهٗ وَلَا هَمًّا اِلَّا فَرَّجْتَهٗ وَلَا حَاجَةً اِلَّا قَضَيْتَهَا وَ
يَسَّرْتَهَا فَيَسِّرْ اُمُوْرَنَا وَاشْرَحْ صُدُوْرَنَا وَنَوِّرْ قُلُوْبَنَا وَاخْتِمْ
بِالصَّالِحَاتِ اَعْمَالَنَا وَاَلْحِقْنَا بِالصَّالِحِيْنَ غَيْرَ خَزَايَا وَلَا مَفْتُوْنِيْنَ -

صفا مروه جيون دعائون :

صفا تي چڙهي هٿ مٿي ڪري قبلي سامهون ٿي بيهي هي دعا پڙهي :-
اللّٰه اكبر اللّٰه اكبر اللّٰه اكبر ولله الحمد الحمد لله على ما هدينا الحمد لله
على ما اولانا الحمد لله على ما الهمنا الحمد لله الذي هدانا لهذا وما كنا لنهتدي
لولا ان هدانا الله اشهد ان لا اله الا الله وحده لا شريك له له الملك وله الحمد
يحيي ويميت وهو حي لا يموت بيده الخير وهو على كل شيء قدير لا اله الا الله
وحده صَدَقَ وَعْدَهٗ وَنَصَرَ عَبْدَهٗ وَاَعَزَّ جُنْدَهٗ وَهَزَمَ الْاَحْزَابَ
وَحْدَهٗ لَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ وَلَا نَعْبُدُ اِلَّا اِيَّاهُ مُخْلِصِيْنَ لَهُ الدِّيْنَ وَلَوْ كَرِهَ
الْكَافِرُوْنَ - اَللّٰهُمَّ كَمَا هَدَيْتَنِيْ لِلْاِسْلَامِ اَسْئَلُكَ اَنْ لَا تَنْزِعَهٗ
مِنِّيْ حَتّٰى تَتَوَفَّانِيْ وَاَنَا مُسْلِمٌ - سبحان الله والحمد لله ولا اله الا الله والله
اَكْبَرُ وَلَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ اِلَّا بِاللّٰهِ الْعَلِيِّ الْعَظِيْمِ اللهم صل وسلم على سيدنا
محمد وآله واصحابه واتباعه الى يوم الدين اَللّٰهُمَّ اغفر لي ولوالدي ولمشائخي
وللمسلمين اجمعين وسلام على المرسلين والحمد لله رب العلمين -

صفا مروه جي وچ هلندي هي دعا پڙهندو هجي.

رَبِّ اغْفِرْ وَارْحَمْ وَتَجَاوَزْ عَمَّا تَعْلَمُ اِنَّكَ اَنْتَ الْاَعَزُّ الْاَكْرَمُ - اَللّٰهُمَّ اجْعَلْهُ حَجًّا مَّبْرُوْرًا وَّسَعْيًا مَّشْكُوْرًا وَّذَنْبًا مَّغْفُوْرًا اَللّٰهُمَّ اغْفِرْ لِيْ وَلِوَالِدَيَّ وَلِلْمُؤْمِنِيْنَ وَالْمُؤْمِنَاتِ يَا مُجِيْبَ الدَّعَوَاتِ رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا اِنَّكَ اَنْتَ السَّمِيْعُ الْعَلِيْمُ - رَبَّنَا اٰتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَّفِي الْاٰخِرَةِ حَسَنَةً وَّقِنَا عَذَابَ النَّارِ -

مروه تي چڙهي ساڳي طرح بيهي ٽيئي دعا پڙهي ۽ ٻه دعائون پڙهي اچي ۽ صفا ڏانهن هلندي رات ۾ مذڪور دعا پڙهندو هجي ۽ سعيءَ ۾ ڦيرن ۾ هاڻي طرح عمل ڪري.

جڏهن مڪه شريف کان مني ڏانهن يا مني کان عرفات ڏانهن روانو ٿئي تڏهن هي دعا پڙهي

اَللّٰهُمَّ اِيَّاكَ اَرْجُوْ وَلَكَ اَدْعُوْ فَبَلِّغْنِيْ صَالِحَ اَمَلِيْ وَاغْفِرْ لِيْ ذُنُوْبِيْ وَامْنُنْ عَلَيَّ بِمَا مَنَنْتَ بِهٖ عَلٰٓى اَهْلِ طَاعَتِكَ اِنَّكَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيْرٌ -

۽ جڏهن منى کان عرفات ڏانهن روانو ٿئي تڏهن هي دعا پڙهي -

اَللّٰهُمَّ اِلَيْكَ تَوَجَّهْتُ وَوَجْهَكَ الْكَرِيْمَ اَرَدْتُّ فَاجْعَلْ ذَنْبِيْ مَغْفُوْرًا وَّحَجِّيْ مَبْرُوْرًا وَّارْحَمْنِيْ وَلَا تُخَيِّبْنِيْ اِنَّكَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيْرٌ -

عرفات ڏانهن اچڻ وقت لبيڪ هر وقت پڙهندو رهي. منزل عرفه جي رات هيءَ دعا پڙهڻ به ماثور آهي جا حضرت عبدالله بن مسعودؓ کان روايت ڪيل آهي ته جيڪو هي دعا عرفه جي رات پڙهندو رهي ته هڪ هزار ڀيرا پڙهي الله تعالى کان جيڪا دعا گهرندو سا قبول ٿيندي مگر جي قطع رحم يا گناهه ڪرڻ جو ارادو ڪندو.

سُبْحَانَ الَّذِيْ فِي السَّمَآءِ عَرْشُهٗ سُبْحَانَ الَّذِيْ فِي الْاَرْضِ مَوْطِئُهٗ سُبْحَانَ

الَّذِي فِي الْبَحْرِ سَبِيْلُهٗ سُبْحَانَ الَّذِيْ فِي النَّارِ سُلْطَانُهٗ سُبْحَانَ الَّذِيْ فِي الْجَنَّةِ رَحْمَتُهٗ سُبْحَانَ الَّذِيْ فِي الْقَبْرِ قَضَاءُهٗ سُبْحَانَ الَّذِيْ فِي الْهَوَاءِ رُوْحُهٗ سُبْحَانَ الَّذِيْ رَفَعَ السَّمَاءَ سُبْحَانَ الَّذِيْ وَضَعَ الْاَرْضَ سُبْحَانَ الَّذِيْ وَضَعَ الْاَرْضَ سُبْحَانَ الَّذِيْ لَا مَلْجَأَ وَلَا مَنْجَا مِنْهُ اِلَّا اِلَيْهِ۔

حضرت عبدالله بن مسعود کان پڇيو ويو ته تو ڪو رسول الله صلي الله عليه وسلم کان انهن بدن واهي ڇا ٻڌو هائو.

عرفات جيون دعائون

حج سال ۾ هڪ ڀيرو ٿئي ٿو عرفه جو ملي ٿو ۽ سڄي عمر ۾ هيڪڙو موقعو عرفات جو هٿ اچي ٿو جنهن ۾ مومن صالحن جو خدا تعالى جي درگاهه ۾ اجتماع ٿئي ٿو ۽ نيڪو ڪارن جا جي خدا تعالى جي سڏ تي لبيڪ چئي هن بيابان ميدان ۾ حاضر ٿيا آهن. سڀئي متا الڳاڙا ڪري ٻاري پچائيندا حاضر ٿين ٿا - ۽ بکيا اڳهاڙن پيرن وانگي بکيا گهرن ٿا ۽ سندس رحمت جي دريا رحمت جو پاڳون ونن ٿا. الله تعالى کي سندس ٻانهن جي دعا ۽ زاري التجا انکساري ڏاڍي پياري ۽ پاڙا تمام محبوب آهي - تڏهن سندس دريائي رحمت جو جوش ۾ اچي ٿو ۽ حڪم ٿئي ٿو - وڃو انهن کان سڀني جا گناه عفو ڪيم خطائون بخشيم مرادون انهن جون پوريون ڪيم -

مختصر طور اورادن وظيفن جي پڙهڻ جي ترتيب سهولت فهم لاءِ هيٺ لکجي ٿي -

(١) نفل چار رڪعتون پاڻ پڙهن ته هي فرصت هجي ته نفل نماز "صلوة تسبيح" پڙهي جا هر قسم گناهن جي مغفرت لاءِ ماثور آهي -

(٢) ڪلام الله شريف جي تلاوت ڪري سچو پڙهيل نه هجي ته جيڪي

سورتون ياد هجنس اهي پڙهي -

(٣) درود شريف سؤ ڀيرا پڙهي -

(٤) تسبيح، تحميد تهليل ۽ تڪبير سؤ بار پڙهي هر هڪ ڪلمو جدا جدا يا گڏي پڙهي:- سُبْحَانَ اللهِ وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ وَ لَا اِلٰهَ اِلَّا اللهُ وَاللهُ اَكْبَرُ -

(٥) سؤ ڀيرا استغفار پڙهي:- اَسْتَغْفِرُ اللهَ الَّذِيْ لَا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّوْمُ وَاَتُوْبُ اِلَيْهِ -

جيڪڏهن سيد الاستغفار جو صيغو ياد هجيس ته اهو به ڏهه ڀيرا پڙهي -

(٦) لاحول ولا قوة الا بالله العلي العظيم سؤ ڀيرا پڙهي.

هاڻي ٻيون دعائون جي اڪابر اوليا امت کان هن جاءِ تي منقول آهن سي لکجن ٿيون - جيڪي قته نشي سڳي المنجويه ڪري

حضرت ابن عمر کان ماثور آهي ته عرفات ۾ ٻيئي ٻيئي هٿ مٿي ڪري جو ٻڌ وهو -

اَللهُ اَكْبَرُ وَلِلّٰهِ الْحَمْدُ اَللهُ اَكْبَرُ وَلِلّٰهِ الْحَمْدُ اَللهُ اَكْبَرُ وَلِلّٰهِ الْحَمْدُ لَا اِلٰهَ اِلَّا اللهُ وَحْدَهٗ لَا شَرِيْكَ لَهٗ لَهُ الْمُلْكُ وَ لَهُ الْحَمْدُ اَللّٰهُمَّ اهْدِنِيْ بِالْهُدٰى وَنَقِّنِيْ بِالتَّقْوٰى وَ اغْفِرْلِيْ فِي الْاٰخِرَةِ وَالْاُوْلٰى -

ٻئي هٿ هيٺ ڪري سورة فاتحه جيترو وقت ماٺ ڪري ٻيهر هٿ مٿي ڪري اڳين وانگي دعا گهرندو هو -

ترمذي ۾ حضرت علي شاه ڪرم الله وجهه کان روايت آهي ته عرفه جي ڏينهن موقف عرفات ۾ رسول ڪريم عليه الصلوٰة والسلام جي دعا گهڻو ڪري هي هئي:- اَللّٰهُمَّ لَكَ الْحَمْدُ كَالَّذِيْ تَقُوْلُ وَخَيْرًا مِّمَّا نَقُوْلُ اَللّٰهُمَّ لَكَ صَلَاتِيْ وَنُسُكِيْ وَمَحْيَايَ وَمَمَاتِيْ وَاِلَيْكَ مَآبِيْ وَلَكَ

دَبَّ تُرَابِيْ. اَللّٰهُمَّ اِنِّيْ اَعُوْذُ بِكَ مِنْ عَذَابِ الْقَبْرِ وَوَسْوَسَةِ الصُّدُوْرِ وَشَتَاتِ الْاَمْرِ اَللّٰهُمَّ اِنِّيْ اَعُوْذُ بِكَ مِنْ شَرِّ مَا تَجِيْئُ بِهِ الرِّيْحُ.

وري صلوٰة ۽ سلام پڙهي پوءِ هي دعا جامع خيرات دنيا وآخرة خضوع ۽ خشوع سان گهري. اَللّٰهُمَّ اٰتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَّفِي الْاٰخِرَةِ حَسَنَةً وَّقِنَا عَذَابَ النَّارِ. اَللّٰهُمَّ اِنِّيْ ظَلَمْتُ نَفْسِيْ ظُلْمًا كَثِيْرًا وَّاِنَّهُ لَا يَغْفِرُ الذُّنُوْبَ اِلَّا اَنْتَ فَاغْفِرْ لِيْ مَغْفِرَةً مِّنْ عِنْدِكَ وَارْحَمْنِيْ اِنَّكَ اَنْتَ الْغَفُوْرُ الرَّحِيْمُ. اَللّٰهُمَّ اغْفِرْ لِيْ مَغْفِرَةً تُصْلِحُ بِهَا شَاْنِيْ فِي الدَّارَيْنِ وَارْحَمْنِيْ رَحْمَةً اَسْعَدُ بِهَا فِي الدَّارَيْنِ وَتُبْ عَلَيَّ تَوْبَةً نَّصُوْحًا لَا اَنْكُثُهَا اَبَدًا وَّاَلْزِمْنِيْ سَبِيْلَ الْاِسْتِقَامَةِ لَا اَزِيْغُ عَنْهَا اَبَدًا اَللّٰهُمَّ انْقُلْنِيْ مِنْ ذُلِّ الْمَعْصِيَةِ اِلٰى عِزِّ الطَّاعَةِ وَاَغْنِنِيْ بِحَلَالِكَ عَنْ حَرَامِكَ وَبِطَاعَتِكَ عَنْ مَعْصِيَتِكَ وَبِفَضْلِكَ عَمَّنْ سِوَاكَ وَنَوِّرْ قَلْبِيْ وَقَبْرِيْ وَاَعِذْنِيْ مِنَ الشَّرِّ كُلِّهٖ وَاجْمَعْ لِيَ الْخَيْرَ كُلَّهٗ.

حضرت ابن عمر کان مروي آهي ته هي دعا عرفي جي ڏينهن آواز مٿي کري پڙهندو هو. اَللّٰهُمَّ اهْدِنَا بِالْهُدٰى وَزَيِّنَّا بِالتَّقْوٰى وَاغْفِرْ لَنَا فِي الْاٰخِرَةِ وَالْاُوْلٰى

ٻيو آواز هيٺ کري پڙهندو هو اَللّٰهُمَّ اِنِّيْ اَسْئَلُكَ رِزْقًا طَيِّبًا مُّبَارَكًا اَللّٰهُمَّ اِنَّكَ اَمَرْتَ بِالدُّعَاءِ وَقَضَيْتَ عَلٰى نَفْسِكَ بِالْاِجَابَةِ وَاِنَّكَ لَا تُخْلِفُ الْمِيْعَادَ وَلَا تَنْكُثُ عَهْدَكَ اَللّٰهُمَّ مَا اَحْبَبْتَ مِنْ خَيْرٍ فَحَبِّبْهُ اِلَيْنَا وَيَسِّرْهُ لَنَا وَمَا كَرِهْتَ مِنْ شَيْءٍ فَكَرِّهْهُ اِلَيْنَا وَجَنِّبْنَاهُ وَلَا تَنْزِعْ مِنَّا الْاِسْلَامَ بَعْدَ اِذْ هَدَيْتَنَا.

حضرت ابن عباس حضرت جن کان عرفه جي ڏينهن هي دعا روايت ڪئي آهي. اَللّٰهُمَّ اِنَّكَ تَرٰى مَكَانِيْ وَتَسْمَعُ كَلَامِيْ وَتَعْلَمُ سِرِّيْ وَعَلَانِيَتِيْ

وَلَا يَخْفَىٰ عَلَيْكَ شَيْءٌ مِنْ أَمْرِي أَنَا الْبَائِسُ الْفَقِيرُ الْمُسْتَغِيثُ الْمُسْتَجِيرُ الْوَجِلُ الْمُشْفِقُ الْمُقِرُّ الْمُعْتَرِفُ بِذَنْبِهِ أَسْأَلُكَ مَسْأَلَةَ الْمِسْكِينِ وَأَبْتَهِلُ إِلَيْكَ ابْتِهَالَ الْمُذْنِبِ الذَّلِيلِ وَأَدْعُوكَ دُعَاءَ الْخَائِفِ الْمُضْطَرِّ وَمَنْ خَضَعَتْ لَكَ رَقَبَتُهُ وَفَاضَتْ لَكَ عَيْنَاهُ وَذَلَّ لَكَ جَسَدُهُ وَرَغِمَ أَنْفُهُ اللّٰهُمَّ لَا تَجْعَلْنِي بِدُعَائِكَ رَبِّ شَقِيًّا وَكُنْ لِي رَءُوفًا رَحِيمًا يَا خَيْرَ الْمَسْئُولِينَ وَيَا خَيْرَ الْمُعْطِينَ -

فائده :- ڪتابن ۾ لکيو آهي ته حج جي عملن ۾ ڪا به هڪڙي دعا هميشه پڙهڻ لاءِ مقرر نه ڪري، ڇو ته انهي صورت ۾ حضور قلب جو ۽ خشوع ۽ خضوع پورو نه رهندو ۽ گهڻو هڪڙي دعا گاهي في پڙهندو رهندو ته خيال ۽ توجه انهي ڏانهن پورو نه رهندو وهو المراد والمقصود الاهم من الدعاء ٻيو هي به سبب آهي ته هڪڙي قسم دعا ۽ عبادت سان انسان طبعاً ملول ٿيو پوي. تنوع اقسام دعوات وعبادات باعث مزيد شوق ۽ ذوق آهي انسان طبعاً انهي مان ملول نه ٿيندو. ۽ حديث شريف ۾ آهي ته خدا تعالى ملول نٿو ٿئي جيستائين انهن ملول نه ٿيندا.

مزدلفه يعني مشعر الحرام جيون دعائون

هن جاءِ ۾ به ذڪر ۽ دعا ڪرڻ لاءِ خاص طرح ارشاد رباني آهي ته وَإِذَا أَفَضْتُمْ مِنْ عَرَفَاتٍ فَاذْكُرُوا اللّٰهَ عِنْدَ الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ وَاذْكُرُوهُ كَمَا هَدَاكُمْ وَإِنْ كُنْتُمْ مِنْ قَبْلِهِ لَمِنَ الضَّالِّينَ تهنڪري هن رات جمع الخير والبرڪات ۾ ذڪر ۽ دعائون تلاوت قرآن شريف گهڻي ڪري ۽ لبيڪ ڪثرت سان چوي رات جاڳي نفل نمازون پڙهڻ تسبيح تحميد وظائف ۽ درود شريف سان مشغول رهڻ مستحب آهي. استغفار پڙهڻ ۽ مغفرت گهرڻ جي ته زياده ڪوشش ڪرڻ گهرجي ڇو ته هي جاءِ محل اجابت دعا جي آهي ۽ حضرت جن جي دعا بخشش امت لاءِ هتي قبول ٿي آهي جنهن جو نقل اڳي لکيل آهي. ٻيو هن رات کي شرف زماني

۽ مڪاني حاصل آهي. جيڪي وظائف ۽ دعائون اچين، سو پڙهڻ، ڪلام الله شريف جيترو ياد هجيس تنهن پڙهڻ ۾ مشغول رهي. ۽ هي دعائون پڙهڻ به ماثور آهن.

اَللّٰهُمَّ اِلَيْكَ اَرْغَبُ وَ اِيَّاكَ اَرْجُوْ فَتَقَبَّلْ نُسُكِيْ وَ وَفِّقْنِيْ وَ ارْزُقْنِيْ فِيْهِ مِنَ الْخَيْرِ اَكْثَرَ مِمَّا اَطْلُبُ وَلَا تُخَيِّبْنِيْ اِنَّكَ اَنْتَ اللّٰهُ الْجَوَادُ الْكَرِيْمُ - اَللّٰهُمَّ اِنِّيْ اَسْئَلُكَ اَنْ تَرْزُقَنِيْ فِيْ هٰذَا الْمَكَانِ جَوَامِعَ الْخَيْرِ كُلِّهٖ وَ اَنْ تُصْلِحَ شَانِيْ كُلَّهٗ وَ اَنْ تَصْرِفَ عَنِّيْ الشَّرَّ كُلَّهٗ فَاِنَّهٗ لَا يَفْعَلُ ذٰلِكَ وَلَا يَجُوْدُ بِهٖ اِلَّا اَنْتَ.

مشعرالحرام هڪ ننڍڙو جبل مزدلفه جي اندر آهي جنهنکي قزح به چوندا آهن جيڪڏهن ممڪن هجي ته انهيءَ تي چڙهي ۽ جي نه ته انهيءَ جي ڀرسان قبلي ڪي سامهون بيهي تحميد ۽ تڪبير تسبيح ۽ تهليل ۽ لبيڪ بار بار پڙهي ۽ هي دعا پڙهڻ مستحب آهي - اَللّٰهُمَّ كَمَا وَقَفْتَنَا فِيْهِ وَ اَرَيْتَنَا اِيَّاهُ فَوَفِّقْنَا لِذِكْرِكَ كَمَا هَدَيْتَنَا وَاغْفِرْ لَنَا وَ ارْحَمْنَا كَمَا وَعَدْتَنَا بِقَوْلِكَ وَ قَوْلُكَ الْحَقُّ فَاِذَا اَفَضْتُمْ مِّنْ عَرَفَاتٍ فَاذْكُرُوا اللّٰهَ عِنْدَ الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ وَاذْكُرُوْهُ كَمَا هَدٰىكُمْ وَ اِنْ كُنْتُمْ مِّنْ قَبْلِهٖ لَمِنَ الضَّآلِّيْنَ ثُمَّ اَفِيْضُوْا مِنْ حَيْثُ اَفَاضَ النَّاسُ وَاسْتَغْفِرُوا اللّٰهَ اِنَّ اللّٰهَ غَفُوْرٌ رَّحِيْمٌ.

۽ هي آيت سڳوري بار بار دعا لاءِ پڙهندو رهي:-

رَبَّنَا اٰتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَّ فِي الْاٰخِرَةِ حَسَنَةً وَّ قِنَا عَذَابَ النَّارِ ۽ چوي:- اَللّٰهُمَّ لَكَ الْحَمْدُ كُلُّهٗ وَ لَكَ الْكَمَالُ كُلُّهٗ وَ لَكَ الْجَلَالُ كُلُّهٗ وَ لَكَ التَّقْدِيْسُ كُلُّهٗ اَللّٰهُمَّ اغْفِرْ لِيْ جَمِيْعَ مَا اَسْلَفْتُهٗ وَاعْصِمْنِيْ فِيْمَا بَقِيَ وَارْزُقْنِيْ عَمَلًا صَالِحًا تَرْضٰى بِهٖ عَنِّيْ يَا ذَا الْفَضْلِ الْعَظِيْمِ - اَللّٰهُمَّ اِنِّيْ اَسْتَشْفِعُ اِلَيْكَ بِخَوَاصِّ عِبَادِكَ وَ اَتَوَسَّلُ بِكَ اِلَيْكَ اَسْئَلُكَ اَنْ تَرْزُقَنِيْ جَوَامِعَ الْخَيْرِ كُلِّهٖ وَ اَنْ تَمُنَّ عَلَيَّ بِمَا

مَنَنْتَ بِهٖ عَلٰى اَوْلِيَائِكَ وَاَنْ تُصْلِحَ حَالِيْ فِي الْاٰخِرَةِ وَالدُّنْيَا يَا اَرْحَمَ
الرَّاحِمِيْنَ - اَللّٰهُمَّ اَنْتَ خَيْرُ مَطْلُوْبٍ وَّخَيْرُ مَرْغُوْبٍ اِلَيْهِ اِنَّ
لِكُلِّ وَفْدٍ جَائِزَةً وَّقِرًى فَاجْعَلْ قِرَايَ فِيْ هٰذَا الْمَقَامِ قَبُوْلَ تَوْبَتِيْ
وَالتَّجَاوُزَ عَنْ خَطِيْئَتِيْ وَاَنْ تَجْمَعَ عَلَى الْهُدٰى اَمْرِيْ اَللّٰهُمَّ عَجَّتْ
لَكَ الْاَصْوَاتُ بِالْحَاجَاتِ وَحَاجَتِيْ اَنْ لَّا تُخْلِيَنِيْ مِنَ الْخَيْرِ مِنِّيْ وَاَنْ
لَا تَجْعَلَهٗ اٰخِرَ الْعَهْدِ مِنْ هٰذَا الْمَوْقِفِ الشَّرِيْفِ اَللّٰهُمَّ احْشُرْنِيْ
فِيْ زُمْرَةِ الْمُحْسِنِيْنَ لِاَمْرِكَ وَالْعَامِلِيْنَ الَّتِيْ جَاءَ بِهَا كِتَابُكَ
وَحَثَّ عَلَيْهَا رَسُوْلُكَ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ -

مزدلفه کان موٽي منیٰ ۾ اچڻ مهل دعا

اَللّٰهُمَّ هٰذِهٖ مِنًى قَدْ اَتَيْتُهَا وَاَنَا عَبْدُكَ وَفِيْ قَبْضَتِكَ اَسْئَلُكَ اَنْ
تَمُنَّ عَلَيَّ بِمَا مَنَنْتَ بِهٖ عَلٰى اَوْلِيَائِكَ اَللّٰهُمَّ اِنِّيْ اَعُوْذُ بِكَ مِنَ
الْحِرْمَانِ وَالْمُصِيْبَةِ فِيْ دِيْنِيْ يَا اَرْحَمَ الرَّاحِمِيْنَ -

رمي جمار جي وقت دعائون

جڏهن پٿر ٿو هڻي شيطان کي جيتي تڏهن هرهڪ پٿر جي اڇلائڻ
مهل چوي. بسم الله الله اكبر رغما للشيطٰن ورضى للرحمٰن پوءِ
حضرت عبدالله بن مسعودؓ هن وقت هيءَ دعا پڙهندو هو اَللّٰهُمَّ اجْعَلْهُ
حَجًّا مَّبْرُوْرًا وَّسَعْيًا مَّشْكُوْرًا وَّذَنْبًا مَّغْفُوْرًا ۽ قاسم بن محمدؓ پڙهندو
هو اَللّٰهُمَّ لَكَ وَلَكَ الشُّكْرُ ۽ حضرت علي شاهؓ کان روايت آهي ته
هر پٿر هڻڻ کان پوءِ هي دعا پڙهندو هو اَللّٰهُمَّ اهْدِنِيْ بِالْهُدٰى
وَقِنِيْ بِالتَّقْوٰى وَاجْعَلِ الْاٰخِرَةَ خَيْرًا لِّيْ مِنَ الْاُوْلٰى -

اضحيه کي ذبح ڪرڻ وقت هيءَ دعا پڙهي

اِنِّيْ وَجَّهْتُ وَجْهِيَ لِلَّذِيْ فَطَرَ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضَ حَنِيْفًا وَّمَا اَنَا
مِنَ الْمُشْرِكِيْنَ اِنَّ صَلَاتِيْ وَنُسُكِيْ وَمَحْيَايَ وَمَمَاتِيْ لِلّٰهِ رَبِّ
الْعٰلَمِيْنَ لَا شَرِيْكَ لَهٗ وَبِذٰلِكَ اُمِرْتُ وَاَنَا مِنَ الْمُسْلِمِيْنَ اَللّٰهُمَّ مِنْكَ

لَكَ بِسْمِ اللهِ وَاللهُ اَكْبَرُ.

حلق جي وقت جي دعا

جڏهن مٿو ڪوڙائڻ گهري انهي وقت مستحب آهي ته وار مڃهن سان جهلي پڙهي تڪبير "اَللهُ اَكْبَرُ اللهُ اكبر الله اكبر" جو پوءِ هي دعا پڙهي اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ عَلٰى مَا هَدَانَا اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ عَلٰى مَا اَنْعَمَ بِهٖ عَلَيْنَا اَللّٰهُمَّ هٰذِهٖ نَاصِيَتِيْ فَتَقَبَّلْ مِنِّيْ وَاغْفِرْ لِيْ ذُنُوْبِيْ اَللّٰهُمَّ اغْفِرْ لِلْمُحَلِّقِيْنَ وَالْمُقَصِّرِيْنَ يَا وَاسِعَ الْمَغْفِرَةِ. اٰمِيْن.

پوءِ جڏهن مٿو ڪوڙائي فارغ ٿئي تڏهن تڪبير چوي پوءِ هي دعا پڙهي اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِيْ قَضٰى عَنَّا نُسُكَنَا اَللّٰهُمَّ زِدْنَا اِيْمَانًا وَّيَقِيْنًا وَّتَوْفِيْقًا وَّعَوْنًا وَّاغْفِرْ لَنَا وَلِاٰبَائِنَا وَاُمَّهَاتِنَا وَالْمُسْلِمِيْنَ اَجْمَعِيْنَ.

طواف وداع کان بعد هي دعا پڙهي -

جڏهن پنهنجي ملڪ ڏانهن موٽڻ گهري تڏهن طواف وداع جو ڪري ملتزم وٽ اچي بطريق مذڪور التزام ڪري پوءِ هي دعا پڙهي:- اَللّٰهُمَّ اِنَّ الْبَيْتَ بَيْتُكَ وَالْعَبْدَ عَبْدُكَ وَابْنُ عَبْدِكَ وَابْنُ اَمَتِكَ حَمَلْتَنِيْ عَلٰى مَا سَخَّرْتَ لِيْ مِنْ خَلْقِكَ حَتّٰى سَيَّرْتَنِيْ فِيْ بِلَادِكَ وَبَلَّغْتَنِيْ بِنِعْمَتِكَ حَتّٰى اَعَنْتَنِيْ عَلٰى قَضَاءِ مَنَاسِكِكَ فَاِنْ كُنْتَ رَضِيْتَ عَنِّيْ فَازْدَدْ عَنِّيْ رِضًا وَاِلَّا فَمُنَّ الْاٰنَ قَبْلَ اَنْ يَنْاٰى عَنْ بَيْتِكَ دَارِيْ هٰذَا اَوَانُ انْصِرَافِيْ اِنْ اَذِنْتَ لِيْ غَيْرَ مُسْتَبْدِلٍ بِكَ وَلَا بِبَيْتِكَ وَلَا رَاغِبٍ عَنْكَ وَلَا عَنْ بَيْتِكَ اَللّٰهُمَّ فَاَصْحِبْنِي الْعَافِيَةَ فِيْ بَدَنِيْ وَالْعِصْمَةَ فِيْ دِيْنِيْ وَاَحْسِنْ مُنْقَلَبِيْ وَارْزُقْنِيْ طَاعَتَكَ مَا اَبْقَيْتَنِيْ وَاجْمَعْ لِيْ خَيْرَيِ الْاٰخِرَةِ وَالدُّنْيَا اِنَّكَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيْرٌ. اول آخر محمد ﷺ تي صلوٰة سڳوري پڙهي دين دنيا جي بهتري جيون دعائون گهري پاهر نڪري.

مسئله عورت جيڪڏهن عذر واري هجي ته طواف لاءِ مسجد الحرام ۾ داخل

درود شريف اول ۽ آخر دعا جي

ٿي نه سگهي ته مسجد الحرام جي ٻاهران ڪهڙي دروازي تي بيهي اها دعا پڙهي مو ڪلائي. (ڪتاب الاذڪار للامام النووي)

فائدو عالمن لکيو آهي ته هر دعا جي اول ۽ آخر ۾ درود شريف پڙهڻ گهرجي جو ته درود شريف الله تعاليٰ جي درگاهه ۾ هميشه مقبول آهي. رسول ڪريم عليه الصلوٰة والسلام تي پاڻ ۽ سندس ملائڪ هميشه رحمتون ۽ صلواتون موڪلين ٿا انهي اجابت جو دروازو سدا ۽ کليل آهي انهي طفيل اسان جيون دعائون به قبول ٿينديون. جو ته خدا تعاليٰ جي رحمت الله کان وسيع آهي جو پنهنجي حبيب جي واسطي اول ۽ آخر دعا جو قبول ڪري ۽ سندس امتي ۽ طفيلي جي دعا وچين قبول نه ڪري. حج جي دعائن سان هي ڳالهه خاص نه آهي بلڪ هر وقت هر جاءِ تي هر دعا سان لازم آهي ته درود شريف پڙهجي. خاص طرح حج جي اعمالن ۾ جتي درود شريف پڙهڻ جو زياده تاڪيد ۽ استحباب آهي سي هي آهن. احرام ٻڌي لبيڪ چوڻ کان بعد. حجر اسود جي استلام وقت. صفا تي مروه تي عرفات ۾ مسجد خيف ۾. طواف الوداع کان بعد. ۽ حاجي جڏهن حج ڪري ديار حبيب ڏانهن روانو ٿئي تڏهن ته انهي راهه تي خواه مدينه شريف پهچڻ کان بعد سڀني دعائن ۽ وظيفن کان صلوٰة سڳوري ڪثرت سان پڙهڻ پاڻ تي لازم ڪري ڇو ته صلوٰة سڳوري پڙهڻ سان جذبو شوق ۽ ذوق جو جاڳي ٿو ۽ حضرت سرور ڪائنات اللهم صل وسلم عليه جي محبت دل ۾ شعلا زن ٿي ويٺي.

درود شريف جا فضائل

حضور جن سان رابطو قرب ۽ محبت جو قائم ٿئي ٿو جو سرمايهٔ سعادت دارين و سرچشمهٔ برڪات دين و دنيا آهي. هيڪر ته هي طرف کان هن جي دل ۾ محبت جو ڏيو ٻرندو ته ٻئي طرف کان خود آنحضرت عليه الصلوٰة والسلام جي انهي سان محبت پيدا ٿيندي جو ته ـــ

دل را بدل رهي است درين گنبد سپهر

قاعدو ڪليو آهي جيڪڏهن اهو رابطو قرب ۽ محبت جو طرفين کان
قائم ٿيو ۽ هڪڙو عاجز گنهگار امتي زمرهٔ محبن محبوبن جي ۾ داخل
ٿيو ته اهڙي خوش نصيب جي اقبال ۽ نيڪ بختي ۽ سعادتمندي
سان ٻي ڪنهن همسري ۽ برابري ٿيندي.

تنهنڪري الله تبارڪ وتعاليٰ دوست رکندو سين محمدن ۽ ملائڪه
ملأ اعليٰ جو محبوب ٿيندو. الله تبارڪ وتعاليٰ ۽ سندس ملائڪ انهيءَ
محمدن ۽ دعائن جا صبح وسانجهه ڏينداڄا ڏهه جا مٿاهاڪيا ويندا ۽ هنجا گناهه
بخش ڪيا ويندا - حديث شريف ۾ آهي ته هڪڙي ڏينهن سندن موهه مبارڪ
مان تمام خوشي ۽ سرور جا آثار ظاهر ۽ جلوه افروز هوا. اصحابن منت سان
عرض ڪيو ته يا رسول الله اڄ اهڙي خوشي ۽ سرور جو ڪارڻ ڇا آهي؟ پاڻ
فرمايون ته ڪيئن نه ساڻي دل اڄ خوشي کان موج زن نه ٿيندي جو هاڻي ملڪ
جبرئيل اسان وٽ آيو ۽ چيائين ته يا محمدؐ "اللهم صل وسلم عليه" جيڪو تنهنجي امت
مان ڪوبه هڪڙي ڀيري صلوٰة پڙهندو. حق تعاليٰ انهيءَ ۽ اسان تي ڏهه ڀلايون
لکندو ۽ ڏهه گناهه انهيءَ جا عفو ڪندو ۽ ڏهه درجا انهيءَ جا مٿاهان ڪندو.
۽ پاڻ سڳورن فرمايو آهي ته جيڪو مومن هڪ دفعه صلوٰة پڙهي ٿو الله
تبارڪ وتعاليٰ انهيءَ تي ڏهه صلواتون موڪلي ٿو - تنهنڪري جاهي ڪو مومن ٿوري يا گهڻي
ٿوري يا پڙهي جاهي گهڻي پڙهي.

معلوم هجي ته درود شريف پڙهڻ جا فائدا ۽ فضائل ديني خواه دنيوي
بي انداز ۽ بيشمار آهن - جي حديث شريف مان ثابت ٿيل ۽ بزرگن ۽ مشائخن
جي تجربي ۾ آيل آهن. ناظرين جي ترغيب ۽ شوق افزائي لاءِ بعضي
مختصر طور هيٺ لکجن ٿا.

مشائخن لکيو آهي ته هن زماني ۾ جنهنڪي مرشد ڪامل مڪمل جي صحبت ۽ دستگيري
ميسر نه هجي ته سڳوري انهنکي رات ڏينهن درود شريف ڪثرت سان پڙهڻ
گهرجي ڇو ته صلوٰة سڳوري بجاءِ مرشد ڪامل جي آهي ته انسان صفائي قلب

درود شريف جي فضيلت ۽ فائدا

جوڻي نيز باطن جا امر ۽ حاصل ٿيڻ ۽ جيئن مرشد ڪامل ۽ مڪمل جي توجه سان. صلواة پڙهڻ سان دل تان زنگ ڪدورت ۽ ظلمات جا زائل ٿي ويندا ۽ قلب ۾ نور ۽ صفائي حاصل ٿيندي.

براهِ راست بيواسطه حضور جن جي فيض مان سيراب ۽ فيضياب ٿيندو. خواب ۾ سندن ديدار فائض الانوار کان مشرف ٿيندو رهندو. بلڪ بيداري ۾ به سندن جمال باڪمال پنهنجي اکين سان ڏسندو. مرڻ مهل سڪرات موت جي آساني - آخرت ۾ سندن شفاعت جو حقدار ٿيڻ قيامت جي ڏينهن شدائد واهوال محشر کان نجات لهڻ - اُڃ جي سختي کان محفوظ رهڻ - عرش جي پاڇي ۾ جاءِ لهڻ - ميزان ۾ عملن جو ڳرو ٿيڻ - پل صراط تان نور جي تجلي وانگي لنگهڻ - حضرت جن سان هٿ ۾ هٿ ڏئي گڏجڻ. سندن بارگاه قرب ۽ حضوري ۾ جاءِ ورتڻ جيئنڪه ته حديث شريف ۾ آيل آهي ته اولى الناس بي يوم القيامة اكثرهم علي صلوة ۽ ويجهو تر ماڻهو جو قيامت جي ڏينهن مون وٽ اهو هوندو جو مون تي گهڻي صلواة پڙهندو هوندو. هي ته آهن اخروي فائدا دنيا ۾ هن کان آزادي - مشڪلات زماني جي آساني. مقاصد ۽ مطالب ۾ ڪاميابي - وبا طاعون ۽ ٻين سخت بيمارين کان شفاياب ٿيڻ ۽ ڏکن جو دور ٿيڻ - فقر ۽ فاقه کان ڇوٽڪارو ملڻ. مال ۾ زيادتي ۽ ڪمائي ۾ برڪت پوڻ - اولاد ۾ - اولاد جي اولاد ۾ بلڪ پيڙهين تائين برڪت پوڻ.

مسلمانو هي سڀ فائدا ۽ برڪتون صلواة سڳوري پڙهڻ جيون اٿو - هاڻي اوهانکي ڪيتري قدر صلواة سڳوري پڙهڻ گهرجي. تنهنجو بيان ته اوهانکي هيءَ حديث مان پڌرو ٿئي ٿو جا هن باره ۾ ڪافي ۽ شافي آهي.

حضرت اُبي بن ڪعب اصحابي هڪ ڀيري ڏنهن حضرت جن جي خدمت ۾ عرض ڪيو ته يا رسول الله صلى الله عليه وسلم آءٌ اوهان تي صلواة پڙهندو آهيان

توهان لاءِ ڪيترو وقت يا اندازو مقرر ڪريان. فرمايون ته جيترو توکي وڻي
عرض ڪيائين ته چوٿون حصو پنهنجي ورد وظيفي جو مقرر ڪريان؟ ٻڌائي فرمايون
تنهنجي مرضي پر جي وڌائيندين ته تولاءِ بهتر آهي. عرض ڪيائين ته اڌ حصو
صلواة ۾ صرف ڪريان؟ فرمايون تنهنجي مرضي پر جي وڌيڪ ڪندين ته
تولاءِ بهتر آهي عرض ڪيائين ته سڀ وقت پنهنجو درود شريف لاءِ وقف
ڪريان؟ ٻڌائي فرمايون إِذًا تُكْفَىٰ هَمَّكَ وَيُغْفَرُ ذَنْبُكَ جي امنيون ڪندين
ته تنهنجا هم غم دفع ٿيندا ۽ گناهه تنهنجا بخشيا ويندا. هي سڀ فوائد موصل
ته صحيح ۾ نوڌ علي نود آهن. مگر وڏي ڳالهه ته الله تبارڪ وتعاليٰ اسانتي
صلواة پڙهڻ قطعي فرض ڪئي آهي. اسانتي پنڌ سرخ جي بجاءِ آڻي لازمي
۽ ضروري آهي. ڏسو ته الله تبارڪ وتعاليٰ قرآن مجيد ۽ فرقان حميد ۾
ڪهڙي لطيف پيرايه ۾ سمجهي اندازسان اسان کي حڪم فرمايو آهي ته
إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ. يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا صَلُّوا
عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا.

تحقيق خدا تعاليٰ پاڻ ۽ ملائڪ انهنجا صلواتون ۽ رحمتون موڪلين ٿا مٿي
نبي ڪريم عليه الصلواة والسلام جي- اي مومنا اوهين ۽ صلواتون پڙهو ۽ سلام
جيڪو مٿي رسول ڪريم عليه الصلواة والسلام جي.

ڪو رشير يا ڪو امير پنهنجي نوڪرن جي ترغيب ۽ تاڪيد لاءِ حڪم ڪندو آهي
ته هو جيئن آهي ته اي منهنجا سچا فرمانبردارو! آءُ پاڻ ۽ منهنجا خاص
"مقربان بارگاهه" سڀ هي ڪم ڪريون ٿا اوهين ۽ اسان سان گڏ هي
ڪم ڪريو. ته انهنڪي نهايت تاڪيد ۽ وڏي دلداري ٿيندي آهي. اهڙيءَ
صفت ۽ اهڙي فضيلت خاص هن عبادت ۾ آهي جو الله تعاليٰ پنهنجي رحمت
سان پنهنجي بندن کي هن ڳالهه ۾ شامل ڪيو آهي ته اسين پاڻ پنهنجي
حبيب تي رحمتون موڪليان ٿا ۽ منهنجا ملائڪ موڪلين ٿا. اي مومنو!
اوهين ۽ صلواتون ۽ سلام موڪليو.

فائدلا:- مجلس ۾ ڪٿي به حضرت جن جو مٿو مو جيارو نالو محمد
(صلى الله عليه وسلم) ٻڌجي ته مؤمن کي مڪدم بلند آواز سان صلواة
پڙهڻ گهرجي ڪن عالمن ته بار بار سڌڻ نالي ٻڌڻ سان صلواة پڙهڻ
فرض لکي آهي ۽ هڪ مجلس ۾ هڪ دفعو پڙهڻ فرض چيو آهي ۽ زياده پڙهڻ
مستحب- ۽ حديث شريف ۾ آهي ته وڏو بخيل اهو آهي جو منهنجو نالو اهڙي
وقت ياد ڪيو وڃي ۽ مون تي صلواة نه پڙهي-
تنهنڪري ضروري آهي جو هر بار نالي ٻڌڻ سان صلواة پڙهي صلواة پڙهڻ
بيگر هزار بار مجلس ۾ تڪرار ٿئي ڇو نه ڪري-
فائدلا:- ڪتابن لکيو آهي ته جيڪو ڪي ته مذڪوره فوائد ۽ فضائل
درود شريف مان بهره ور ٿئي ٿو نالو سندس مصلين جي جماعت ۾ داخل
ٿئي ٿو انهي ڪري هر روز هزار بار درود شريف پڙهڻ گهرجي نت پنج سؤ
پيو اڪم ازڪم ته سؤ پيرا ڪان گهٽ نه ڪري ته مصلين جي دفتر ۾ سندس
نالو داخل ٿئي-
هاڻي صلواة سڳوري جا ڪجهه ماثور ۽ مقبول صيغا جنهن جي عبارت مختصر ۽ ياد
ڪرڻ ۾ سولا هجن- سي اسين هيٺ لکون ٿا- انهن مان جيڪو "صيغو" مصلي
کي دلپسند ٿئي جنهن مان روح کي حظ ۽ دل کي سرور حاصل ٿئي سو پنهنجي
ورد وظيفه لاءِ مقرر ڪري ڇاڪاڻ ته سڀئي صيغا مان پنهنجي جان معطر
۽ زبان شيرين ڪندو رهي-
پهريون صيغو:- اَللّٰهُمَّ صَلِّ عَلٰى مُحَمَّدٍ وَّعَلٰى اٰلِ مُحَمَّدٍ كَمَا صَلَّيْتَ
عَلٰى اِبْرَاهِيْمَ وَعَلٰى اٰلِ اِبْرَاهِيْمَ اِنَّكَ حَمِيْدٌ مَّجِيْدٌ ۝ اَللّٰهُمَّ بَارِكْ عَلٰى
مُحَمَّدٍ وَّعَلٰى اٰلِ مُحَمَّدٍ كَمَا بَارَكْتَ عَلٰى اِبْرَاهِيْمَ وَعَلٰى اٰلِ اِبْرَاهِيْمَ
اِنَّكَ حَمِيْدٌ مَّجِيْدٌ ۝
ياد رکڻ گهرجي ته ڪان جيڪي صيغا درود شريف جا مروي آهن تن سڀني ۾
هي صيغو صحيح ترين روايت سان صحاح سته ۾ مذڪور آهي ۽ انهي ڪري بهترين صيغو

جو تسليم ڪيو اٿن انهيءَ سبب ڪري نماز جا افضل العبادات آهي تنهن انهيءَ افضل صيغو اختيار ڪيو اٿن ۽ لکيو اٿن ته جيڪو قسم کڻي ته آئون بهترين درود شريف پڙهندس ته طلاق آهي يا عتاق آهي سو هي صيغه پڙهي ساڻس حانث نه ٿيندو.

مؤمن کي گهرجي ته جيڪي الفاظ پاڻ سڳورن صلواة پڙهڻ لاءِ ارشاد فرمايا آهن انهيءَ تي نماز ۾ خواه غير نماز جي ملازمت ۽ محافظت ڪري ۽ انهنکي بهترين صيغو ڪري سمجهي. پاڻ سڳورن کان ڪيتريون ئي الفاظ درود شريف جا مروي آهن حديثن ۾ مذڪور آهن اڪثر تنهن ۾ ذڪر آهي حضرت ابراهيم علي نبينا وعليه السلام ۽ انهيءَ جي اولاد جي ۽ پاڻ سڳورن جي اولاد جي ياد ڪيو اٿن ۽ سڀني جا الفاظ باهم متقارب آهن. ٿورو ڪو تفاوت روايتن ۾ بعضي اگهٽ يا وڌ آيا آهن. مگر اصل سڀني جو هڪڙو آهي.

مسئله پاڻ سڳورن کان جيڪي صيغا صلواة جا مروي آهي انهن ۾ سندن نالي مبارڪ ساڻ سيد نالو لفظ ڪونه آيو آهي مگر عالمن کي گهرجي ته جنهن صلواة سڳوري پڙهڻ نماز ۾ هجي يا نماز کان باهر ته ادب ۽ تعظيم جي واسطي سندن نالي ساڻ لفظ سيدنا جو چوڻ فقه جي مشهور ڪتاب در مختار ۾ آهي ته و يندب السيادة لان زيادة الاخبار بالواقع عين سلوك الادب فهو افضل من تركه.

اصحاب علماءِ شافعيه ۽ انهيءَ مسئله جي تصريح ڪئي آهي. هن فقير جو عمل به انهيءَ تي آهي. مگر التحيات ۾ لفظ سڳوري وڌ نه ڪيو تنهنجو وجه ظاهر آهي جو ته هتي اظهار توحيد ۽ ربوبيت الله تعالیٰ جي آهي ۽ هي مقام مدح ۽ ثنا جو ۽ اظهار شان رسالت ۽ نبوت جو. هتي اقرار عبوديت جو ڪجهه ۽ هتي اظهار سيادت جو. اهڙيءَ طرح ڪلمه شهادت ۽ بانگ ۾ منقول الفاظن تي اڪتفا ڪرڻ گهرجي. تنهن ڪمي بيشي ڪا نه ڪجي.

ٻيو صيغو

اَللّٰهُمَّ صَلِّ عَلٰى مُحَمَّدِ نِ النَّبِيِّ الْاُمِّيِّ وَاَزْوَاجِهٖ اُمَّهَاتِ الْمُؤْمِنِيْنَ وَذُرِّيَّتِهٖ وَاٰلِ بَيْتِهٖ كَمَا صَلَّيْتَ عَلٰى اِبْرَاهِيْمَ اِنَّكَ حَمِيْدٌ مَّجِيْدٌ۔

حديث شريف ۾ هن صلوٰة سڳوري جي ٻه گهڻيون فضيلتون آيل آهن، پاڻ سڳورن فرمايو آهي ته جيڪو پاڻ تي هونئن اهڙي ثواب پوري پيمانه سان ملي ته هن طرح سان چوي:- اَللّٰهُمَّ صَلِّ عَلٰى مُحَمَّدِ نِ النَّبِيِّ الْاُمِّيِّ۔ الٰى آخر

ٽيون صيغو

اَللّٰهُمَّ صَلِّ عَلٰى سَيِّدِنَا مُحَمَّدِ نِ السَّابِقِ لِلْخَلْقِ نُوْرُهٗ وَرَحْمَةٌ لِّلْعَالَمِيْنَ ظُهُوْرُهٗ عَدَدَ مَا مَضٰى مِنْ خَلْقِكَ وَمَا بَقِيَ وَمَنْ سَعِدَ مِنْهُمْ وَمَنْ شَقِيَ صَلٰوةً تَسْتَغْرِقُ الْعَدَّ وَتُحِيْطُ بِالْحَدِّ صَلٰوةً لَا غَايَةَ لَهَا وَلَا اِنْتِهَاءَ وَلَا اَمَدَ لَهَا وَلَا اِنْقِضَاءَ صَلٰوةً دَائِمَةً بِدَوَامِكَ وَعَلٰى اٰلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ كَذٰلِكَ وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ عَلٰى ذٰلِكَ۔

چوٿون صيغو

اَللّٰهُمَّ صَلِّ عَلٰى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ اَفْضَلَ مَا صَلَّيْتَ عَلٰى اَحَدٍ مِّنْ خَلْقِكَ صَلٰوةً دَائِمَةً بِدَوَامِكَ بَاقِيَةً بِبَقَائِكَ صَلٰوةً تَكُوْنُ لَكَ رِضًى وَلِحَقِّهٖ اَدَاءً صَلٰوةً مَقْبُوْلَةً لَدَيْكَ مَعْرُوْضَةً عَلَيْهِ وَعَلٰى اٰلِهٖ وَصَحْبِهٖ وَبَارِكْ وَسَلِّمْ۔

هي مبارڪ صيغو تابعين جي زماني کان وٺي هميشه مشائخ عظام ۽ اولياءِ ڪرام جو معمول آهي وڏي تاثير ۽ برڪت وارو آهي. پنهنجن مريدن کي هن صيغه جي وصيت ڪندا هئا ۽ اجازت ڏيندا هئا جنهن جي پڙهڻ سان خاص فيض ۽ نور دل کي راحت ۽ سرور حاصل ٿيندو.

پنجون صيغو

اَللّٰهُمَّ صَلِّ عَلٰى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَّاٰلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَاَوْلَادِهٖ وَاَزْوَاجِهٖ وَذُرِّيَّتِهٖ

وأهل بيته واصهاره وانصاره واشياعه ومحبيه وأمته وعلينا معهم أجمعين -

هو صيغو ڏاڍو پيارو ۽ دل کي وڻندڙ آهي جو ته انهيءَ ۾ سڳورن جا سڀ عزيز قريب ۽ پيارا پيارا اصحاب ۽ امتي سڀ صريحا مذڪور آهن -

حضرت امام حسن بصري چيو آهي ته جيڪو چاهي ته آئون حوض ڪوثر مان پيالا ڀري پيان سو هي درود شريف پڙهي -

ڇهون صيغو

اَللّٰهُمَّ صَلِّ عَلٰى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ فِي الْاَوَّلِيْنَ وَصَلِّ عَلٰى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ فِي الْاٰخِرِيْنَ وَصَلِّ عَلٰى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ فِي الْمُرْسَلِيْنَ وَصَلِّ عَلٰى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ فِي الْمَلَاءِ الْاَعْلٰى اِلٰى يَوْمِ الدِّيْنِ اَللّٰهُمَّ اَعْطِ سَيِّدَنَا مُحَمَّدَ نِ الْوَسِيْلَةَ وَالْفَضِيْلَةَ وَالشَّرَفَ وَالدَّرَجَةَ الرَّفِيْعَةَ وَابْعَثْهُ مَقَامًا مَّحْمُوْدًا اَللّٰهُمَّ اٰمَنْتُ بِسَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَّلَمْ اَرَهٗ فَلَا تَحْرِمْنِيْ فِي الْحَيٰوةِ رُؤْيَتَهٗ وَارْزُقْنِيْ صُحْبَتَهٗ وَتَوَفَّنِيْ عَلٰى مِلَّتِهٖ وَاسْقِنِيْ مِنْ حَوْضِهٖ شَرَابًا مَّرِيْئًا سَائِغًا هَنِيْئًا لَا اَظْمَأُ بَعْدَهٗ اَبَدًا اِنَّكَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيْرٌ - اَللّٰهُمَّ اَبْلِغْ رُوْحَ سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ مِّنِّيْ تَحِيَّةً وَّسَلَامًا اَللّٰهُمَّ كَمَا اٰمَنْتُ بِهٖ وَلَمْ اَرَهٗ فَلَا تَحْرِمْنِيْ فِي الْجَنَّةِ رُؤْيَتَهٗ -

هن درود شريف جي فضائل ۾ مشائخن کان منقول آهي ته جيڪو هي صيغو ٽي ڀيرا صبح جو ٽي ڀيرا شام جو پڙهندو - انهيءَ گناهن جي پاڙ پٽجي ويندي - خطائون نهنجون ميٽجي وينديون - دشمن تي فتحياب ٿيندو - هميشه خوش رهندو - دعا انهيءَ جي مستجاب ٿيندي - توفيق خير جي حاصل ٿيندس ۽ رسول ڪريم عليه الصلوٰة والسلام سان بهشت برين ۾ رهڻ نصيب ٿيندو -

ستون صيغو

اَللّٰهُمَّ صَلِّ عَلٰى سَيِّدِنَا مُحَمَّدِنِ النَّبِيِّ الْاُمِّيِّ الطَّاهِرِ الزَّكِيِّ صَلٰوةً تُحَلُّ بِهِ الْعُقَدُ وَ تُفَكُّ بِهِ الْكُرَبُ صَلٰوةً تَكُوْنُ لَكَ رِضًا وَلِحَقِّهٖ اَدَاءً وَعَلٰى اٰلِهٖ وَصَحْبِهٖ وَبَارِكْ وَسَلِّمْ - شيخ عبدالحق محدث دهلوي لکي ٿو ته، هيءُ درود شريف حضرت پير دستگير قدس الله تعاليٰ سره کان منقول آهي. هن درود شريف جي پڙهڻ سان دل روشن ٿئي ٿي، سينو کلي ٿو، حاجتون پوريون ٿين ٿيون، غم ۽ ڳڻتيون دفع ٿين ٿيون.

النور صيغو

اَللّٰهُمَّ صَلِّ عَلٰى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَّعَلٰى اٰلِ سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ صَلٰوةً تُنْجِيْنَا بِهَا مِنْ جَمِيْعِ الْاَهْوَالِ وَالْاٰفَاتِ وَتَقْضِيْ لَنَا بِهَا جَمِيْعَ الْحَاجَاتِ وَتُطَهِّرُنَا بِهَا مِنْ جَمِيْعِ السَّيِّئَاتِ وَتَرْفَعُنَا بِهَا عِنْدَكَ اَعْلَى الدَّرَجَاتِ وَ تُبَلِّغُنَا بِهَا اَقْصَى الْغَايَاتِ مِنْ جَمِيْعِ الْخَيْرَاتِ فِي الْحَيٰوةِ وَبَعْدَ الْمَمَاتِ اِنَّكَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيْرٌ.

مصيبتن جي ٽارڻ واسطي آفات ارضي وسماوي جي دفع ڪرڻ لاءِ، مقصدن جي حاصل ڪرڻ لاءِ، وبا طاعون ۽ ٻين بيمارين کان شفا پائڻ لاءِ. گناهن جي مغفرت ۽ دين دنيا جي بهتري لاءِ. مطلب ته هر قسم مطلبن ۾ ڪاميابي ۽ سخت مشڪلات جي آساني لاءِ هي درود شريف هميشه مشائخن جو معمول ۽ مجرب وظيفو آهي. تنهن جي ترتيب هي آهي جو هزار ڀيرا هڪڙي مجلس ۾ پڙهي. جيڪڏهن هڪڙو ماڻهو نه پڙهي نه سگهي ته جماعت ڪري پڙهن جي ڏهن ڄڻن سؤ سؤ ڀيرا پڙهي. ۽ جي سؤ ڀيرا به پڙهي نه سگهي ته هڪ سؤ ڀيرا هر روز پڙهي. ان شاء الله تعاليٰ ڪهڙو به مشڪل هوندو ته آسان ٿيندو. هڪڙي بزرگ اوليا صالح موسيٰ کان صحيح روايت سان نقل آهي ته هڪڙي دفعه سمونڊ ۾ ٻيڙي ٻڏي رهي هئي ۽ سخت تانجو هڪڙو سخت قسم طوفان جو پيدا ٿيو "جنهن ڪري اوڇلائيندي" جيئن آهي اهڙي حالت ۾ ٻيڙيءَ جو سلامت نڪرڻ محال آهي" آءٌ انهي فڪر ۽ غم جي ماري ڪري سمهي پيس. خواب ۾ حضرت جن کي ڏسان ٿو ته مون کي فرمائين ٿا "اللهم صلي وسلم عليه" ته تون ٻيڙيءَ وارن کي چئو ته هزار ڀيرا اللهم صل علي محمد

صلوٰة تنجينا بها الى آخر مٿيون درود شريف پڙهڻ مون اُني بڙي وارن
کي پنهنجو خواب ٻڌايو ته گڏجي ويهي درود شريف پڙهڻ شروع ڪيوسين
اڃا ٽي سؤ پڙهيو سين ته خدا تعالى جي قدرت سان اهو واء ۽ طوفان
اسان تان ٽري ويو ۽ ببرڪت صلوٰة سڳوري جي اسان اهڙي آفت کان
نجات حاصل ڪيو. سچ چيو آهي ؎

زحادثات زمانہ نجات اگر طلبی — درود گو بجناب محمد عربی

مسلمانن اهي فارسي شعر، انوهان هميشه ٻڌو سؤ هوندو مگر هن کي شاعري تخيل
يا مبالغو نه سمجهو. هي شعر بلڪل حقيقت تي مبني آهي بلڪ واقعي حقيقت هي ڪلي
مان هڪڙي ٿوري جزي جو اظهار آهي. جو ته حديث شريف ۾ بيان ٿ
سڳورن ٻنهي اصحابي کي جنهن سمورو وقت صلوٰة سڳوري پڙهڻ ۾ صرف
ڪرڻ گهريو اهيو مضمون صريحًا فرمايو آهي ته إِذًا تُكْفَى هَمَّكَ وَيُغْفَرُ ذَنْبُكَ
اهڙي حالت ۾ ته تنهنجا غم دفع ڪيا ويندا ۽ تنهنجا گناه بخشيا ويندا.

ٽئون صيغو

اَللّٰهُمَّ صَلِّ عَلٰى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَّعَلٰى اٰلِ سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ بِعَدَدِ كُلِّ دَاءٍ وَّدَوَاءٍ
وَبَارِكْ وَسَلِّمْ عَلَيْهِ وَعَلَيْهِمْ كَثِيْرًا. هي درود شريف مولانا خالد نقشبندي
جو واسطي دفع طاعون جي عجب آهي وباء ۽ طاعون جي زماني ۾ ڪثرت سان
پڙهي خصوصًا هر وقت نماز کان پوءِ ٽي ڀيرا ورد ڪجي ته بلا دفع ٿيندي
بلڪ هر قسم بيماري کان شفا پائجي واسطي پڙهڻ گهرجي. بعضي ڪتابن
۾ بعدد كل داءٍ ودواءٍ کان پوءِ بِعَدَدِ كُلِّ عِلَّةٍ وَّشِفَاءٍ به منقول آهي
۽ ورد جي آخر ۾ لفظ ڪثيرا جي بدران هي پڙهجي. وَصَلِّ وَسَلِّمْ عَلٰى جَمِيْعِ الْاَنْبِيَاءِ
وَالْمُرْسَلِيْنَ وَاٰلِ كُلٍّ وَّصَحْبِ كُلٍّ اَجْمَعِيْنَ وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِيْنَ پڙهي ختم ڪجي

دفع طاعون جي واسطي

ڏهون صيغو

اَللّٰهُمَّ صَلِّ عَلٰى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَّعَلٰى اٰلِ سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ صَلٰوةً اَنْتَ لَهَا
اَهْلٌ وَّهُوَ لَهَا اَهْلٌ وَبَارِكْ وَسَلِّمْ. هي درود شريف حضرت جن جو مقبول ۽

مرغوب ٿيو آهي - نقل آهي ته ڪن بزرگن سندن حضور شريف ۾ هميشه هي
صلواة سڳوري پڙهڻ تي مداومت ڪئي ۽ جڏهن مدينه شريف کان نڪتي
ملڪ ڏانهن وڃڻ جو ارادو ڪيائون ته انهن فرمايو ته منهنجي وقت اچان ٿي
رهڻ جو اسان کي تنهنجو ڏاڍو تمام خوش آيو آهي -

السلام عليك يا رسول الله - السلام عليك يا حبيب الله - السلام عليك
يا خليل الله - السلام عليك يا خير خلق الله - السلام عليك يا صفوة الله السلام
عليك ويا خيرة الله - السلام عليك يا سيد المرسلين - السلام عليك يا
امام المتقين - السلام عليك يا من ارسله الله رحمة للعالمين - السلام عليك
يا شفيع المذنبين - السلام عليك يا مبشر المسلمين - السلام عليك يا خاتم
النبيين - السلام عليك وعلى جميع الانبياء والمرسلين والملائكة المقربين
السلام عليك وعلى الك واهل بيتك واصحابك اجمعين وسائر عباد الله
الصالحين جزاك الله تعالى عنا افضل واكمل ما جزى به رسولا عن امته
ونبيا عن قومه وصلى الله وسلم عليك ازكى واعلى واتم صلوة صلاها على احد
من خلقه - اشهد ان لا اله الا الله وحده لا شريك له واشهد انك عبده ورسوله
وخيرته من خلقه واشهد انك بلغت الرسالة واديت الامانة ونصحت الامة
واقمت الحجة وجاهدت في الله حق جهاده وعبدت ربك حتى اتاك اليقين
وصلوة الله وملائكته وجميع خلقه من اهل سمواته وارضه عليك يا رسول الله
اللهم اته الوسيلة والفضيلة والدرجة العالية الرفيعة وابعثه مقاما محمودا
الذي وعدته واعطه المنزل المقعد المقرب عندك ونهاية ما ينبغي
ان يسأله السائلون - ربنا امنا بما انزلت واتبعنا الرسول فاكتبنا
مع الشاهدين - امنت بالله وملائكته وكتبه ورسله واليوم الاخر
وبالقدر خيره وشره - اللهم ثبتنا على ذلك ولا تردنا على اعقابنا
ربنا لا تزغ قلوبنا بعد اذ هديتنا وهب لنا من لدنك رحمة
انك انت الوهاب - ربنا اغفر لنا ولاباءنا وامهاتنا وذرياتنا ولاخواننا

الذين سبقونا بالايمان ولا تجعل في قلوبنا غلا للذين امنوا ربنا انك رؤف رحيم ذو الفضل العظيم۔

سلام بي بي فاطمه خاتون جنت

السلام عليكِ يا بنت رسول الله - السلام عليكِ يا بضعة رسول الله - السلام عليكِ يا فاطمة الزهراء - السلام عليكِ يا سيدة نساء اهل الجنة - السلام عليكِ يا حبيبة حبيب الله جزاكِ الله تعالى عن الاسلام واهله خير الجزاء ورضي عنكِ واحسن الرضا جئناكِ زائرين مستشفعين بكِ الى رسول الله صلى الله تعالى عليه وسلم فاشفعي لنا عنده يشفع لنا عند ربنا العظيم نميتنا على ملته ويحشرنا في زمرته ويجعلنا من امته ويسقينا من حوضه الكريم مشربا رويا سائغا هنيئا لا نظمأ بعده ابدا - امين امين

الحمد لله رب العالمين والصلوة والسلام
على سيد المرسلين وعلى آله واصحابه اجمعين

فرهنگ

آفاقي - ميقات کان جيڪو ماڻهو ٻاهرين ويٺل هجي۔

احرام - حج جي نيت ڪري اڻ سبيلون چادرون ويڙهي لبيڪ چوڻ کي احرام چئبو آهي۔

استلام - حجر اسود کي هٿ ڏيڻ يا پري کان اشارو ڪرڻ - رڪن يماني کي فقط هٿ لائڻ

اضطباع - ساڄي ڪلهي جي هيٺان چادر ڪڍي کاٻي ڪلهي تي ٻئي پلاند وجهڻ - ڏسو صفحو ٥٥

افراد - فقط حج جو احرام ٻڌي حج ڪرڻ هڪڙو قسم حج جو آهي ڏسو صفحو ٣٦

التزام - ڪعبه شريف جي در کي چنبڙي پوڻ ۽ دعائون گهرڻ۔

ايام تشريق - نائين (٩) ڏهين (١٠) يارهين (١١) ٻارهين (١٢) تيرهين (١٣) تاريخ ذي الحج جي

ايام نحر - ڏهين (١٠) يارهين (١١) ٻارهين (١٢) تاريخ ذي الحجه جي۔

بَدَنه - اُٺ يا ڍڳو وڳي کهڻ۔

تقصير - مٿي جا وار ڪترائڻ۔

تلبيه - لبيڪ چوڻ -

تمتع - حج جي مهينن ۾ عمرو ڪري پوءِ ساڳئي سال حج ڪرڻ. مڪي رهندڙ جو حج آهي ڊهيو ٣٦

تنعيم - مڪه شريف کان ٻاهر ٽن ميلن تي هڪ جاءِ آهي جتان عمره لاءِ احرام ٻڌي اچبو آهي

جبل ثور - مڪي ۾ جبل جو نالو آهي - ڏسو تفصيلي بيان ص ١٤٠ ۾

جبل رحمت - عرفات ۾ هڪ ٽڪري جو نالو آهي جنهن تي بيهي وڃي دعا لاءِ بيهندا آهن -

جبل قزح - مزدلفه ۾ هڪ ٽڪري جو نالو آهي -

جبل نور - مڪه شريف جي ويجهو هڪ جبل جو نالو آهي ڏسو ص ١٤٢ ۾

جمار - ٽنهي ٿنڀن يعني شيطان کي چوڻ -

جمرة الاولىٰ - ننڍو شيطان جيڪو مسجد خيف کي ويجهو ۽ مزدلفه کان اچڻ تي
هيٺ پهريون گڏجي ٿو -

جمرة الوسطىٰ - وچون شيطان -

جمرة الاخرىٰ - ٽيون شيطان جيڪو مڪه شريف جي پاسي آهي ۽ انهي کي

جمرة العقبه - ۽ جمرة القصوىٰ به چوندا آهن جنهن کي وڏو شيطان سڏبو آهي -

جنايت - حج جي عمل ۾ جيڪي ڳالهيون منع آهن انهن کي ڪرڻ -

جنت البقيع - مدينه شريف جو مشهور مقام آهي -

جنت المعلىٰ - مڪه شريف جو مشهور مقام آهي -

حاج - حج ڪندڙ ماڻهو -

حج - احرام ٻڌي خاص وقت ۾ طواف ۽ وقوف عرفات ڪرڻ -

حجر اسود - اهو بهشتي پٿر جو ڪعبه شريف جي مشرقي ڪنڊ تي لڳل آهي -

حِجر - حطيم کي چئبو آهي -

حرم - مڪه شريف جي چوڌاري اهي حدون جنهن ۾ شڪار ڪرڻ وغيره ممنوع آهي -

حطيم - ڪعبه شريف جي اتر طرف -

حِل - حرم جي حدن کان ٻاهر جيڪا زمين آهي سا حِل آهي -

حلق - مٿو ڪوڙائڻ -

دم - ٻڪري يا دنبو ڪُهڻ

ذات عرق - عراق وارن حاجين جي احرام ٻڌڻ جي جاءِ -

ذوالحليفه - مدينه شريف کان مڪي ڏانهن اچڻ وارن حاجين جي احرام ٻڌڻ جي جاءِ

رڪن حجر اسود - ڪعبه شريف جي اڀرندي ڪُنڊ -

رڪن شامي - ڪعبه شريف جي الهندي ڪُنڊ -

رڪن عراقي - ڪعبه شريف جي اترين ڪُنڊ -

رڪن يماني - ڪعبه شريف جي ڏاکڻي ڪُنڊ -

رَمَل - طواف جي ٽن پهرين ڦيرن ۾ ٿڪيو هلڻ ۽ ڪلها لوڏڻ -

رَمي - شيطانن کي پٿرين سان هڻڻ -

سَعي - صفا مروه جي وچ ۾ احرام سان اچڻ وڃڻ -

شَوط - طواف جي هڪ ڦيري کي شوط چئبو آهي ست شوط ڪيا ته ٿيندو
پورو طواف - ڏسو صفحه ٥٥

صفا - شهر مڪه ۾ جبل جي ٽڪري جو نالو آهي جا ابو قبيس جي لڳ آهي -

طواف - ڪعبة الله شريف کي ست ڀيرا چوڌاري ڦرڻ -

طواف زيارة - فرض طواف حج جو ڏهين يارهين ٻارهين تاريخ ڪرڻ -

طواف صدر - پوئين طواف جنهن کي طواف الوداع چيو ويندو آهي -

طواف قدوم - پهرين طواف -

طواف وداع - پوئين طواف موڪلائي جو -

عرفات - ميدان حج -

عُرَنه - عرفات جي ويجهو هڪ ٽڪري جو نالو آهي -

عُمره - احرام ٻڌي طواف ۽ سعيو ڪري مٿو ڪوڙائڻ ۽ احرام ڇوڙڻ -

قارن - اهو ماڻهو جو قران قسم جو حج ڪري -

قران - حج جو اهڙو قسم جنهن ۾ عمره جي ۽ حج جي گڏو احرام ٻڌي -

قرن - نجد وارن حاجين لاءِ احرام ٻڌڻ جي جاءِ -

قَصَر - مٿي جا وار ڪترڻ -

مُتَمَتِّع - اهو ماڻهون جو حج قسم تمتع جو ڪري -

مُحْرِم - احرام ٻڌل ماڻهون -

مُحَسِّر - منيٰ ۽ مزدلفه جي وچ ۾ هڪڙي وادي جو نالو آهي -

مُحَصَّب - مڪه شريف کان ٻاهر هڪڙي ميدان جو نالو آهي جنهنکي بطحا به چوندا آهن -

مُحْصَر - اهو ماڻهون جو حج کان روڪجي پوي -

مَرْوَه - مڪه شريف ۾ جبل جي ٽڪري جو نالو آهي -

مُزْدَلِفَه - منيٰ ۽ عرفات جي وچ ۾ هڪڙي ميدان جو نالو آهي جتي حاجي رات ٽڪندا آهن -

مسجد الحرام - خاص ڪعبه شريف جي چوڌاري مسجد شريف -

مسجد خِيف - منيٰ ۾ جيڪا وڏي مسجد جبل جي پاسي آهي -

مسجد نَمِره - عرفات ۾ وڏي مسجد جا مسجد ابراهيم سان مشهور آهي -

مشعر الحرام - مزدلفه جو نالو آهي -

مُفْرِد - اهو حاجي جو افراد قسم حج جو ڪري -

مقامِ ابراهيم - اهو پٿر جو حرم شريف ۾ حضرت ابراهيم جي پيرن جي نشان وارو آهي -

مَنَاسِڪ - حج جا اعمال ۽ احوال ۽ قرباني وغيره عبادات ڪرڻ (غياث اللغات)

مِنيٰ - مڪه شريف کان مشرقي طرف چار ميل هڪڙو ننڍو ڳوٺ آهي -

مِيقَات - جتان حاجي کي احرام ٻڌڻ گهرجي انهنکي ميقات چئبو آهي -

مِيلَين اخضرين - صفا مروه جي وچ ۾ ساوا وڏا ٿنڀ هڻيل آهن -

وُقُوفُ - حاجين جو ۹ تاريخ عرفات جي ميدان ۾ اچڻ يا جبلهء رحمت تي بيهڻ -

يَلَمْلَمْ - يمن وارن حاجين جي احرام ٻڌڻ جي جاءِ -

يوم تَرْوِيه - اٺين ۸ تاريخ ذي الحجه جي -

يوم عرفه - نائين ۹ تاريخ ذي الحجه جي -

يوم القَرّ - يارهين ۱۱ تاريخ ذي الحجه جي -

يوم النحر - عيد جو ڏينهن ڏهين ۱۰ تاريخ ذي الحجه جي -

يوم النفر الاوّل - ۱۲ تاريخ ذي الحجه جي -

يوم النفر الثاني - ۱۳ تاريخ ذي الحجه جي -

در مطبع عباسي ليٿو آرٽ پريس واقع فريئر روڊ ڪراچي طبع گرديد -

حضور رسول نبيءَ ۾ سلام عرض ڪرڻ جا صيغا ۲۷۵
بيبي فاطمه خاتون جنت تي سلام عرض ڪرڻ جا صيغا ۲۷۶
فرهنگ الفاظ يعني ڏکين لفظن جي معني ۲۷۶ کان ۲۸۰

نوٽ

هن ڪتاب جي مضمونن جي فهرست تڪرار ڪري مختصر لکي ويئي آهي ورنه بيا به گهڻائي مفيد مضمون ۽ مسائل ۽ واقعات بيان ٿيل آهن ۽ ڪن جاين تي مضمونن جا عنوان لکڻ ڪاتب کان رهجي ويا آهن مگر فهرست ۾ اهي عنوان صفحن جي حوالن سان لکيل آهن. حوالو ڏنل صفحن ۾ ڏسڻ گهرجي.

(فقير صاحبڏاد سلطانڪوٽي عفي عنه)

اصلاح از مؤلف

مقام ابراهيم جي احوال جي آخر ۾ صفحه ۱۵۲ سطر ۴ (بابتي بيا قدم مبارڪ جيڪي نقل آهن) کان سطر ۹ تائين مضمون بغير تحقيق لکيو ويو آهي ان کان پوءِ صحيح طرح معلوم ٿيو آهي ته حضور انور عليه افضل الصلوات واڪمل التسليمات والتحيات جي مقدس قدمن هيٺ سخت پٿرن جو نرم ٿيڻ ۽ انهن تي قدمن جو نقش ٿيڻ معجزو ثابت آهي.

نوٽ: ڪتاب جي صفحه ۱۰ ۽ ۱۵ جي حاشين لاءِ ڪاتب کي ظاهر ڪري اصرت ڏارام لکيو ويو هو مگر پوءِ هن ڪتاب جي مضمون سان انهي تعلق نه هجڻ ڪري ليڪن ڪتاب کان خارج ڪيو ويو هو تڏهن هوندي به ڪاتب جي ڌيان تي نه آيو ۽ ڪتاب ۾ ڇپجي ويو آهي.

مؤلف جي عاجزانه دُعا

کے بود یا رب کہ رو در یثرب و بطحا کنم
گہ بمکہ منزل و گہ در مدینہ جا کنم

هي ڪتاب حجاج ۽ نادار شائقين کي ٽپال خرچ موڪلڻ سان مفت ملندو
دولتمند اهل خير صاحبن کي هڪ روپيه قيمت تي ملندو ۽ ٽپال خرچ
بذمه خريدار آهي۔ ملڻ جو پتو:-

حضرت صاحبزاده شاه آغا صاحبؒ گاه تنبه سائينداد پوسٽ تنبو محمد خان سنڌ
مهتمم فقير صاحبداد عفي عنه